

I/3 Fonologický materiál a jeho morfonologické třídění

3.0 Úvod. Rovina fonématicko-prosodematická

V první kapitole jsme se dohodli, že u morfémů budeme hovořit o *plánech* jazykového znaku, jmenovitě o plánu výrazovém a obsahovém, kdežto *rovinu* ponecháme jako rovinu popisu jazyka, a to prostřednictvím popisu ústřední jazykové jednotky, věty. V této kapitole se budeme zabývat materiálem výrazového plánu jazykových znaků. Rovina, jež se pro onen materiál ve standardních jazykových popisech vyčleňuje, se obvykle jmenuje fonologická. Pokud ji zde pojmenováváme fonématicko-prosodematickou, činíme tak proto, abychom zdůraznili podíl fonologických jednotek většího rozpětí, než jaké odpovídá fonémátům. Máme-li trvale na mysli, že fonologická rovina musí umět popsat celou větu, pak její prosodematický rozměr nelze pominout. Pokud se však soustředíme na úkol popisovat morfy a navíc se pohybujeme v prostředí jazyků prosodicky tak «banálních», jako jsou čeština či francouzština, hrozí nebezpečí, že prosodické záležitosti začneme přehlížet. To by se nám ale při popisu litevštiny vymstilo. Tam totiž je morf úplně popsán teprve tehdy, když posloupnost fonémat charakterizujeme jednak přímo prosodematy, která se na onu posloupnost váží, ještě častěji však specifickým příspěvkem popisovaného morfu pro prosodický celek slova, v němž se vyskytuje.

3.0.1 Fonématicko-prosodematická rovina (dále zkracovaná FPR) popisuje větu jako několik lineárních posloupností, jež odlišeny rozpětím svých jednotek, se vrství na sebe. Základní vrstva, jejíž podobu ještě dále upřesníme, vychází z elementárních jednotek zvaných FONÉMY, ve starším názvosloví, jež se nesoustavně pokouším oživovat, pak FONÉMATA. Fonémy (fonémata) vymezujeme vzájemnými protiklady poměřovanými schopností měnit význam. Jejich inventář předvedeme v oddíle 3.1.

Sledem fonémat však větu – ve zvuku – nepopíšeme.¹ Musíme na něj příkládat ještě další vrstvy zvukového materiálu. Jejich zavedení předpokládá slabiku. SLABIKA, motivovaná z fonetické roviny jako nositelka řečového taktu, vystupuje na rovině fonématicko-prosodematické coby pomocná autonomní jednotka. Autonomní proto, že na FPR neobsluhuje žádné funkce z roviny morfématické (to dělají morfy), pomocná proto, že na FPR propojuje prostředky fonématické s prosodematickými (ty se projevují právě na slabikách). Litevská slabika má povinně vokální vrchol, před vrcholem může být iniciální, za vrcholem pak kaudální konsonantický svah (alespoň jeden je obvykle přítomen). V této práci vystačíme s vymezením, že slabika je nejmenší posloupností fonémat, na níž se mohou realizovat prosodemata. Pravidla pro podrobné vytyčování hranic mezi slabikami zde nezavádíme: pro funkční popis jazykového systému je nepotřebujeme a empiricky vyčerpávající popis by byl mimořádně náročný. Budeme-li zde pracovat se slabikou, soustředíme se na její vrchol, tedy na tu její část, jež jediná je v proudu řeči jasně určitelná. Na přesné vytýčení slabičných hranic budeme dbát jenom tam, kde se můžeme opřít o segmentaci na morfy. V ostatních případech budeme na slabičnou hranici pohlížet jenom jako na pomocnou, orientační čáru, vytyčovanou dosti mechanicky v závislosti na struktuře konsonantických sekvencí, jež vyplňují prostor mezi slabičnými vrcholy.

¹ Jistý obraz o nedostatečnosti takového popisu nám dá – v písmu – představa věty zapsané bez mezer a interpunkce jedinou souvislou posloupností grafémů (grafémat).

Máme-li větu coby sled fonémat rozčleněnu na slabiky, můžeme zavést prosodéma PŘÍZVUK jako pozitivní příznak, kterým se jedna slabika liší od jiných, a jeho pomocí pak vyčlenit (FONOTAKTICKÉ) SLOVO coby úsek slabičně segmentované fonematické posloupnosti soustředěný kolem této přízvučné slabiky.² Dvě přízvučné slabiky signalizují dvě slova. Toto je pro nás ROZPĚTÍ FONOTAKTICKÉ. Přízvučná slabika představuje pouze (fonotaktický) vrchol slova, jež samo může mít – a velmi často má – slabik několik. Hranice mezi fonotaktickými slovy vyznačíme na FPR pomocným prostředkem zvaným VNĚJŠÍ PŘEDĚL.

Dodejme, že vnější předěl (značíme jej + a nahrazujeme jím obecnou značku | pro slabičnou hranici) je též fonologickou jednotkou, protože jeho umístění v posloupnosti slabik dokáže měnit obsah výrazu, cf. /'n'ē|ša+m'e|'dā|l'ī/ :: /'n'ē|ša|m'e+'dā|l'ī/, kde první výraz znamená 'nosí medaili', v litevském pravopise {*nėša medaili*}, druhý 'neseme díl', v litevském pravopise {*nėšame daili*}. Oba výrazy přitom sestávají ze stejné posloupnosti slabik, na nichž je stejně rozložen příznak přízvuku (značka ' na počátku slabiky).

Jinou vrstvu prosodémat přináší MELODICKÉ ROZPĚTÍ. V něm lze na posloupnosti slabik (a speciálně pak i z posloupnosti fonotaktických slov) vyčlenit KÓLON. K tomu slouží zvláštní prosodematický aparát obsahující MELODÉMATA (kadence, antikadence, polokadence), případně ještě pomocné prvky, hlavně KONCOVÝ PŘEDĚL. Za poslední vrstvu pak vezmeme ROZPĚTÍ PERIODICKÉ, jež umožňuje sdružovat kóla ve větší celky, vymezované komplexními intonačními průběhy (včetně střídání základního tónu a spádu), stejně jako umožňuje mezi fonotaktickými přízvuky vyčlenit ještě zvláštní příznak přízvuku větného.

Jestliže fonologický aparát melodického rozpětí jsem jen opatrně naznačil, v rozpětí periodickém se nepokusím ani o náznak. Na fonetické rovině se komplexní průběh věty v rozpětí periody popisuje v pojmech síly, tempa, výšky a snad i zabarvení hlasu. Na fonologické rovině, kde je nutné sledovat součinnost všech výše zmíněných pojmů, potřebujeme samostatný aparát. Nevím, jak takový aparát vybudovat v pojmové úplnosti, a nevím ani o práci, která by větnou fonologii litevštiny – či jiného mně dostupného jazyka – vykládala způsobem exhaustivním a zároveň metodologicky uvědomělým.³

Při představování jednotlivých vrstev jsme postupovali tak, jako by každé další rozpětí překračovalo předchozí a umožňovalo uchopit v jeden celek několik celků předchozích. Něco takového sice od fonologického aparátu věty musíme požadovat jako obecnou schopnost, zároveň však musíme být připraveni popsat komplexním fonologickým aparátem i větu mimořádně krátkou. Fonologicky ucelená věta může být syntakticky neúplná, zredukovaná třeba aktuální elipsou. Krajní případ představuje věta o jediné slabice.

² Fonotakticky vymezené slovo se podstatně liší od slova vymezeného jako pojmenovávací jednotka schopná vstupovat do samostatných syntaktických vztahů ve větě.

³ V jazykovědné bohemistice najdeme řadu podnětných prací o větné prosodii (Mathesius 1937, Trost 1937, Skaličková 1956, Vachek 1968), zkoumajících fonologické funkce různých fonetických prostředků, a Danešova (1957) monografie záslužně předvádí, že fonologicky relevantní je vždy teprve jejich úhrn. Dosud však obávám se chybí práce, která by prosodická fonémata shrnula do uceleného gramatického (sub)systému. Je to škoda o to větší, že na počátku fonologických bádání stojí skvělá Karcevského (1931) studie *Sur la phonologie de la phrase*. Ostatně používám-li zde antických pojmů περίοδος a κῶλον (κόμμα neboli *incisum* sem též patří), pak proto, abych v Karcevského duchu zdůraznil nezávislost fonologického členění věty na členění syntaktickém.

Co vše se zvukově děje, když lze odlišit šest různých vět postavených na stejné dvojici krátkých slabik #vi|sas#, cf. *visas. visas? visas! visàs. visàs? visàs! visàs!* První tři výrazy jsou N.SG.MASC, druhé tři pak A.PL.FEM slova znamenajícího ‘všechn, celý’; tečka, otazník a vykřičník zde po řadě označují větnou intonaci oznamovací, tázačí a zvolací; barytonové znaménko udává polohu slovního přízvuku.

Rád bych na závěr zdůraznil, že větu i v její zvukové podobě stále pokládáme za abstraktní jednotku jazyka jakožto systému. Výpověď se z věty stává teprve užitím v aktu promluvy. Pracujeme-li se zvukem, sotva můžeme hranici věty a výpovědi stanovovat jinak než úhlem zkoumajícího pohledu. Dokud zkoumáme jazykový výraz v systémových souvislostech jeho vnitřní struktury, pohybujeme se na úrovni věty (větného ekvivalentu, je-li výraz sice vymezen větnou intonací, leč syntakticky větou není). Jakmile zabereme do pohledu i mimojazykové okolnosti promluvy a především kontextové souvislosti dalších promluv, zkoumáme výpověď. Promluva, jež povyšuje abstraktní VÝZNAM věty na konkrétní, kontextem spoluutvářený SMYSL výpovědi, se jistě může též opírat o konvenční práci s hlasem.⁴

3.0.2. Nejmenší znakově vázanou výrazovou jednotkou, kterou na fonématicko-prosodematické rovině (FPR) popisujeme, je morf (cf. 1.2, 1.3.6). Je zvláštností litevského jazykového systému, že morf nelze úplně popsat pouze posloupností fonémat, že k tomu vždy potřebujeme ještě prosodémata. Jde jednak o intonaci slabik, z nichž morf sestává (akútové *kláusė* znamená ‘ptal se’, cirkumflexové *klāūsė* znamená ‘poslouchal’), jednak o umístění přízvuku (*tiki* s přízvukem na první slabice znamená ‘věří’, *tiki* s přízvukem na druhé ‘věříš’).

Oba rozdíly se mohou projevit na společné posloupnosti fonémat, stejně slabičně rozdělené. Vezměme *kar|tū*. Tato posloupnost sama o sobě ještě není morfologicky interpretovatelná. Teprve přízvuk na druhé slabice, tedy *kar|'tū* oproti *'kar|tū*, dotváří význam G.PL substantiva ‘pokolení, generace’. Zato přízvuk na první slabice na jednoznačné dotvoření významu nestačí a je nutné připojit intonaci této první slabiky: akútové *'kár|tū* představuje COND slovesa ‘oběsí’ (ve slovesné neosobě),⁵ kdežto cirkumflexové *'kař|tū* vyjadřuje G.PL substantiva znamenajícího ‘případ, událost’.⁶

Totožnost morfu se však může vázat ještě na jinou slabičnou kvalitu. Ne tak nápadnou (v kontrastu k češtině či francouzštině, jež jsme výše označili za jazyky prosodicky banální), zato dalekosáhlou. Jde o délku slabiky. Morf, výraz nesoucí jistou obsahovou indentitu, může vyžadovat, aby stále spočíval na dlouhé slabice, a přitom může pružně měnit svou fonématickou (síc) podobu podle toho, jak se u jeho (stále dlouhé) slabiky v důsledku proměny okolních morfů mění slabičná hranice.

Litevské *uerbum finitum* se opírá o trojí kmen, přítomný, přeteritní a infinitivní. Rozdíl mezi kmenem přítomným a přeteritním je zásadní. Projevuje se kmenotvornou al-

⁴ Jen díky systému společně sdílených konvencí je možné jemné dorozumívání mezi lidmi — a speciálně je též možné naučit se hrát i vnímat divadlo. Připomeňme jen klasický zkušební úkol z herecké konservatoře: říct *Ne desetkrát jinak*, dejme tomu od chtivého souhlasu (síc) kokety po beznaděj plavce, jehož člun strhává maelström.

⁵ Než vyložíme zvláštní dělení slovesné osoby v litevštině (II/1.1), stačí si představovat tradiční 3. osobu, pouze bez rozdílu čísla.

⁶ V úsu nejbližší odpovídá českým kmenům *ráz* či *krát* ve výrazech jako *naráz* (iš kařto), *dvakrát* (dù kartùs).

ternací kořenových samohlásek, případně výskytem či nevýskytem přídatných kmenotvorných souhlásek, ba celých slabik. Rozdíl mezi kmenem préteritním a infinitivním je druhořadý. Pokud k němu vůbec dochází, projevuje se tím, že tvary vycházející z préteritního kmene dělí kořen na otevřené slabiky, kdežto tvary vycházející z kmene infinitivního též kořen dělí na slabiky uzavřené. Byla-li otevřená slabika dlouhá, uchovává si délku i po uzavření, může však vyměnit jejího nositele. Kondicionál *'kár|tū* vychází z infinitivu *'kár|ti* a ten je odvozen od préterita *'kó|rė*. Oba kmeny mají první slabiku dlouhou a akútovou. Kořen *K_a/o_R* bere v préteritním případě, kde je rozdělen do otevřené slabiky *K_a/o_|R*, samohlásku *o*, v litevštině vždy dlouhou, kdežto v infinitivním případě, kde je rozdělen do uzavřené slabiky *K_a/o_R|*, samohlásku *a*, jež sice sama je krátká, leč na rozdíl od *o* dokáže s následným *r* vytvořit dlouhou dvojhlásku *ar*, novou nositelku délky.

Délka, intonace a přízvuk slabiky jsou v litevštině tři kategorie prosodemat, jež utvářejí morf stejně jako fonémata. Tradiční popisy litevské morfologie přidávají prosodemata k fonémátům pouze příležitostně jako něco druhotného, čím lze v jistých případech dodatečně upřesnit obsah morfému. Ambicí této práce je popisovat morfy důsledně vždy jako komplex fonématicko-prosodematický. Prosodematická složka je z logiky fonologického výkladu ontogeneticky druhotná: abychom o ní vůbec mohli mluvit, musíme již předpokládat slabičné rozpětí, tedy jistou segmentaci fonématického řetězce. V logice morfonologického výkladu však bude prosodematika od počátku vystupovat jako integrální složka a zvláštní rozměr morfu.

3.0.3 V části 3.0.1 jsme ukázali, že exhaustivní fonologický popis věty (litevské, ale i české, francouzské a zřejmě mnohé jiné) lze a je užitečné rozložit do několika vrstev. Vyšší vrstvy jsme charakterizovali rozpětím jejich hlavních znakově vázaných jednotek, sc. rozpětím fonotaktickým, melodickým, periodickým. Pod nimi leží a jejich existenci vůbec umožňuje jistá základní vrstva fonémat již rozčleněných do slabik. U této vrstvy budeme hovořit o ROZPĚTÍ SYLABICKÉM, zdůrazňující tak, že běžný rozměr morfu je právě slabičný. Vrstva o sylabickém rozpětí má zvláštní postavení z hlediska ontogenese strukturálního popisu věty. Všechna vyšší rozpětí už předpokládají, že tato vrstva je pevně dána. Ona sama však, než se ustálí, prochází procesem mnoha interakcí mezi morfy, malými fonématicko-prosodematickými segmenty zabírajícími jen několik velmi málo slabik.

Tyto interakce jsou vlastním předmětem formální morfologie, ústředního tematu naší práce. Každý morf má jistý slabičný potenciál, leč slabiky se aktualizují teprve při jejich sřetení. Fonématická podoba morfu přitom v důsledku slabičného zapojení může doznat někdy i nápadných změn, jak jsme naznačili v části 3.0.2. Poloha přízvuku v litevském slově, jež je fonologicky vysoce relevantní, se dá nejlépe popsat jako výslednice vyrovnávání sil mezi sřetenými morfy, z nichž každý má – vedle potenciálu slabičného – i jistý potenciál přízvukový. Za tím účelem vypracujeme dva samostatné aparáty prosodického popisu: jednodušší, jednosložkový, leč ve dvojím provedení, pro *uerbum finitum* (kniha II), složitější, dvousložkový pro *nomen* (kniha III). Ještě v této 3. kapitole I. knihy předvedeme subsystém morfonologicky podmíněných proměn samohlásek (3.4) a souhlásek (3.5).

Při sřetězování morfů narážíme na hranice různých rozpětí. Ty budeme vyznačovat pomocnými symboly, předěly. PŘEDĚL může být VNITŘNÍ (=), VNĚJŠÍ (+) a KONCOVÝ (#). Koncový předěl označuje v lineární posloupnosti slabičně segmentovaných fonémat místo, kde hraničí dva prosodické úseky vymezené kadencemi nebo komplexními intonémy, tedy kóla a periody. Vnější předěl označuje místo, kde hraničí dva úseky vymezené fonotakticky,

tedy slova. Vnitřní předěl označuje uvnitř jednoho fonotaktického celku takové morfy, na něž se v úplnosti nevztahují striktní pravidla o fonématické i prosodématické struktuře litevského kmene; nejčastěji vyděluje předpony a příklonky (nejmň u sloves a participií), u kmene komposit též šev kmenů jednotlivých složek. Foneticky se vnitřní předěl může projevit rázem, prosodicky též vedlejším přízvukem.

3.0.4 ÚMLUVA GRAFICKÁ. V této kapitole předvedeme zvláštní grafický aparát pro litevskou morfonologii, umožňující zaznamenávat fonémata, morfonémata coby fonématické ekvivalenty, jakož i základní prosodémata — a vzápětí jej opustíme. Nakolik to jen půjde, budeme litevské příklady zapisovat ve shodě s litevskou ortografií, která je sice (mor)fonologicky nedokonalá, někdy přímo neadekvátní, leč obvyklá. Činíme tak s ohledem na čtenáře, který o litevštině již něco ví, či který se podle této monografie snaží litevštině přiučit, aby ve výrazech zde rozebíraných snáze našel tvary, jež zná ze standardních podání jazyka. Ve výsledné podobě pak náš zápis bude smíšený, ortografický s výskytem jednotlivých morfonologických značek, jejichž užití bude motivováno aktuálně probíhajícím výkladem. Na rozdíl od litevského úsu v běžných textech, leč ve shodě s úsem slovníků, gramatik a pečlivých jazykových učebnic, budeme důsledně vyznačovat polohu přízvuku a intonaci přízvukované slabiky.

Podle potřeby budeme v morfonologických zápisech vydělovat rozdělovníkem (–) morfy, jež právě studujeme. Pouze pomocný bude explicitní znak pro spojení morfů (–&–), e.g. $/morf_1 - \& - morf_2/$, kterého budeme používat jen pro zdůraznění, že spojení obou morfů dává «zvláštní» výsledek, nejčastěji fonématickou posloupnost odlišnou od pouhého sřetězení (konkatenace) prvního a druhého morfu; jinak se spokojíme se zápisem $/morf_1 - morf_2/$.⁷

Svislice | označuje hranici slabiky. Je-li třeba odlišovat úrovně pohledu, označují šikmé závorky /.../ zápis (mor)fonologický, hranaté [...] fonetický, složené {...} grafématický. Pokud je úroveň pohledu výslovně uvedena v textu, závorky nepíšeme. Referenční totožnost různých zápisů vyjadřujeme znakem \equiv (znak = ponecháváme výlučně pro vnitřní předěl), takže $/A_1/ \equiv [A_2] \equiv \{A_3\}$ znamená, že morfonologický zápis A_1 , fonetický zápis A_2 a grafématický zápis A_3 se všechny tři – na různých popisných rovinách – vztahují ke stejnému jazykovému výrazu. Variantní podoby i výkladové alternativy, jež jsou vázány na předem známé a navzájem se vylučující kontexty, oddělujeme jednoduchým lomítkem /, varianty a alternativy, mezi nimiž se z nejrůznějších důvodů nechceme či nedovedeme rozhodnout, oddělujeme lomítkem dvojitým //; zápisy A_1/A_2 stejně jako $A_1//A_2$ odkazují k jazykovému jevu, který se projevuje buď výrazem A_1 , nebo výrazem A_2 , případně který můžeme vykládat jak na způsob A_1 , tak na způsob A_2 .

Šipka \rightarrow označuje (v příslušném směru) proměnu morfématických funkcí, tedy derivaci lexikální i gramatickou, šipka $>$ označuje (v příslušném směru) proměnu morfonologických forem, tedy akomodaci či redukci morfů. Dvojitá šipka \Rightarrow označuje logickou motivaci jednoho vztahu druhým, dvojitá oboustranná šipka \Leftrightarrow označuje logickou rovnocennost dvou vztahů.

⁷ Označit něco za «zvláštní» výsledek je otázkou míry. Česká konkatenace $/bulhar - \& - sk - o/$ ničím zvláštní není, protože výslednou posloupnost fonémát $/bulharsko/$ získáme pouhým pospojováním jednotlivých morfů. Ani konkatenace $/srb - \& - sk - o/$ není zvláštní, přestože vede na posloupnost $/srpsko/$: z jedné strany je v češtině vyrovnávání znělosti při sřetězování morfů (zde asimilace b na p) proces soustavný a pravidelný, z druhé strany lze i ve výsledném tvaru poznamenaném spodobou jasně rozpoznat segmenty výchozích morfů. Za zvláštní označíme až konkatenaci $/řek - \& - sk - o/ > /řecko/$, kde výsledný tvar nelze segmentovat na výchozí morfové složky.

POZNÁMKA TERMINOLOGICKÁ. Pojmu «morfologie» (stejně jako pojmu «syntax») zde užíváme obecně, bez teoretického ukotvení. Uvnitř naší teorie, varianty funkčního generativního popisu, užíváme jediné pojmy «morfematika» a «morfonologie», které jsou vymezeny příslušnou rovinou popisu (totéž platí o «fenogramatice» a «tektogramatice»). Podobně i «grafematika» je vyhrazena pro zvláštní rovinu popisného aparátu (cap.4), zatímco «grafika» se obecně a mimo zvolenou teorii týká zapisování jazykových výrazů.

3.0.5 Teprve když jsme si ujasnili mnohvrstevnatost popisu věty na fonologické, tedy fonématicko-prosodematické rovině, můžeme zodpovědně prohlásit, že dále – a to nejen v této kapitole, ale fakticky v celé práci – se omezíme na vrstvu o rozpětí sylabickém, pouze s občasnými přechody do rozpětí fonotaktického. V následujících oddílech vyložíme inventář vokalických i konsonantických fonémat (3.1) a morfoloicky relevantních prosodemat (3.2), přeuspořádáme konsonantický inventář vzhledem ke zvláštnímu morfoloickému zapojení distinktivního rysu palatálnosti (3.3), vyhodnotíme morfoloický potenciál slabičného vrcholu (3.4), předložíme vokalická schémata litevských koncovek a předpon (3.5) a uzavřeme uni-versálním konsonantickým schématem litevského kořene a kmene (3.6).

3.1 *Inventář vokalických a konsonantických fonémat*

V tomto textu budeme bez rozpaků používat výrazů jak *foném* (případně *fonéma*), tak *hláska*; toho druhého zvláště v podobách *samohláska* a *souhláska*. Přitom půjde stále o fonologický popis. Fonémy // hlásky nás zajímají pouze jako stavební jednotky morfů, takže pohledem zkoumání se soustředíme na jejich schopnost vyjadřovat rozdíly morfématického obsahu. O jejich jazykově pertinentních zvukových rysech – at' již akustických nebo artikulačních – se budu zmiňovat jenom v případech zvláštní potřeby v okrajových poznámkách.⁸ Pro snazší manipulaci si litevské hlásky // fonémy utřídíme pomocí běžně užívaných pojmů jako «samohláska přední krajní dlouhá» ($\Rightarrow \bar{i}$), «souhláska nesonorní sykavá ostrá neznělá palatální» ($\Rightarrow s'$). Fonetickou podstatu oněch pojmů vykládat nebudeme, vždy však výslovně uvedeme, která litevská fonémata jsou těmito pomocnými (sīc) charakteristikami označena. Fonématický inventář soudobé spisovné litevštiny zde rozebíráme a popisujeme na pozadí referenční gramatiky DLKG (§§ 11–24).

3.1.1 Vokalická je v litevštině ta hláska, která je sama o sobě schopna tvořit slabičný vrchol.⁹ VOKALICKÝCH FONÉMŮ (fonémat) má litevština v domácích slovech 10. Jejich přehled podáváme v tabulce T 3.1. Horní řádek tabulky uvádí samohlásky krátké (V̆), dolní dlouhé

⁸ Foném je fonémem (fonéma fonématem) právě svou VÝZNAMOVOU RELEVANCÍ. Použil-li jsem výrazu JAZYKOVÁ PERTINENCE, motivovaného právníkem češtinou, chtěl jsem zdůraznit, že i fonetické rysy věcně přísluší (\cong pertinence) do systému jazyka. I hláska coby fonetická jednotka je totiž zvukovou abstrakcí. Vždyť jen díky tomu, že odhlíží od mnoha fyzikálních i fyziologických parametrů, je fonetika schopna tvrdit a potvrdit, že v různých konkrétních promluvách se uplatnila stejná hláska.

⁹ Litevština nezná slabiky tvořené pouhými sonorami, jakou dokládá právě užitě české slovo [vr̆|xol]. Jeho litevský protějšek [vir̆|šus] (od prosodematické složky ted' pro jednoduchost odhlížíme) má v první slabice za vrchol smíšenou dvojhlásku [ir̆] tvořenou vokálem [i] a sonorou [r].

(\bar{V}); fonologický protiklad délky se může foneticky realizovat nejen artikulační délkou, ale též napjatostí. Uspořádání sloupců tabulky odleva doprava odpovídá přechodu od samohlásek předních (tři sloupce zleva, obecné značení V^1) k zadním (tři sloupce zprava, obecné značení V^u). První a poslední sloupec obsahuje samohlásky krajní, třetí a čtvrtý, samohlásky středové. Nestředové nekrajní samohlásky (druhý a pátý sloupec) označujeme za úzké. O krátké a dlouhé samohlásce téhož sloupce říkáme, že mají stejný *timbre*.

T 3.1

ĩ		ě	ǎ		ũ
ī	ē	ē	ā	ō	ū

Kromě toho uvádí DLKG (§ 11) okrajový alofon [ě] (krátké úzké *e*) a okrajový foném /ǝ/ (krátké úzké *o*), jež vyplňují neobsazená místa horního řádku tabulky. Jejich výskyt je vázán na slova přejatá (cf. *infra* 3.1.3 sub C).

3.1.2 POZNÁMKY GRAFÉMATICKÉ

- Krátké samohlásky /i/, /ě/, /ǎ/ a /ũ/ se v domácích slovech zapisují po řadě grafémy {i}, {e}, {a}, {u}.
- V přejatých slovech, kde jediné se vyskytují, se krátké úzké [ě] zapisuje rovněž grafémem {e} a krátké úzké /ǝ/ grafémem {o}.
- Dlouhé úzké /ē/ se zapisuje grafémem {è}, dlouhé úzké /ō/ grafémem {o}.
- Krajní dlouhé fonémy /ī/ a /ū/ se zapisují grafémy {y}, {i}, resp. {ū}, {u}. Volba mezi jednotlivými možnostmi, což je záležitost pravopisná, odráží – ne zcela důsledně – vztahy morfématické, cf. 4.2.2.
- Středové dlouhé fonémy /ē/ a /ā/ se zapisují grafémy {e}, {e}, resp. {a}, {a}. Volba mezi jednotlivými možnostmi, což je záležitost pravopisná, odráží – ne zcela důsledně – vztahy morfématické. Protiklady /ě/ :: /ē/ ani /ǎ/ :: /ā/ se v litevské grafematice vůbec nemusejí odrazit, cf. 3.2, 4.2.2.
- Nad samohláskovými grafémy se v litevských lingvistických i některých učebních textech zvláštními symboly vyznačují slabičná prosodémata. Tradičně se užívá kombinovaného značení, kde jeden symbol vyjadřuje jak polohu přízvuku, tak intonační charakteristiku. Jde o znaménka akút (´),¹⁰ cirkumflex (˘) a gravis (˘). Běžně se pak říká, že litevština má trojí přízvuk, což je fonologicky nesprávné: litevština má přízvuk jenom jeden. Vztah přízvuku a intonací vyložíme v následujícím oddíle 3.2, do té doby budeme ve fonetických i fonologických zápisech vyznačovat pouze polohu přízvuku, a to symbolem (´) umístěným před přízvuknou slabiku, cf. /kar|´tū/ vs. /'kar|tū/.

3.1.3 POZNÁMKY FONOLOGICKÉ. Důsledně odlišujeme délku samohláskovou od délky slabičné: první je protikladem fonématickým, druhá prosodématickým. Samohláska zakládá slabiku a dlouhá samohláska zakládá slabiku dlouhou. Dlouhou slabiku však může zakládat i samohláska krátká, je-li zapojena do dvojhlásky.

¹⁰ Pozor, znaménko dosti podobné akútu (´) vyjadřuje u souhlásky její palatálnost, cf. 3.1.5, 3.3.

Pro pochopení soustavy litevských samohlásek musíme vyjít od otázky, zda samohlásková délka jakožto rys fonématický zakládá korelaci, sc. zda dlouhou samohlásku (Ṽ) můžeme chápat jako krátkou (ṽ), jež byla doplněna o příznak délky (či zda snad – zní to podivně, ale je to rozumem nenapadnutelé – krátká je dlouhá doplněná o příznak krátkosti), a zda se protiklad ṽ :: Ṽ může neutralizovat. Tuto otázku rozebereme ve třech krocích.

A) Dlouhé středové hlásky [ē], [ā] mají dvojí morfonologickou existenci: jednak jako poziční varianty (alofony) fonémů /ě/, /ǎ/, jednak jako samostatné fonémy /ē/, /ā/.

- Alofoničnost [ē], [ā] vůči /ě/, /ǎ/ se projevuje jedině pod přízvukem domácích (!) slov (cf. ĩnfrā 3.2.2), a to (i) u jména ve kmeni substantíva, adjektíva i participia, cf. I.SG MASC [g'ě|'rū] vs. G.SG MASC [g'ē|rō] 'dobrý', I.SG [gǎ|'rū] vs. G.SG [gā|rō] 'pára'; (ii) u slovesa jedině ve kmenech PRAES a PRAET, cf. I.SG PRAES [n'ě|'šū] vs. NON-PERS PRAES [n'ē|šā] 'nese', I.SG PRAET [kǎ|s'ǎū] vs. NON-PERS PRAET [kā|s'ē] 'kopal'. V uvedených případech se krátké středové samohlásky dluží v kmeni pod přízvukem povinně.

Alofonické hlásky [ē], [ā] se v litevském pravopise důsledně zaznamenávají grafémy {e}, {a}, a je-li nad jejich slabikami vyznačen přízvuk, pak znaménkem cirkumflexu: {gēras}, {gāras}.

- Dloužení pod přízvukem (stejně jako krácení mimo přízvuk) by samo o sobě bylo hezkým příkladem neutralizace korelačního příznaku. Jak je to s fonologičností délky u středových samohlásek? Významovou relevanci protikladů /ě/ :: /ē/, /ǎ/ :: /ā/ dokládají (i) pod přízvukem ojedinělé minimální dvojice, cf. /'m'ēs/ 'hodí' :: /'m'ēs/ 'my', /'mǎ|nō/ 'můj' :: /'mā|nō/ 'myslí si' (fonologická délka se přitom realizuje především délkou artikulační); (ii) mimo přízvuk pak soustavné opozice v koncovkách, cf. N.SG /'vār|nā/ :: A.SG /'vār|nā/ 'vrána', I.SG /'g'ěr|v'ě/ :: A.SG /'g'ěr|v'ē/ 'jeřáb' (fonologická délka se přitom realizuje především napjatostí).

- I když se omezíme pouze na fonologické protiklady, musíme se vyrovnat se skutečností, že krátké středové fonémy /ě/, /ǎ/ stojí ve dvojí délkové opozici: (i) vůči dlouhým středovým (širokým) /ē/, /ā/, (ii) vůči dlouhým nestředovým (úzkým) /ē/, /ō/. Korelace (i) a (ii) přitom nelze zaměňovat: fonologičnost /ā/ :: /ō/ dokládá na tvarech slovesa *rāšo* 'píše' protiklad PART.PRAES [rā|šā] :: [rā|šō] IND.PRAES, fonologičnost /ē/ :: /ē/ pak u stejné lexikální jednotky protiklad PART.PRAET [rā|š'-ē] :: [rā|š'-ē] IND.PRAET.¹¹

ad (i) Odhlédneme-li od opozic morfoloicky nemotivovaných, cf. /'kās/ 'bude kopat' :: /'kās/ 'bude kousat', pak protiklad délky a krátkosti ve stejném vokalickém timbru, který je morfoloicky motivovaný, sc. který vyjadřuje různé derivační procesy u stejného lexikálního kořene, je vždy výsledkem přehodnocení jistého fonématického segmentu: jde o náhradní dlužení krátkého vokálu v důsledku fonémové akomodace morfů, cf. /'kǎn|d-ō/ 'kousal' → /'kǎn|-&-tū/ > /'kǎns|-tū/ > /'kās|tū/ ≡ {kástu} 'kousal by'. O náhradním dlužení mluvíme proto, že slabičná délka se uchovává: krátké /ǎ/ ve tvaru /'kǎn|dō/ je součástí diftongu /ǎn/, který je vrcholem dlouhé slabiky. Minimální dvojici by představovaly tvary IND.PRAES {kánda} ≡ /'kǎn|dā/ 'kouše' :: PART.PRAES {kándā} ≡ /'kǎn|dā/ < /kǎnd-ā-nt/ 'kousající'. Jde nicméně

¹¹ Uvedené příklady jsou systémové, morfoloicky podepřené — a z morfoloických důvodů leží vždy ve slabikách nepřízvučných. Nesystémové dvojice – zato ve slabikách přízvučných – dokládá třeba /'kāvā/ :: /'kōvā/ (≡ {kāvā} 'káva' A.SG :: {kōvā} 'boj' A.SG) nebo /'t'ēvas/ :: /'t'ēvas/ (≡ {tēvas} 'tenký' N.SG MASC :: {tēvas} 'otec' N.SG).

o vztah historický, zakončení /-ā/ v systému sice nahrazuje koncovku /-ǎ/, není však mluvčími vnímáno jako výsledek aktuálního přehodnocení /-ǎ-nt/ > /-ā/ ≡ {-a}.

ad (ii) Systematické morfonologické dlužení nepodmíněné hláskovým či slabičným okolím, tedy takové, které samo nese jisté morfématické funkce, se důsledně děje se změnou vokalického timbru, cf. 1.SG PRAES /vǎ|'g'ǔ/ ↔ 1.SG PRAET /vō|'g'ǔ/ 'kradl' (kmenotvorný protiklad PRAES :: PRAET stojí na proměně ǎ ↔ ō), 1.SG PRAES /lě|'k'ǔ/ ↔ 1.SG PRAET /lē|'k'ǔ/ 'letěl' (kmenotvorný protiklad PRAES :: PRAET stojí na proměně ě ↔ ē). Tyto protiklady neutralizaci nepodléhají.

Vidíme tedy, že krátké středové fonémy stojí ve dvojí délkové opozici, z nichž jenom jedna je neutralizovatelná. Lze alespoň na té postavit délkovou korelaci? Nutným předpokladem je, aby se dala uplatnit též na krajní samohlásky.

B) Krajní fonémy přední /i/ :: /ī/ i zadní /ū/ :: /ū/ stojí navzájem v jediné délkové opozici. Ta pokrývá jak morfonologické případy kontextově podmíněného náhradního dlužení, cf. IND.PRAES {mýli} ≡ /'m'ī|l'ī/ 'miluje' :: PART.PRAES {mýli} ≡ /'m'ī|l'ī/ < /'m'ī|l'īnt/ 'milující' (se stejnou výhradou systémové neaktuálnosti uvedeného vztahu, jakou jsme uvedli sub A), tak případy morfématicky funkčních vztahů, cf. 1.SG PRAES /tǔ|'p'ǔ/ ↔ 1.SG PRAET /tū|'p'ǔ/ 'usedl (do dřepu)' (kmenotvorný protiklad PRAES :: PRAET stojí na proměně ů ↔ ū). Ani v jednom případě délkový protiklad neutralizaci nepodléhá.

• Na korelační vztah by mohla ukazovat morfonologická disociace dlouhých krajních samohlásek. Ta skutečně umožňuje vidět dlouhý krajní vokál jako uspořádanou dvojici (krátký vokál – polosamohláska), jež se podle okolí realizuje buď jako jednoprvkový segment (dlouhá samohláska), nebo jako uspořádaná dvojice (krátká samohláska – souhláska), cf. {lýti} 'přšet' ≡ /'l'ī|t'ī/ ≡ /'l'ī-ī|t'ī/ ↔ /'l'ī-ī|ī-ō/ ≡ /'l'ī|jō/ ≡ {ljo} 'přselo', {būti} 'být' ≡ /'bū|t'ī/ ≡ /'b-ū-ū|t'ī/ ↔ /'b-ū-ū|ū-ō/ ≡ /'b-ū-ū|v-ō/ ≡ /'bū|vō/ ≡ {būvo} 'bylo'. Proti korelačnímu chápání samohláskové délky však vyvstává zásadní námitka, že «délokový příznak» je pokaždé jiný (jednou ī, podruhé ū) a navíc se může osamostatnit jako zvláštní foném. K morfonologickému uchopení uvedené disociace se vrátíme v oddíle 3.4.

C) Zdůrazňovali jsme výše sub A, že dlužení krátkých středových samohlásek pod přízvukem se týká domácích litevských slov. Ve kmeni jména přejatého se /ě/ pod přízvukem nedlouží, cf. N.SG [fa|kul'|t'ě|tas] :: L.SG [fa|kul'|t'ě|t'ě], /ǎ/ však ano, cf. G.SG [pǎ|nǒ|'rǎ|mōs] :: N.SG [pǎ|nǒ|rǎ|'mǎ].¹² S čím souvisí tato asymetrie? S «dírami» v prvním řádku tabulky T 3.1.

• Starší výpůjčky interpretují výchozí, cizí [ō] jako domácí [ǎ] a vztahují na ně všechny vlastnosti této domácí hlásky, včetně jejího dlužení ve kmeni pod přízvukem, cf. N.SG ['dāk|tǎ|rǎs] :: G.PL [dāk|tǎ|'rū] 'doktor'.¹³ Novější výpůjčky výchozí [ō] přebírají jako novou hlásku [ǒ], jež se v kmeni pod přízvukem nedlouží, cf. N.SG [m'ě|'tǒ|dǎs] :: L.SG [m'ě|tǒ|'d'ě] 'metoda'.

¹² V koncovkách, jež i u přejatých slov jsou domácí, litevské, se [ǎ] ani [ě] pod přízvukem nikdy nedlouží.

¹³ Cizí [ō] je tak po přejetí v domácím [ǎ] ztotožněno s přejatým cizím [ǎ], jež se pod přízvukem rovněž dlouží, cf. ['fǎb'|r'i|kǎ] :: [fǎb'|r'i|'kǎ|tǎs].

- DLKG (§ 11) uvádí krátké úzké [ĕ], cf. [‘m’ĕtrās] ‘metr’ i ‘metrum’,¹⁴ jako výslovnostní variantu, která se vyskytuje pouze u části mluvčích spisovné litevštiny. Z podání DLKG lze získat dojem, že tato výslovnostní varianta je nová. Její výskyt zpět do minulosti, byť jen ve XX století, lze těžko dokázat. Lze však prokázat (ze slovníků), že spisovná norma, jež se v litevštině utvářela teprve ve XX století, vždy požadovala (jako znak výpůjčky, kulturního evropsismu?), aby pod přízvukem znělo nedloužené [ĕ].¹⁵ At’ již byla či nebyla výslovnost krátkého [ĕ] timbrově rozdvojena, byl zde prokazatelně dvojnásobný morfonologický status krátkého [ĕ], starý, projevující se kmenovým dlužením, a nový, projevující se kmenovým nedlužením. V novém, nedlouženém vztahu představuje krátké ĕ, at’ již úzkého či širokého timbru, přední vokál morfonologicky plně symetrický k nedlouženému [ō].
- Nová hláska [ō] se stačila fonologizovat, jak dokládají dvojice /‘jō|tās/ ‘ióta’ :: /‘jō|tās/ ‘(jedoucí) na koni’, /‘jō|nās/ ‘ión’ :: /‘jō|nās/ ‘Jan’, /‘pō|rōs/ ‘póry’ :: /‘pō|rōs/ ‘páry’ (lexém “pár”). Krátké úzké [ĕ] se nefonologizovalo.

SHRNĚME. Litevština má 10 + 1 vokalický foném, které sice znají protiklad délky, ne však délkovou korelaci. Rozdíl vokálu dlouhého a krátkého je na úrovni protikladů «přední» :: «zadní», «středový» :: «krajní». Se všemi právě uvedenými rysy budeme nadále pracovat jen z hlediska jejich kombinatorických vlastností a funkčních proměn.

3.1.4 KONVENCE (DOČASNÁ). Abychom zjednodušili zápis litevských samohlásek, budeme na úrovni morfonologického popisu označovat:

- krátké [ĭ], [ĕ], [ă], [ŭ] po řadě symboly /i/, /e/, /a/, /u/;
- dlouhé nekrajní nestředové (úzké) [ē], [ō] po řadě symboly /è/, /o/;
- dlouhé středové [ē̄], [ā] symboly /ē/, /ā/;
- dlouhé krajní [ī], [ū] symboly /ī/, /ū/;
- okrajové krátké [ǫ] symbolem /ǒ/;
- okrajové krátké [ĕ] nijak zvlášť značit nebudeme, neboť fonologicky je to /e/.

Zvolená konvence přibližuje náš morfonologický popis zvyklostem litevské grafematiky. Z hlediska fonologického systému by jistě bylo vhodnější značit dlouhé úzké [ō] nejspíš /à/ (v «umírněné» variantě pak třeba /ò/), analogicky k /è/.

3.1.5 KONSONANTICKÝCH FONÉMŮ uvádí DLKG (§§ 18, 24) celkem 45, z toho 8 periferních. Dají se uspořádat do korelací neznělý :: znělý, e.g. *k* :: *g*, a nepalatální :: palatální, e.g. *k* :: *k’*. Soustavu litevských fonémů uvádíme v síti obou korelací. Páry v palatální korelaci uzavíráme do kulatých závorek, korelaci znělostní vyznačujeme mezi závorkami.

V domácích slovech vystupují souhláskové fonémy

¹⁴ Hranici mezi slabikami zde záměrně nevyznačujeme. Ze zápisu [‘m’ĕtrās] je zřejmé, že přízvuk, fonologicky relevantní, spočívá na slabice o vrcholu [ĕ], nikoliv o vrcholu [ă]. Zda však slabičná hranice vede [‘m’ĕ|trās] nebo [‘m’ĕt|rās], fonologicky důležité není.

¹⁵ Máme tedy dnes [u|n’i|v’er’|s’i|‘t’ĕ|tas] či [u|n’i|v’er’|s’i|‘t’ĕ|tas] vždy s krátkým *e*, at’ již širokým či úzkým, což se zapisuje {universitetas}, případně – ve slovnících a vůbec v kodexech jazykové normy – s vyjádřením «krátkého» přízvuku {universitetas}, zatímco Aušrà r. 1885 ještě psala *universitetas* s dlouhým *ē* (neví, zda širokým či úzkým) v poslední slabice kmene, cf. LKŽ XVII:454.

- 1° (k :: k') :: (g :: g'), (t :: t') :: (d :: d'), (p :: p') :: (b :: b')
- 2° (c :: c') :: (ʒ :: ʒ'), (č :: č') :: (ǰ :: ǰ')
- 3° (s :: s') :: (z :: z'), (š :: š') :: (ž :: ž')
- 4° (n :: n'), (m :: m'), (r :: r'), (l :: l')
- 5° (v :: v'), (j)

kde fonémům v prvním až třetím řádku říkáme pravé konsonanty a dělíme je na 1° explozívy, 2° afrikáty (asibiláty, polosykvavky) a 3° frikatívy (sibilanty, sykavky); fonémům ve čtvrtém a pátém řádku pak říkáme sonory a dělíme je na 4° vlastní a 5° polosamohláskové.¹⁶

Pro potřeby jak celé naší monografie, tak této vybrané kapitoly vystačíme s imanentním pohledem, že výše uvedených pět řádků, jakož i obě jejich seskupení (1° – 3°, 4° – 5°) představují soubory fonémů, jimž jsou společné jisté kombinatorické vlastnosti. Funkční nosností oněch kombinatorických vlastností se budeme zabývat zde v oddíle 3.6 a pak ještě na různých místech celé práce.

V dosud uvedeném výčtu jsou okrajové *t'* a *d'*, které uvnitř domácích slov představují pouhé alofony *t* a *d*, a teprve v opozici ke slovům přejatým mohou získat fonémovou platnost. Podobně okrajové jsou *č* a *ǰ*, představující v domácích slovech pouhé depalatalizované alofony fonémů *č'* a *ǰ'* (cf. *infra* 3.3.3). Všechno jsou to prvky alveolární (dentální) artikulační řady.

Jedině ve slovech přejatých se pak v litevštině vyskytují okrajové hlásky

- 6° (f :: f'), (x :: x'), (h :: h')

jež co do fonetické substance jsou všechny frikatívy, v první dvojici labiální, v dalších guturální. DLKG (§ 18) je nazývá okrajovými fonémy. Toto zařazení prověříme v části 3.1.7.

3.1.6 POZNÁMKY GRAFEMATICKÉ. Než prověříme fonematickou platnost výše uvedeného výčtu, budeme o inventáři z části 3.1.5 mluvit opatrně jako o hláskách.

- Palatální souhlásky nemají zvláštní zápis. Zapisují se buď jako nepalatální (to tehdy, když za nimi následuje přední samohláska nebo jiná palatální souhláska), nebo spřežkou {Ci}, kde C je příslušná nepalatální souhláska (to pouze v kontextu {Ci_V^u}, kde V^u symbolizuje zadní samohlásku), cf. [š'uo] ≡ {šiuo} 'tímto' vs. [šuo] ≡ {šuo} 'pes'.
- Z přejatých hlásek se (nepalatální) [f] a [h] zapisují odpovídajícími grafémy {f} a {h}, [x] pak spřežkou {ch}.
- Kromě [ʒ] a [ǰ] se všechny domácí nepalatální konsonanty zapisují těmi grafémy, kterými jsou výše označeny. Hlásku [ʒ] zachycuje spřežka {dz}, hlásku [ǰ] spřežka {dž}.¹⁷

¹⁶ DLKG (§33) dělí litevský konsonantismus velmi elegantně. Rozlišuje (i) sonory (4° – 5°) a nesonory (1° – 3°), uvnitř obou skupin pak (ii) rozlišuje frikatívy (5°, 3°) a nefrikatívy (4°; 1° – 2°), pouze uvnitř nesonorních nefrikatív nakonec (iii) rozlišuje afrikáty (2°) a neafrikáty (1°). Explozívy, nejtypičtější souhlásky, jimiž popis konsonantismu běžně vždy počíná, tak vyjdou jako konsonanty se zápornou hodnotou všech příznaků. Vadou uvedeného dělení je skutečnost, že (r :: r'), (l :: l') z řádku 4° jsou též frikatívy.

¹⁷ Litevština vědomě převzala z češtiny háčkovou diakritiku pro psaní tupých sykavek š, ž a tupé polosykvavky č. Český vzor přitom přebrala i s jeho omezením, s neexistencí zvláštních grafémů pro hlásky ʒ a ǰ, znělé protějšky k ostré polosykvavce c a k tupé č. Na rozdíl od češtiny je hláska ǰ (přesněji vzato její palatální protějšek ǰ') v litevštině velmi frekventovaná; zapisuje se opět na moderní český způsob, tedy digrafem {dž} (palatálně jako {dži_V^u}), cf. novočeské {džbán}, {džber}, oproti staro-

3.1.7 POZNÁMKY FONOLOGICKÉ. Soustava předvedená v části 3.1.5 je velmi pravidelná. V korelační síti je příznakový člen znělý vůči neznělému, palatální vůči nepalatálnímu.

A) Zvláště udivuje svou důsledností palatální korelace: jediný nepárový foném je /j/, palatální bez nepalatálního protějšku.¹⁸

- Palatální korelaci podléhají i okrajové «cizí» hlásky *f*, *x*, *h*. Fonologičnost těchto opozic však bez výhrady platí pouze pro *f* :: *f'*, *x* :: *x'*. Minimální distinktivní páry představují dvojice /foto'grāfū/ :: /foto'grāf'ū/, /mo'narxū/ :: /mo'narx'ū/, morfologicky ukotvené v přechylování: jde o tvary G.PL základního substantiva v MASC ('fotograf', 'monarcha') a odvozeného protějšku ve FEM. Tímto způsobem lze vytvořit ještě další příklady.

- Minimální dvojici na *h* :: *h'* neznám a je málo pravděpodobné, že taková existuje. V litevštině se nevyskytují a sotva mohou vyskytnout přejatá ohebná slova, jejichž kmen by končil na *h* (od takových by totiž šlo vyrobit palatální opozici hrou koncovek). Kontextově podmíněné varianty lze doložit pouze na počátku nebo uvnitř slovního kmene, cf. ['h'erbas], [h'id'ra], [n'ih'i'l'istas] vs. ['humoras], [har'pūnas], [mahom'e'tonas] (překladů netřeba), leč dvojice odlišené jenom palatálností z nich nevytvoříme. DLKG (§ 18), která tvrdí, že (*h* :: *h'*) jsou okrajové fonémy, se odvolává na jedinou dvojici ['hunai] 'Hunové' :: ['h'ustonas] 'Houston'. To je však pouze náznak fonologické potence; zařazení (*h* :: *h'*) do fonologického systému tak můžeme zdůvodnit jen «silou» této korelace, totiž soustavností výskytu dvojic o nepalatálním a palatálním členu.

- Palatální opozice (č :: č') a (ž :: ž') jsou v litevštině velmi okrajové. V domácích slovech vystupují hlásky [č'] a [ž'] především jako kontextově podmíněné varianty palatálních [t'] a [d']. Teprve vůči slovům přejatým vytvářejí ojedinělé protiklady /'pu|čas/ 'puč' :: /'pu|č'as/ < /'pu|č'a|s'i/ 'kyne (těsto), nafukuje se (člověk)', /'rā|žū/ :: /'rā|ž'ū/, což jsou G.PL slov *radža* 'rádža' a *rādis* 'rádium' (chemický prvek). Uvedené příklady jsou jediné, které znám.

- Fonologičnost protikladů (*t* :: *t'*) a (*d* :: *d'*) je rovněž spíše potenciální, podepřená obecnou soustavností a postupným osamostatňováním palatálních i nepalatálních alofonů. V neznělém případě ji dokládá dvojice {tiurkai} ≡ /'t'úr|kai/ 'Turkotataři' :: /'tuř|kai/ ≡ {tuřkai} 'Turci' (navíc jiná intonace!).¹⁹ Pro znělý případ žádnou minimální dvojici neznám, ba neznám ani doklad na výskyt [d'] před zadní samohláskou.²⁰

českému {čbán}, {čber}. Hlásky *z* je v litevštině okrajová stejně jako v češtině, nevzniká však pouze kontaktem [c] a za ní následující znělé souhlásky, cf. č. [lezgdo] ≡ {leckdo}, a proto i ona má samostatný zápis: je jím analogický digraf {dz}, cf. ['z'ingā] ≡ {dzingā} 'cinká', ['zūkai] ≡ {dzūkai} (název litevského kulturně-dialektálního etnika).

¹⁸ Odhlédněme od danosti, že *j* ze své fonetické podstaty nepalatální být nemůže, a uvědomme si, že skutečnost, že nepárový člen je příznakový, je sama o sobě silným dokladem soustavnosti korelace.

¹⁹ DLKG (§ 22) cituje *Matiukas* ≠ *Matukas* (& *Matiukas* ≠ *Mačiukas*), což jsou však jen různé varianty zdobněliny jména *Mātas* 'Matouš'. Představují jistou potenci, z jaké mohou vznikat samostatná jména, či pravděpodobněji příjmení; zda ale se některá možnost aktualizovala, nevím.

²⁰ V přejatých slovech jako *diakonai*, *dioprija* následuje po [d'] dvojhásky začínající přední samohláskou. DLKG (§ 22) uvádí slovo *bordiūras* [bor'd'ūras] (francouzské *bordure* 'lemování, rámování'). Kupodivu slovo [bor'd'ūras] nedokládá ani referenční jednosvazkový DLKŽ (1993), ani dvaceti-

SHRŇME A. I přes výhrady právě uvedené platí, že palatální korelace je v litevštině mimořádně důsledná, pokrývající celý inventář litevských souhlásek. Jediný nepárový foném /j/ je palatálně příznakový. Naprostá většina korelačních párů je fonologizovaná. Ty, které fonologizované nejsou, jsou všechny fonologizovatelné, jsou to alofony-čekatelé: své místo v systému souhlásek již mají předem vyhrazeno a je jen otázkou dynamiky vývoje, kdy litevština do svého lexika začlení vhodnou výpůjčku, v níž by mohly kontrastivně vystoupit. Jak jsme viděli výše, dvojice (č :: č') a (ž :: ž') se svých funkčních příkladů již «dočkaly», dvojice (t :: t') se funkčního uplatnění právě «dočkává», dvojice (h :: h') a (d :: d') – na úrovni mého nynějšího stavu poznání – zatím setrvávají v naději. Asimilací a neutralizací palatálního příznaku se budeme podrobně zabývat v oddíle 3.3.

B) I znělostní korelace je v litevštině velmi důsledná. Skutečnost, že domácí litevské fonémy $n :: n'$, $m :: m'$, $r :: r'$, $l :: l'$, $v :: v'$ a j jsou znělé bez neznělých protějšků, na její důslednosti nic neumenšuje: znělostně nespárované jsou právě všechny sonory, tedy souhlásky vyznačující se zvláštní schopností tvořit se samohláskami komplexní slabičný vrchol, čímž se blíží samohláskám (a znovu si všimněme, že nepárové souhlásky jsou všechny příznakově znělé). Domácí «pravé» konsonanty, tedy konsonanty nesonorní, jsou znělostně korelovány důsledně.

- Pro distribuci znělostního příznaku platí následující pravidla:
NEUTRALIZACE: na konci slova (před vnějším předělem) může stát jenom neznělá souhláska;
ANTICIPAČNÍ (REGRESÍVNÍ) ASIMILACE: ve skupině souhlásek se znělost a neznělost vyrovnává podle posledního členu, který stojí v párové korelaci.²¹ K vyrovnávání znělosti však nedochází v sousedství s nepárovými, vždy znělými sonorami ($n :: n'$), ($m :: m'$), ($r :: r'$), ($l :: l'$), ($v :: v'$), (j).²²
- V právě uvedených distribučních pravidlech se litevština shoduje s češtinou. Analogie s češtinou by mohla vést ke snaze druhotně spárovat znělé v s okrajovým neznělým f , které bylo do litevského hláskového systému zapojeno poměrně nedávno. Pro to však v litevštině chybí předpoklady: (i) shodně s češtinou se /v/ kombinatoricky chová jako neasimilující nepárová znělá souhláska a /f/ se ve skupinách se znělostně párovými konsonanty vůbec nevysky-

svazkový LKŽ (1941–2002; dodatky dosud nevyšly), ani pětisvazkový Niedermann – Senn – Salys (1932–1968), ani žádný jiný mně dostupný slovník. Teoretickou hodnotu slova *bordiūras* (MASC) to však neumenšuje: francouzské *bordure* nelze do litevštiny převzít jinak než s kmenem [bor'd'ūr-as], cf. franc. *aventure* ⇒ lit. *avantiūr-à*, franc. *gravure* ⇒ lit. *graviūr-à* (doložené lit. přejímky jsou FEM).

²¹ Proto je možný jedině bud' neznělý úsek [ks], nebo znělý [gz], bud' [št], nebo [žd], bud' [pt], nebo [bd], nikoliv *[pd], ani *[bt], nikoliv *[šd], ani *[žt], nikoliv *[kz], ani *[gs].

²² Máme tedy na příklad dvojice [b'j] i [p'j], cf. [b'jau'rus] 'hrozný' et [p'jaut'i] 'řezat, kosit, krájet', [dv] i [tv], cf. [dva's'a] 'dech, duch', duše' et [tvar'ka] 'pořádek', [gl] i [kl], cf. [glos't'ě] 'hladil' et [klos't'ě] 'skládal, rovnal', [žm] i [šm], cf. [žmo'gus] 'člověk' et [šmaikš'tus] 'mrštný', kde se před nepárovou znělou souhláskou objevují párové hlásky znělé i neznělé, stejně jako máme dvojice [mt] i [md], cf. [remtas] 'podepřený' et [remdamas] 'podepíraje', či [r't'] i [r'd'], cf. [kur't'i] 'tvořit' et [kur'd'in't'i] 'zakládat (město)', kde nepárová znělá stojí před znělým i neznělým členem souhláskového páru /t/ :: /d/, či /t'/ :: /d'/ . Všimněme si, že v předvedených souhláskových dvojicích sice není rovnoměrně rozdělen příznak znělosti, ale vždy je rovnoměrně rozdělen příznak palatálnosti.

tuje; (ii) na rozdíl od češtiny nepředstavuje [f] výsledek neutralizace /v/. Tím je v litevštině samohláska [u], či spíše polosamohláska [u̯], cf. /'su+d'ie'vu/ 's bohem' > /su=d'ie'vu/ > [su'd'ie̯] 'sbohem'; (iii) na rozdíl od češtiny je foném /f/ do litevského lexika integrován mnohem méně. Není v domácích expresívech ani v onomatopoiích, cf. čes. *fuj, fičí*, nýbrž pouze ve výpůjčkách intelektuálních, a to navíc jedině ve výpůjčkách novějších (od XIX stol.), zatímco výpůjčky starší integrovaly *f* jako *p*, cf. *pranciškōnas* 'františkán', *Pilypas* 'Filip', *Prickus* 'Fritz', *Prānas* 'Franz', *prancūzas* 'Francouz'. Z definice korelace stačí již důvod (ii) k tomu, abychom odmítli spojit /f/ a /v/ do znělostního korelačního páru. Přídavné důvody (i) a (iii) jen dokládají, do jaké míry jsou oba litevské fonémy nespojené.

- DLKG (§ 24) bez diskuse zařazuje do konsonantického inventáře litevštiny fonémy (f :: f') coby neznělé znělostně nekorelované, s čímž se plně ztotožňujeme. Zároveň znělostně koreluje (x :: x') :: (h :: h'). Pro takové spojení však v litevštině schází systémové zdůvodnění: oba fonémy (omezíme se na nepalatální případ) lze proti sobě postavit jen kombinací dvou výpůjek, e.g. /'xōras/ 'chór, kůr, sbor' :: /'hōras/ (staroegyptský bůh Hór), přičemž povaha výpůjek nepřipouští případy, kdy by jeden z vyšetřovaných členů mohl přejít ve druhý v důsledku neutralizace nebo asimilace.

SHRŇME B. Znělostní korelace postihuje v litevštině důsledně všechny domácí nesonorní konsonanty a pouze je. Domácí sonory, sc. (n :: n'), (m :: m'), (r :: r'), (l :: l'), (v :: v') a (j), ani vypůjčené konsonanty, sc. (f :: f'), (x :: x'), (h :: h'), znělostně korelovat nelze.

3.2 Prosodémata slabického rozpětí

Jenom z fonémů (fonémat) nelze litevské morfy sestavovat. Při jejich popisu a charakteristice musíme hledět k prosodématům ze tří základních kategorií: DÉLKA, PŘÍZVUK a INTONACE slabiky. Slabiku v této práci zavádíme jako pomocnou autonomní jednotku fonématicko-prosodématické roviny, totiž jako fonématicky utvořený nosič prosodémat. Slabiky uchopujeme pomocí jejich vrcholů, o vedení hranic mezi slabikami se staráme pouze podružně. Celkový přehled slabických vrcholů v domácích litevských slovech podává tabulka T 3.2.

T 3.2

i		e	a		u
ī	ė	ē	ā	o	ū
ie /i̯ė̯/					/ū̯o̯/ uo
			au		
		ei	ai		ui
iR		eR	aR		uR

Slabický vrchol v litevštině obsahuje povinně alespoň jednu samohlásku, nejvýše pak samohlásky dvě (cf. infra 3.4.6). Podle velikosti vrcholu rozlišujeme slabiky jednohláskové (mono-fongové) a dvojháskové (dif-fongové). Litevština navíc připouští dvojháskové slabické vrcholy, jejichž druhou složku (počítáno zleva) tvoří souhláska. Rozlišujeme proto DVOJHLÁSKY VOKALICKÉ (samohláska—samohláska) a SMÍŠENÉ (samohláska—souhláska).

Souhlásky schopné vytvářet dvojhlásky nazýváme souhrnně SONORAMI. Ke vzniku dvojhlásky dochází při různých morfologických procesech, mimo jiné v souvislosti se změnou slabičné hranice. Pozorujeme-li, jak se sonory při změně slabičné hranice do dvojhlásek zapojují, vidíme, že některé se vokalizují, jiné ne. Rozdělíme proto sonory na POLOSAMOHLÁSKOVÉ, schopné vokalizace, sc. (v :: v'), (j), a VLASTNÍ, neschopné vokalizace, sc. (n :: n'), (m :: m'), (r :: r'), (l :: l').

POZNÁMKY

1) Řádky 1 a 2 (počítáno odshora) tabulky T 3.2 obsahují jednoduché samohlásky a odpovídají tabulce T 3.1, řádky 3 až 5 obsahují dvojhlásky vokalické, řádek 6 (spodní) dvojhlásky smíšené se sonorou vlastní (R = n :: n', m :: m', r :: r', l :: l'). Sloupce 1 až 3 (počítáno zleva) obsahují slabikotvorné prvky přední, sloupce 4 až 6, zadní.

2) Řádky 4 a 5 obsahují dvojhlásky, jejichž druhou složku tvoří krajní samohláska *u* nebo *i*, což jsou vokalické protějšky souhlásek (v :: v') a (j). Dvojhlásky z těchto řádků můžeme tedy v konkrétních výskytech chápat i jako dvojhlásky se sonorou polosamohláskovou, pokud ovšem najdeme morfologickou motivaci pro proměny $v \Leftrightarrow u$ ($v' \Leftrightarrow u$) a $j \Leftrightarrow i$, cf. 3.4.

3) Řádek 3 obsahuje jediné dvě litevské dvojhlásky, jejichž druhou složku netvoří krajní samohláska ani sonora. Jsou k sobě plně symetrické tím, že obě vznikají přechodem od krajní samohlásky k nekrajní úzké samohlásce sousedního timbru. Standardní litevská grafika *ie*, *uo* tuto symetrii zakrývá: *o* je nestředová, kdežto *e* středová. Fonologicky vhodnější by byl zápis /iē/, /ūō/, jednotně zachycující úzký nekrajní timbre druhé složky. Znak délkové indiferentnosti (̃), umístěný nad oběma složkami zároveň, vyjadřuje, že poměr v trvání první a druhé složky je proměnlivý. Kolísání se přitom využívá pro odlišení akútové a cirkumflexové intonace příslušné slabiky.

4) Dvojhláska *ai*, začínající zadní středovou samohláskou, má přirozený protějšek v dvojhlásce *ei*, začínající středovou samohláskou přední. K zadní dvojhlásce *au* však v domácích litevských slovech přední protějšek v podobě **eu* neexistuje (co jím je, vyložíme v 3.3.2 sub 3). Pouze mezi litevskými kulturními europeismy najdeme [eu|xa|'r'is|t'i|ja] ≡ {eucharistija}, [p'n'eu|'mõ|n'i|ja] ≡ {pneumõnija}, [n'eu|'trõ|nas] ≡ {neutrõnas}.²³

5) Řádek 6 (dolní) je plně symetrický s řádkem 1 (horním). Ostatní řádky mezi sebou symetrické nejsou.

6) Pouze v cizích slovech se vyskytuje [õ] tvořící krátké slabiky, cf. [f'i|lõ|'sõ|f'i|ja]. Je schopno vstoupit do smíšené dvojhlásky, a tak utvořit slabiku dlouhou, cf. ['spõr|tas]. Systémově by tyto slabičné vrcholy patřily do 1. a 6. řádku 5. sloupce (zleva). Již víme (3.1.3), že [õ] je okrajový foném. Do tabulek T 3.1 a T 3.2, jimiž chceme vykládat produktivní morfonologické vztahy, však [õ] ani [õR] pro jejich exklusivní výskyt nezahrnujeme.

3.2.1 DÉLKA je prosodematická kategorie zavádějící u slabik dichotomii DLOUHÁ :: KRÁTKÁ, což značíme | – | :: | ∪ |. Dlouhá slabika má ve vrcholu dlouhou samohlásku nebo dvojhlásku (řádky 2-6 tabulky T 3.2), což jsou dva rovnocenní nositelé délky. Dlouhá slabika (a právě jenom ona) podléhá dále prosodické dichotomii intonační (cf. 3.2.3). V části 3.1.3 jsme vyložili, proč protiklad dlouhé a krátké samohlásky nelze v litevštině vykládat jako opozici privativní, při níž jsou dva jinak naprosto stejné členy rozlišeny přítomností a nepřítomností jisté-

²³ V citovaných litevských europeismech je *eu* jednoslabičné, v příslušných českých však dvojslabičné.

ho příznaku. Ani délkovou opozici mezi slabikami nepojmeme privativně, nýbrž jako ekvipolentní vztah.²⁴

Délka samohlásky a délka slabiky jsou zcela odlišné fonologické pojmy, takže lze namítat, že pojmenovávat je stejným výrazem je nešikovné a zavádějící. Držíme-li se přesto stejného pojmenování, činíme tak proto, abychom zdůraznili provázanost obou pojmů. V hierarchii našeho výkladu je prvotní délka slabičná, zatímco délka samohlásková je pouze odvozeným označením pro třídu vokalických fonémů, jež samy o sobě konstituují právě dlouhou slabiku. Fonématický a prosodématický popis si mohou konkurovat, přičemž ve výkladu – ne nutně v systému – jazyka se více prosazuje ten první: tvary IND.PRAES /'kǎn|dǎ/, /'m'ī|l'ī/ :: /'kǎn|dǎ/, /'m'ī|l'ī/ PART_PRAES (cf. 3.1.1) popíšeme spíše jako protiklad vokalických fonémů ve druhých slabikách než jako protiklad sylabických prosodémat druhých slabik.

Nejnápadnějším morfonologickým rysem jazykového systému litevštiny vzhledem ke slabičné délce je skutečnost, že morf si svou slabičnou délku může programově uchovávat a přitom průběžně mění jejího vokalického nositele. Podívejme se však na postavení slabičné délky v morfech soustavněji.

Samostatné proměny slabičné délky využívá morfologický systém litevštiny jednak při kmenotvorbě kořenovým ablautem, jednak při proměnách vokalické base koncovky. Na mechanismu proměn vokalické base stavíme v této práci výklad celé formální flexe litevštiny (základní schémata vykládáme zde v části 3.4.5). Kmenotvorbu ablautem dokládají například trojice *tru* | 'k-us 'trvalý' ↔ *trū* | 'k-us 'zpřetrhaný, trhající se' ↔ *trau* | 'k-us 'táhlý, vytahaný' a '*truk*' | -t'i 'trvat (v čase)' ↔ '*trūk*' | -t'i 'zpřetrhat se (natahováním), nedosahovat, scházet' ↔ '*trauk*' | -t'i 'táhnout, natahovat', kde slabika o hranicích |*tr_* |*k-us* (u druhé trojice pak o hranicích |*tr_k*' | -t'i) je střídavě krátká, dlouhá s jednohláskovým nositelem a dlouhá s nositelem dvojháskovým.

Při kmenotvorném rozšiřování se velmi často mění hranice slabiky. Dlouhá kmenová slabika v takovém případě zůstává dlouhá (až na jmenovitou výjimku disociace), byť se podoba nositele slabičné délky může druhotně změnit. Krátká kmenová slabika se v důsledku kmenotvorného procesu může prodloužit.

- Ke změně nositele při zachování slabičné délky dochází tehdy, když v důsledku nějakého kmenotvorného procesu je slabika, jež byla dlouhá otevřená, uzavřena sonorou. Potom se původní nositel délky, dlouhá samohláska, výjimečně též dvojhásková, cf. 3.4.4, změní na krátkou samohlásku, leč ta se sonorou vytvoří jiného nositele délky, smíšenou dvojháskovou.

Srovnajme /s'ep' | t'ī | 'n'i/ ≡ {septyni} 'sedm' (N.PL.MASC) vs. /s'ep' | t'in' | t'i/ ≡ {septintī} 'sedmí' (N.PL.MASC), což jsou dva blízce příbuzné dvojslabičné kmeny s první slabikou krátkou a druhou dlouhou. Ve tvaru /s'ep' | t'ī | 'n'-i/ (základní podoba kmene) nese délku jednoduchá samohláska *ī*, ve tvaru /s'ep' | t'in' | '-t'-i/ (kmen rozšířený o -t-), smíšená dvojhásková *in*: dlouhá *i*-ová samohláska se sice sama krátí, délka slabiky, již vytváří, však zůstává zachována.

- Pokud v důsledku kmenotvorného procesu uzavře sonora slabiku, jež byla původně krátká otevřená, vytvoří s ní smíšenou dvojháskovou a nová slabika se následně zdlouží.

²⁴ Trubeckoj (1921), opíraje se o Baranowského (1882), postuluje pro litevštinu třístupňový systém, rozlišující slabiku krátkou, polodlouhou a dlouhou (takže jde o opozici graduální). Takový pohled má své výhody při objasňování historických prosodických korespondencí balto-slovanských, pro synchronní popis litevštiny – jak moderní, tak i staré – ho však není zapotřebí.

Od tvaru /'au|g-a/ 'roste', jehož druhá slabika je krátká otevřená, lze kmenotvornou sonorou /-l- odvodit slovo /'au|g-a|-l-as/ 'rostlina', přičemž druhá slabika zůstane krátká, neboť otevřená. Zato přidáním kmenotvorného /-nt- se druhá slabika uzavře a prodlouží, jak dokládá participium /'au|g-a-n'|t'-is/ 'rostoucí'. Takto vzniklá délka už v kmeni participia zůstává, byť může střídát nositele, cf. /'au|g-a-n'|t'-is/ (druhá slabika je dlouhá dvojhláskou) vs. /'au|g-ā-s/ ≡ {áugas} (druhá slabika je dlouhá samohláskou, a to náhradou za */'au|g-a-nt-s/).

Z dloužení krátké otevřené slabiky pomocí sonorního uzávěru však nelze vyvozovat, že slabičná délka je morfologicky druhotná: vznik délky je kmenotvorný proces, stejně jako konsonantické rozšíření. Oba procesy mohou jít samostatně, cf. /tru|k-us 'trvalý' → /trū|k-us 'zpretrhaný' (dlouží se kmenová slabika, nerozšiřuje souhlásková skladba kmene), /tru|k-us 'trvalý' → /truk|'-m-ě 'trvání' (rozšiřuje se souhlásková skladba kmene, leč nedlouží kmenová slabika), nic jim však nebrání, aby postupovaly společně, cf. /tru|k-o 'trval' → /trun|k-a 'trvá' (dlouží se kmenová slabika a zároveň rozšiřuje souhlásková struktura kmene).

- Kmenová délka může zaniknout v důsledku disociace (3.4.2), což je též kmenotvorný proces. Spočívá v tom, že kmen končící samohláskou nepřibírá kmenotvorné rozšíření, nýbrž mění svou podobu (konkrétně konsonantizuje svou vokalickou finálu), aby bylo možné přijímat koncovky, jež všechny začínají samohláskou. Disociace představuje alternativu ke kmenovému rozšíření. Postihuje jisté sémanticky jasně vymezené kmeny (pouze slovesné), postihuje je všechny a postihuje jenom je.

- V jednom případě však trvanlivost slabičné délky litevského morfu vskutku porušena je, a to při dloužení pod kmenovým přízvukem (3.1.3 sub A, 3.2.2). Nicméně i tento proces je pravidelný: postihuje jisté sémanticky jasně vymezené kmeny, postihuje je všechny a postihuje jenom je (popíšeme v následující části).

3.2.2 PŘÍZVUK vyjadřuje mezi slabikami kontrast PŘÍZVUČNÁ :: NEPŘÍZVUČNÁ. Přízvučná může být kterákoliv slabika ve slově, ale jen jedna.²⁵ Umístění přízvuku – značíme ' před příslušnou slabikou – je významotvorné, cf. PRAES /n'e|š'i/ 'neseš' (přízvuk na koncovce) :: FUT /'n'e|š'i/ 'poneseš' (přízvuk na kmeni). Přízvuk a délka na sebe nejsou nijak vázány, cf. /sū|'nūs/ (N.SG, přízvuk na krátké) :: /sū|'nāš/ (G.SG, přízvuk na dlouhé), /'sū|nūs/ (A.PL, nepřízvučná je krátká) :: /'sū|nūs/ (N.PL, nepřízvučná je dlouhá) 'syn'.

Za jistých okolností však přízvuk dokáže prodloužit slabiku, na niž padne; mimo přízvuk – v jiných tvarech téhož slova – zůstává ona slabika krátká. Ty okolnosti jsou zároveň fonologické a morfologické. Dlouží se slabika s monoftongickým vrcholem tvořeným středovými samohláskami /ā/ a /ē/ (fonologická podmínka) a zároveň musí jít o slabiku v kmenovém – nikoliv koncovkovém! – morfu, jenž nese jisté morfématické kategorie (a právě je). Dloužení pod přízvukem je příznačné a povinné

(i) pro kmeny jmenné, substantivní i adjektivní, cf. I.SG [gā|'rū] vs. G.SG ['gā|ro] 'pára', I.SG MASC [g'ē|'ru] vs. G.SG MASC ['g'ē|ro] 'dobrý'. Je přitom nutné rozlišovat, zda jde o jméno «domácí», nebo «cizí», protože v «cizích» slovech se jinak chovají kmenové slabiky s vrcholem /ā/ a jinak slabiky s vrcholem /ē/, cf. 3.1.3 sub C;

(ii) pro uerbum finitum, jde-li o slovesný kmen přítomný či préteritní, ne však infinitivní, ani o kmen od infinitivního odvozený, cf. 1.SG [n'ē|'šu] vs. ['n'ē|ša] NON-PERS 'nese', 1_

²⁵ V dlouhých slovech (o přinejmenším třech slabikách) lze akusticky postřehnout vedle hlavního přízvuku ještě vedlejší. Hlavní přízvuk je však ve slově jediný a pouze on je fonologicky relevantní. Budeme o něm mluvit jako o přízvuku, na vedlejší vůbec nebereme zřetel.

SG [n'ě|'š'au] vs. [n'ē|š'é] NON-PERS 'nesl', vedle 1.SG [n'ě|š'u] 'ponesu', 2.SG [n'ěšk] 'nes' (FUT i IMPER se odvozují od kmene INF);

(iii) a pro participia, včetně těch, která jsou odvozena od kmene INF, cf. N.PL MASC [n'ěš|t'i] vs. N.SG MASC [n'ěš|tas] 'nesený', N.PL MASC [rās|t'i] vs. N.SG MASC [rās|tas] 'nalezený'.

Co bylo řečeno výše, platí pro «vlastní» kmen, přesněji pro jeho kořenovou slabiku. Předpona se pokládá za součást kmene jména, ne však slovesa ani participia, cf. A.SG [pā|d'ē|t'i] ≡ {pādētī} 'postavení, rozpoložení, situace', N.SG [āt|l'ie|p-as] ≡ {ātliepas} 'odezva, ohlas, reflex' (předpona substantiva se pod přízvukem dluží) vs. [pā|d'e|-d-a] ≡ {pādeda} 'pokládá', [āt|l'ie|p-ē] ≡ {ātliepē} 'odrazil se, zněl nazpět' (táž předpona u slovesa téhož kořene se pod přízvukem nedluží); N.SG MASC [n'ěš|-t-as] 'nesený', [rās|-t-as] 'nalezený' vs. [n'ě|-n'ěš|-t-as] 'nenesený', [āt|-rās|-t-as] 'objevený' (kmenová samohláska se v participiu pod přízvukem dluží, předponová – a dílčí morf záporový je na úrovni předpony – nikoliv).

Do vlastního kmene však vedle slabiky kořenové patří i slabiky kmenotvorných sufixů. Některé z nich mají též slabičný vrchol /ǎ/ či /ě/. Kmenotvorné sufixy slovesné – v úvahu připadají dva – se dluží stejně jako kořenová slabika kmene (cf. II/2.4.4). Kmenotvorné sufixy jmenné – v úvahu opět připadají dva – se chovají různě. Substantivní /-ěl'-/, tvořící diminutiva a citová intensiva, se pod přízvukem dluží, cf. (/b'er|n-/ 'mladík' → /b'er|n'-ě|l'-/ 'mládenec') A.PL [b'er|n'-ě|l'-us] vs. N.PL [b'er|n'-ē|l'-ai]. Adjektivní /-ēs'n'-/, tvořící komparativy, se nedluží, cf. (/jaun-/ 'mladý' → /jau|n'-ēs|n'-/ 'mladší' et /jau|n'-ē|l'-ēs|n'-/ 'poněkud mladší') N.SG MASC [jau|n'-ēs|n'-is] et [jau|n'-ē|l'-ēs|n'-is], N.PL MASC [jau|n'-ēs|n'-i] et [jau|n'-ē|l'-ēs|n'-i].

Jiných kmenů se dlužení slabik s krátkou středovou samohláskou v poloze pod přízvukem netýká. A netýká se ani koncovek, včetně komplexních, cf. //jau|n-ās/ 'mladý' et /jau|n-ǎ|s'-is/ 'ten mladý'.

Může se však stát, že slabika zdlužená podle pravidla (i) zůstane jako dlouhá pod přízvukem «zakonservována» v kmeni od výchozího jména odvozeném, cf. /g'ě|r'-i/ vs. //g'ē|r-as/ 'dobrý' → //g'ē|r'-in'|t'i/ 'zlepšovat', /grā|ž-ūs/ 'krásný' vs. //grā|ž-in'|t'i/ 'zkrášlovat'. Druhotná slovesa s běžným zápisem {gērinti} a {grāžinti} mají nepohyblivý přízvuk na kořenové slabice kmene a tato slabika je stále dlouhá s vrcholem /ē/, resp. /ā/. Jejich dlouhá kořenová slabika se drží i v kmenech, které se jinak – u sloves, v nichž dochází ke změnám polohy přízvuku – pod přízvukem nedluží, speciálně pak zůstává dlouhá v infinitivu. Pokud však tato slovesa přijmou předponu *pér-*, jež na sebe strhává přízvuk kdykoliv a kdekoliv se vyskytne, kořenové slabiky se zkrátí, cf. //pér-g'ě|r'-in'|t'i/ 'přehnaně vylepšovat', //pér-grā|ž-in'|t'i/ 'přezdobit'. V jiných derivátech, jež mají nepohyblivý přízvuk na kmenové slabice nekořenové, třeba na kmenotvorném sufixu, zůstává kořenová slabika s vrcholem /ě/ či /ǎ/ stále krátká, cf. /pa|-si|-gě|r'-ē|-ti/ 'zlepšit se', /pa|-grā|ž-ě|-ti/ 'zkrásnět'.

3.2.3 INTONACE vyjadřuje kontrast mezi dlouhými slabikami. Každá dlouhá slabika (nezávisle na přízvuku!) je intonována buď AKÚTOVĚ (značeno ´, komplexní zápis akútové dlouhé slabiky pak vypadá | ´ |), nebo CIRKUMFLEXOVĚ (značeno ~, komplexní zápis cirkumflexové dlouhé slabiky pak vypadá | ~ |). Tuto opozici pojmáme jako ekvipolentní. Krátké slabiky se intonačního protikladu neúčastní. Právě povinné intonační rozdělení všech dlouhých slabik na akútové vs. cirkumflexové dovoluje zavést v litevské fonologii slabičnou délku jako samostatné prosodéma, nezávislé na fonématech: dlouhá je ta slabika, která podléhá intonačnímu protikladu, oproti krátké, jež onomu protikladu nepodléhá (uvědomme si, že v češtině takto

postupovat nelze). Následně můžeme zavést jisté třídění fonémat: je-li samohláska takové fonéma, které samo o sobě dokáže vytvořit slabičný vrchol, pak dlouhá samohláska je právě ta, která sama o sobě dokáže vytvořit vrchol slabiky dlouhé (řádek 2 tabulky T 3.2), krátká (řádek 1) ta, která to sama o sobě nedokáže, leda by se zapojila do dvojhlásky (řádky 3–6).

Klasický popis Kurschatův (1876: 58–63) předkládá notový zápis sugerující přesnost a jasnost: akút je prudké glissando o čistou kvintu dolů, cirkumflex pozvolný krok o malou tercii vzůru s následným návratem. Moderní popisy jsou mnohem opatrnější: fonetická povaha intonačního rozdílu je velmi komplexní. Pro fonologický popis musíme nejprve postulovat, že každá dlouhá slabika má dvoumorový průběh, zatímco krátká je pouze jednomorová. Jednu každou z obou mor dlouhé slabiky lze příznakově zatížit (a zatěžuje se vždy jenom jedna mora, což naplňuje podstatu ekvipolentní opozice): při akútové intonaci je prosodicky příznaková mora první (tomu odpovídá i litevský název *tvirtapradė priėgaidė* ‘intonace s tvrdým počátkem’), při cirkumflexové naopak druhá (*tvirtagālė priėgaidė* ‘intonace s tvrdým koncem’).

Intonační protiklad je významotvorný, cf. /'klós|t'ě/ ‘stlal’ (postel), ‘skládal’ (prádlo) :: /'klōs|t'ě/ ‘záhyb’ (na šatech, ozdobný), /'kláu|s'ě/ ‘ptal se’ :: /'klaū|s'ě/ ‘poslouchal’.

Již víme, že při kmenotvorbě si dlouhá slabika může uchovat svou délku a přitom změnit jejího nositele. Co se v takovém případě děje s její intonací? Obecně se mění, cf. /s'ep|t'ī|n'-as/ ‘sedm’ ↔ /s'ep|t'īñ|-t-as/ ‘sedmé’. Kmen coby (dílčí) morf je totiž vymezen komplexně, fonématicky i prosodématicky zároveň, a změna intonace je jedním z kmenotvorných prostředků (i tehdy, když se nositel slabičné délky nemění). Může doprovázet změny fonématické, cf. /žmō|'g-us/ ‘člověk’ ↔ /'žmó|n'-ēs/ ‘lidé’, ba může kmenotvorbu vyjadřovat sama o sobě, cf. /jáu|n'-íems/ ‘mladým’ ↔ /'jaū|n'-áms/ ‘dorostencům’.

Vznikne-li dlouhá slabika až v důsledku kmenotvorby, nelze její intonaci obecně předvídat: vychází z vlastností jednak kořene (některé kořeny jsou disponovány akútově, jiné cirkumflexově), jednak kmenotvorného prostředku a kategoriálního zařazení (některé prostředky i kategorie vyžadují specifickou intonaci, jiné nikoliv).

Kořen *TR_K*, s nímž jsme pracovali výše (3.2.1), vytváří v adjektívech délky cirkumflexové, cf. /tru|'k-us/ ‘trvalý’ ↔ /trū|'k-us/ ‘zpretřhaný’ ↔ /traū|'k-us/ ‘vytaháný’, ve slovesech akútové, cf. /'truk|-t'i/ ‘trvat’ ↔ /'trūk|-t'i/ ‘zpretřhat se’ ↔ /'tráuk|-t'i/ ‘táhnout’. Kořen *M_L* vytváří akút jak ve slovese /'m'ī|l'-i/ ‘miluje’, tak v substantívu /m'ėi|l'-ė/ ‘láska’ i adjektívu /m'ėe|l-as/ ‘milý, příjemný’, leč cirkumflex v /'m'ėi|l-us/ ‘milý, přítulný’. Kmenové rozšíření *-n-*, jež tvoří příznakový IND.PRAES, vede na cirkumflex, cf. /'tru|k-o/ ‘trval’ → /'tru-ñ|k-a/ ‘trvá’, rozšíření *-st-*, se stejnou funkcí, vede na akút, cf. /s'én|-st-a/.

Vidíme, že otázka po intonaci litevské slabiky je bytostně morfologická. Budeme ji proto vykládat důsledně morfologicky.

Bytostně morfologickou záležitostí je i poloha přízvuku ve (fonotaktickém) slově, již jednotlivé dílčí morfy (2.3.3) pouze ovlivňují svou prosodickou (nikoliv prosodématickou) charakteristikou (vyložíme v oddílech II/3.1 pro konjugaci a III/2.3–4 pro deklinaci). Z hlediska přízvukového chování dílčích morfů kmenových zakládají dlouhá cirkumflexová slabika stejně jako krátká, neintonovatelná, jednu společnou prosodickou charakteristiku, jež stojí v protikladu ke slabice dlouhé akútové. V této souvislosti uved'me, že dochází-li k dloužení kmenové slabiky pod přízvukem (cf. infra 3.2.2), má výsledná dlouhá slabika, kontextově přízvukový protějšek krátké, intonaci vždy cirkumflexovou, čímž je zajištěno jednotné prosodické chování obou alomorfů, cf. /ã|'r'-ăũ/ ↔ /'ã|r'-ė/, /n'ė|'š-ũ/ ↔ /'n'ė|š-ã/ pro tvary sloves ‘oral’ (IND.PRAET) a ‘nese’ (IND.PRAES).

Logika výkladu, jež v této práci podáváme, požaduje, abychom intonační upřesnění uváděli u každé dlouhé slabiky. To mimo jiné znamená u slabiky přízvučné i nepřízvučné.²⁶ Nicméně fonologický potenciál intonačních rozdílů se uplatní pouze ve slabikách přízvučných.

Kmen /várp-/ znamená 'klas', kmen /vařp-/ 'zvon'. Příslušná jména patří k různým skloňovacím typům, shodou okolností však lze postavit proti sobě tvary A.SG //vár|p-ā/ :: //vař|p-ā/, které jazykový systém jasně odlišuje právě intonací — a rodilí mluvčí tento rozdíl vnímají a používají. Od obou slov lze odvodit diminutiva shodnou příponou /-ěl'-. Původní kmenová slabika se nemění a není důvod si myslet, že se mění její intonace. Nicméně nositelem kmenového přízvuku se stává slabika se sufixovým /-ě-, jež se pod přízvukem dluží a nabývá intonace cirkumflexové (i z takto rozšířeného kmene se ovšem při ohýbání slova může přízvuk přesunout na koncovku a sufixová slabika nabude zase krátké podoby). Kmeny /vár'p'-ěl'-/ 'klásek' a /vař'p'-ěl'-/ 'zvoneček' opět patří různým deklinačním typům, opět však lze najít koncovkově shodné tvary, tentokrát G.PL /vár'|p'-ē|l'-ū/ :: //vař'|p'-ē|l'-ū/. Potenciál intonačního rozdílu první slabiky, nyní však nepřízvučné, zde už systémově využít není a i pro rodilé mluvčí jsou oba tvary homonymní.

Uzavřeme tedy, že významotvorný rozdíl slabičné intonace se mimo přízvuk neutralizuje. Litovské morfy však budeme pojímat tak, že jejich dlouhé slabiky mají konkrétní intonaci i v pozici nepřízvučné, a podobu této intonace – nemůžeme-li se opřít o zřetelnou zvukovou empirii – budeme vyvozovat z morfologických analogií.

3.2.4 GRAFICKÉ UCHOPENÍ prosodemat by v plné míře fonologické přesnosti bylo nesmírně těžkopádné: nad fonématickým nosičem, rozčleněným na slabičné segmenty, klást značky pro délku (| – | :: | ∪ |), každou dlouhou slabiku upřesňovat intonačně (| – | :: | – |), u každé přízvučné slabiky vyznačovat příznak přízvuku (|' ∪ | :: | ∪ |).²⁷ V plném rozsahu jsme to nedělali ani zde, v oddíle věnovaném základním prosodematům sylabického a fonotaktického rozpětí. V dalších oddílech této kapitoly – stejně jako v celém textu – budeme prosodemata značit jen v míře nejmenší nutné. Nejdříve předešleme, že

- (i) slabičné hranice (|) ve fonématické posloupnosti vyznačovat nebudeme, leda by pro to nastal zvláštní důvod. Slabiku rozpoznáme pomocí jejího vrcholu;
- (ii) mnohem víc než o hranice slabiky se budeme starat o hranice morfů. Ty vyznačujeme nepříznakově spojovníkem (-), příznakově pak, dá-li se očekávat zvláštní výsledek pospojování morfů, výrazem (-&-). Tyto morfové hranice na slabičných nijak nezávisí, zatímco
- (iii) předěly, at' už vnitřní (=), vnější (+) nebo koncový (#), vždy shodně označují hranici morfu i slabiky.

Vlastní prosodemata pak zachycujeme ve shodě s tradicí takto:

- Délka slabiky se nevyznačuje vůbec. Dá se jednoznačně určit z podoby slabičného vrcholu, jak jsme vyložili v souvislosti s tabulkou T 3.2.
- Přízvuk se vyznačuje trojím znakem, jež ve svých rozličných podobách zároveň upřesňuje intonační povahu přízvučné slabiky. Přízvuk nad krátkou, tedy neintonovatelnou slabikou se značí gravisem (`), přízvuk nad dlouhou akútovou znaménkem (^), nad dlouhou

²⁶ Sotva by bylo rozumné vázat prosodickou charakteristiku kmene na intonační průběh jeho slabiky a zároveň tvrdit, že když právě v souhlase s prosodickou charakteristikou kmene přejde v tom kterém slovním tvaru přízvuk z kmene na koncovku, intonační průběh kmenové slabiky se změní.

²⁷ Zápisem | ∪ |, který vznikne spojením zápisů | – | a | ∪ |, vyjadřujeme slabiku bez upřesnění, zda je dlouhá nebo krátká.

cirkumflexovou znaménkem (˘), cf. /baltàs'is/, /baltájam/, /baltájame/, což jsou po řadě složené tvary N.SG MASC, D.SG MASC a L.SG MASC adjektiva 'bílý'; ve standardní grafice, která délku *a* nijak nevyznačuje, bychom psali {baltàsis, baltájam, baltájame}.²⁸

- Intonace nepřízvučné dlouhé slabiky se nevyznačuje.

Dvojjediná značka pro přízvuk a intonaci dlouhé slabiky se umísťuje nad slabičný vrchol. Má-li slabika vrchol dvojhlasový, klade se znaménko akútu a cirkumflexu ve shodě s výše podaným morovým výkladem akútové a cirkumflexové intonace: akút, charakterizovaný intonační příznakostí první mory, se značí nad první složkou dvojhlasiky, cirkumflex, charakterizovaný intonační příznakostí mory druhé, nad druhou složkou dvojhlasiky, cf. {jáunas} 'mladý', {tárpu} (I.SG) 'mezerou' vs. {jaūnis} 'dorostenec', {tařp} (PRAEPOS) 'mezi'.

Akútová intonace slabiky s dvojhlasovým vrcholem se někdy zapisuje dokonce i gravisem, vždy přitom nad první složkou. Týká se to smíšených dvojhlasek začínajících krajní samohláskou, sc. {iR, ùR} vs. {áR, éR}. Důvod této ortigrafické zvyklosti je fonetický: gravis má naznačit, že první složka se ve výslovnosti nedlouží, akút vyjadřuje její dloužení. Protiklad znamének {pùlti} 'napadat' vs. {púolè} 'napadl' tedy říká, že v akútově intonovaném vrcholu *ul* zní *u* krátce ['pùl' | t'i], kdežto ve vrcholu *uo*, rovněž akútově intonovaném, se první složka výslovnostně dlouží na úkor druhé ['púò | l'è].²⁹ Gravisem se vyznačuje akút též u kulturních europeismů, kde dlouhou slabiku tvoří /ěR, öR/, cf. ({firma} ⇒) {fërma, fòndas} = /'f'ër | ma, 'fòn | das/.

3.3 Morfonologické přehodnocení palatální korelace

Fonologický inventář, který jsme předvedli v oddíle 3.1, nyní upravíme do (jedné) složky morfonologického systému, jenž v našem výkladu bude představovat vlastní instrumentarium fonématicko-prosodematické (dále již jen morfonologické) roviny. Aparátem morfonémů pak v knihách II a III popíšeme formální paradigmatiku litevské morfologie.

První úprava bude spočívat v tom, že v soustavě litevských fonémů oddělíme distinktivní rys palatálnosti od souhlásek a povýšíme jej na samostatnou jednotku. Soustava konsonantických morfonémů se tím výrazně zjednoduší: místo dvou fonémů výchozího inventáře budeme mít jeden, jenž vůči oběma představuje jistý archifoném. Zároveň odpadne starost o fonologičnost některých okrajových dvojic, jako jsou (h :: h'), (d :: d').

Víme již, že litevský konsonantismus je propojen sítí dvou korelací, palatální a znělostní. Jeho morfonologickou redukci lze jistě provést v obou korelačních rozměrech. Nicméně znělostní korelaci systémově přehodnocovat nebudeme. Ne proto, že není tak rozšířená jako palatální (cf. 3.1.7 sub B), ale proto, že pro takovou úpravu nevidíme funkční využití. Morfonologickému přehodnocení litevského vokalismus a jeho vztahu k soustavě konsonantické se budeme věnovat v následujícím oddíle 3.4.

3.3.1 Připomeňme si nejdříve, čím se palatální korelace vyznačuje. Litevské SOUHLÁSKY jsou do párové korelace NEPALATÁLNÍ :: PALATÁLNÍ (značeno C :: C') zapojeny soustavně;

²⁸ V běžných textech se přízvuk nevyznačuje, leda v jednotlivém slově, chce-li autor předejít homonymii. V textech pro potřebu didaktickou nebo filologickou lze přízvuky vyznačovat soustavně.

²⁹ Jde o tradiční výklad «intonace přízvuku», postavený na sluchově-pocitové analýze. Experimentální fonetika jej příliš nepotvrzuje, nicméně grafická konvence od něho odvozená zůstává.

jedině palatální souhláska *j* k sobě nemá nepalatální protějšek. V posloupnosti konsonant – vokál (CV) se nepalatální souhlásky vyskytují pouze před zadními samohláskami (jakož i dvojhláskami začínajícími zadní samohláskou: sloupce 4–6 zleva v T 3.2), zato palatální mohou stát před všemi samohláskami (i dvojhláskami). Na konci slova stojí z korelačního páru vždy souhláska nepalatální, v souhláskových skupinách se přítomnost či nepřítomnost příznaku palatálnosti vyrovnává podle posledního členu. Protiklad C :: C' je fonologický, cf. /'šuõ/ 'pes' :: /'š'uõ/ 'tímto', /s'e'naĩ/ 'staře' :: /s'e'n'aĩ/ 'dávno'.

(i) První krok při budování nové morfonologické soustavy spočívá v segmentaci /C'/ ⇒ /C-ĩ/, kde /C/ je nepalatální protějšek konsonantu /C'/ a /ĩ/ distinktivní rys palatálnosti. Nepalatální /C/ můžeme pokládat za archifoném v Trubeckého (1939: 71) pojetí, totiž za soubor všech distinktivních rysů, které mají /C'/ i /C/ společné, přičemž /ĩ/ je ten jediný rys, který má /C'/ oproti /C/ navíc. Budeme tedy /'š'uõ/ popisovat /'š-ĩ-uõ/.

Přijatá fonologická segmentace /C'/ ⇒ /C-ĩ/ se dobře odráží v litevském pravopise, kde se /'š'uõ/ zapisuje {šiuõ}, na rozdíl od zápisu {šuõ} pro /'šuõ/.

(ii) Potom si uvědomíme, že

- litevština nemá konsonantické posloupnosti /C₁'C₂/ ani /C₁C₂'/, ale pouze /C₁'C₂'/ nebo /C₁C₂/ (kde /C₁/ a /C₂/ jsou nepalatální archifonémy). Posloupnost /C₁'C₂'/ lze vydělením společného rysu palatálnosti segmentovat na /C₁C₂-ĩ/. Rekurentně lze rozebrat posloupnosti 3 a 4 souhlásek (delší se v litevštině nevyskytují), čímž dospějeme k případům /C₁C₂C₃-ĩ/ a /C₁C₂C₃C₄-ĩ/;

- na konci slova (před vnějším nebo koncovým předělem) může stát konsonant jediné nepalatální, totiž /C+/, /C#/ , nikoliv /C'+/, /C'#/;

- takže v litevském slově za **segmentem** /-ĩ-/ **musí** vždy **následovat samohláska**. Můžeme se proto omezit pouze na segmenty /C-ĩ-V/.

(iii) Dále uvážíme, že

- před přední samohláskou (značka Vⁱ, jde o sloupce 1–3 v tabulce T 3.1) se v litevštině může vyskytovat jediné palatální souhláska, tedy /C-ĩ-Vⁱ/;

- zatímco zadní samohlásce (značka V^u, jde o sloupce 4–6 v tabulce T 3.1) může předcházet souhláska jak palatální /C-ĩ-V^u/, tak nepalatální /CV^u/;

- takže palatální segment můžeme pokládat za trvalý, imanentní rys předních samohlásek /Vⁱ/ . Jinými slovy: **přední samohláska** automaticky **palatalizuje souhlásku** (souhláskovou skupinu), **kteřá jí předchází**.³⁰ Před /Vⁱ/ tudíž palatální segment vůbec nemusíme uvádět, protože je tam vždy přítomen. Stačí jej tedy vyznačovat pouze před /V^u/.

I tato skutečnost je v litevském pravopise podchycena. Palatálnost souhlásky se vyznačuje pouze před zadní samohláskou, nikoliv před přední. Slova /s'e'naĩ/ i /s'e'n'aĩ/, která obě začínají palatálním /s'/ následovaným přední samohláskou, se píšou po řadě {senai} a {seniai}: vyznačuje se pouze rozdíl palatálnosti u druhé souhlásky, za níž následuje zadní samohláska.

³⁰ Na počátku slova – v poloze /+Vⁱ/ nebo /#Vⁱ/ – se palatalizační schopnost předních samohlásek nijak neprojevuje: litevské /'ėžeras/, /'ėglė/ zní ['ėž'eras], ['ėg'l'ė] – oproti českému [jezero], [jedle] (pozor! *ėglė* znamená “smrk”, *Picea abies*, kdežto “jedle”, *Abies alba*, se řekne *kėnis*); náslovně [jĩ_][jĩ_][jĩ_] litevských slov vykládáme v 3.4.7.

- (iv) A konečně zavedeme pro litevštinu zvláštní morfonologickou soustavu, ve které
- z výčtu daného v části 3.1.5 přejímáme pouze nepalatální konsonantické fonémy (za každou dvojici /C/ :: /C'/ pouze /C/) a izolovaný vždy palatální foném /j/;
 - zavedeme samostatný morfoném /ĭ/, kterému budeme říkat palatalizační prvek;
 - soustava samohláskových fonémů zůstane nezměněna tak, jak byla v části 3.1.1.

Některé souhláskové morfonémy zůstanou okrajové: uplatní se buď pouze v «cizích» slovech (/f/, /x/, /h/), nebo navíc jenom v okrajových okruzích (onomatopoeia, expresíva) slov domácích (/c/, /ʒ/). O zapojení /č/ a /ž/ do morfonologického systému pojednáme níže (3.3.3).

- (v) V této morfonologické soustavě budeme palatální souhlásku [C'] (kromě izolovaného /j/) pokládat za alofon («alomorfon» by znělo podivně) nepalatálního /C/ v kontextu:
- před přední samohláskou /CVⁱ/ > [C'Vⁱ],
 - před palatalizačním prvkem, za nímž následuje zadní samohláska: /CĭV^u/ > [C'V^u],
 - před jinou palatální souhláskou, jež sama vznikla jedním ze dvou právě uvedených způsobů: /C₁C₂-ĭ/ > [C₁'C₂'].

Jelikož jsme tímto palatálním souhláskám odňali status fonémů, budeme o nich hovořit jako o PALATALIZOVANÝCH ALOFONECH. Dále budeme říkat, že přední samohlásky (Vⁱ) palatalizují předchozí souhlásku, kdežto zadní nikoliv, leda by jim předcházel palatalizační prvek.

3.3.2 Uvedeme nyní přehled palatalizujících slabičných vrcholů, samohlásek a dvojhlásek. Podává jej tabulka T 3.3, která je obměnou tabulky T 3.2. První 3 sloupce zleva má s předěšlou tabulkou přímo totožné: uvádějí ty slabičné vrcholy, které předcházející konsonant palatalizují automaticky (kontext /_Vⁱ/); poslední 3 sloupce zleva uvádějí slabičné vrcholy se zvláštním příznakem palatalizace (kontext /_ĭV^u/). Na položky ve sloupcích 4–6 zleva lze v našem morfonologickém systému nahlížet jako na NEPRÁVÉ DVOJHLÁSKY (řádky 1–2 shora) či NEPRÁVÉ TROJHLÁSKY (řádky 3–6 shora), jejichž první složka /ĭ/ se vztahuje k iniciálnímu slabičnému svahu.

T 3.3

i		e	ĭ-a		ĭ-u
ī	ē	ē	ĭ-ā	ĭ-o	ĭ-ū
ie					ĭ-uo
			ĭ-au		
		ei	ĭ-ai		ĭ-ui
iR		eR	ĭ-aR		ĭ-uR

POZNÁMKY

1) Samohláska /e/ a nepravá dvojhláska /ĭa/ ve většině pozic neutralizují svůj vokalický timbre, takže /gi'l-ĭ-as/ 'hluboké' (A.PL FEM) zní stejně jako /gi'l-es/ 'žaludy' (A.PL), totiž [g'i'l'æs]. Druhotně mohou být rozlišeny, předcházejí-li jim alveolární /t/, /d/, neboť ty se před /e/ a /ĭa/ realizují odlišnými alofony, cf. //tvirtai+'prād-ĭ-ai/ > ['t'v'irtai+'prāž'ái] :: [t'v'irta'prād'ei] < /tvirta'prād-ēi/ ('tvrdý začátek' :: 'akútová intonace', D.SG FEM).

2) Neutralizovat se může i protiklad dvojhlásky /ei/ a nepravé trojhlásky /ĭai/, takže //sēn-ēi/ 'stařeně' (D.SG) :: //sēn-ĭ-ai/ 'starci' (N.PL) může znít stejně ['s'ēn'áj].

- 3) Nepravá trojhláska /i̇-au/ nahrazuje v domácích litevských slovech chybějící dvojhlásku */eu/ coby přední protějšek k zadnímu /au/. Využívá se přitom neutralizace protikladu /e/ :: /i̇a/, takže platí /ra'š-i̇-aũ/ :: /ra'š-eĩ/ ⇔ /ra'š-aũ/ :: /ra'š-aĩ/ 'psal jsem...' (1.SG PRAET, 2.SG PRAET, 1.SG PRAES, 2.SG PRAES). Protiklad /ra'š-aũ/ :: /ra'š-i̇-aũ/ se přitom zvukově realizuje palatalizovaností /š/, tedy [ra'šaũ] :: [ra'š'aũ].
- 4) Z výše uvedeného lze soudit i na neutralizaci /eR/ :: /i̇-aR/, žel příklady neznám.

3.3.3 Zvláštní pozornosti si zasluhují palatalizované alofony alveolár (dentál) /t/ a /d/. Ty se působením přední samohlásky palatalizují běžným způsobem, takže /te/ :: /ta/ ⇒ [t'e] :: [ta] a /de/ :: /da/ ⇒ [d'e] :: [da], stejně jako /ne/ :: /na/ ⇒ [n'e] :: [na], kdežto před /i̇/ (a zadní samohláskou) se neznelá dentála [t] změní nikoliv na palatální dentálu [t'], nýbrž na palatální tupou polosykavku [č'], sc. /ta/ :: /tia/ ⇒ [ta] :: [č'a], a znelé [d] se změní nikoliv na [d'], nýbrž na [ž'], sc. /da/ :: /dja/ ⇒ [da] :: [ž'a], zatímco /na/ :: /nja/ ⇒ [na] :: [n'a].

V našem morfonologickém systému litevštiny skutečně položíme, že fonémy (morfonémy) /t/ a /d/ mají po dvou palatalizovaných alofonech, a sice [t'], [d'] v kontextu /_V/ a [č'], [ž'] v kontextu /_i̇V⁰/. Nicméně mezi alveolárními explozivami (dentálami) a tupými afrikátami (polosykavkami) panují v litevštině vztahy poněkud složitější.

A) Hláska [t'] může okrajově stát i před zadní samohláskou, jak dokládá onomatopoické sloveso *tiulėnti* [t'u'l'ėn't'i] 'štěbetat' (o housatech), intelektualizované pojmenování *tiurkai* 'Turkotataři' (soubor národů turkotatarských jazyků) nebo přejatý název látky *tiulis* 'tyl'.

- Vedle palatalizovaného [č'] se vyskytuje i nepalatalizované [č], a to jednak ve slovech cizího původu, cf. *māčas* 'sportovní zápas' (angl. match), *pūčas* 'puč' (něm. Putsch), jednak v onomatopoickém *čaižyti* 'prásknout bičem' a konečně v několika domácích expresívech jako *giņčas* 'hádká, spor', cf. *ginti(s)* 'hájit (se)'.³¹

- Hláska [č'], kontextově palatalizovaná, stojí před (palatální) souhláskou v litevských expresívech nositelů vlastnosti, cf. ['baĩ'č'-k'-is]//['baĩ'č'-k'-ė] «bělák» MASC//FEM (nápadně bíle zbarvené zvíře), ['juoč'-k'-is]//['juoč'-k'-ė] «černák» MASC//FEM (nápadně černě zbarvené zvíře; výrazně tmavý, tmavooký a tmavovlasý člověk; černoč).³²

- Dále se [č]/[č'] bez ohledu na palatalizovanost vyskytuje před souhláskou (od níž právě přejímá palatalizovanou nebo nepalatalizovanou podobu) ve složeninách na morfovém švu, cf. [plač='rāg'-is] 'parožnatka' (Platyterium, kapradina) ← /pla't-us/ 'široký' & /'rāg-as/ 'roh'. Podobně tvořené slovo *plāčkelnės* 'široké kalhoty (jako stil oblečení)' (← /pla't-us/

³¹ AtgDLKŽ dokládá z kmenů na [č] vedle přejatých slov *pūčas*, *māčas* a zmíněného již *giņčas* ještě expresíva *kiviřč-as* rovněž 'hádká, spor', *stič-as* 'zašprajcování se' (tvrdošijné trvání na svém), *stič-as//stič-ė* 'umínělec', *snūč-as//snūč-ė* 'dřímá' a *krūč-as//krūč-ė* 'zlodějček'. DLKG (§ 68.3) uvádí navíc slovo *gūč-as* 'chytrák, filuta'.

³² Hláska [č] zde stojí místo kořenové dentály. Vznikla tedy palatalizací /t/, cf. /'bālt-as/ → /'baĩč-k-is/ ('bílý' → «bělák»), /'drūt-as/ → /'druč-k-is/ ('urostlý, zavalitý' → 'vazoun, zavalitec'), nebo znelostí asimilací /ž/, jež samo vzniklo palatalizací /d/, cf. /'júod-as/ → /'juoč-k-is/ ('černý' → «černák»), /'rud-as/ → /'ruč-k-is/ ('zrzavý' → 'zrzek'), /'did-is/ → /'dič-k-is/ ('velký' → 'kolohnát', 'čahoun'). Uvedených pět expresív jsou jediné morfolozické deriváty obsahující posloupnost [-č'k'], které uvádí AtgDLKŽ. Stejnou hláskovou posloupnost vykazuje ještě /'buč-k-is/ 'pusa' (polibek); to je však od kořene /buč-/ , lexikálně izolovaného a morfolozicky nerozebiratelného, cf. /bu'č-júo-ti/ 'líbat'.

‘široký’ & //kél̃n-ěs/ ‘kalhoty’) zní [‘pláč’=k’el’n’-ěs] s palatálním [č’], přizpůsobeným následujícímu úseku [k’e]. Toto [č’] pochází z /t/ v kmenové finále první složky komposita.

• Konečně je pak doloženo [č’] v absolutním konci slova, kde se palatalizované alofony nikdy nevyskytují, a to v příslovci {ýpač} ≡ [‘ípač] ‘(ob)zvlášť’, což je běžné, nijak okrajové slovo, a naopak ve velmi okrajovém citoslovci *škàč* ‘kšc!’ (když odháníme kočku).³³

SHRŇME A. V části 3.1.7 sub A jsme zkoumali fonologičnost palatálních protikladů (t :: t’) a (č :: č’). První jsme prokázali s malou výhradou prosodické neshody, cf. //tuřkaĩ/ :: //t’úrkaĩ/, druhou bez výhrad, cf. //pučas/ :: //puč’as/. Fonologičnost (t :: č) dokládá *mātas* ‘míra, měrná jednotka’ :: *māčas* ‘sportovní zápas’. Tato trojice příkladů však stačí jako důkaz fonémovosti souboru pouze tříprvkového, nikoliv čtyřprvkového; doklad fonologičnosti protikladu (t’ :: č’) neznám.

K onomatopoickému [t’u’l’én’t’i] ‘štěbetat’ (o housatech) bychom potřebovali najít nějaké *[č’u’l’én’t’i]; takové slovo sice není, ale existuje zvukově blízké [č’ul’b’ět’i] ‘švitořit’ (o ptácích). Morfologickou hrou lze slova [‘g’iňčas] ‘hádka’ a [‘g’ín’t’is] ‘hájit se’ upravit do tvarů [g’iň’č’e] (L.SG) :: [g’ín’t’e] (BŪDINŮS), které jsou odlišeny nejen hláskami, ale i intonacemi a polohou přízvuku. Vidíme tedy, že prostor pro fonologizaci (t’ :: č’) je otevřen, leč dosud nevyužit.

Místo chybějícího dokladu na fonologičnost (t’ :: č’) se však můžeme opřít o jasně průkaznou fonologičnost (t :: č’). Dokladů je mezi domácími slovy mnoho, mají totiž oporu morfologickou, cf. /ma’taũ/ ‘vidím’ :: /ma’č’aũ/ ‘viděl jsem’. Víme tedy bezpečně, že posloupnost t :: č :: č’ obsahuje tři navzájem různé fonémy. Protiklady (t’ :: t) a (t’ :: č’) jsou potenciálně fonologické: dosud nalezené minimální páry se liší nejen hláskově, ale též prosodicky. Hlásku [t’] proto pokládáme za kandidáta na samostatný foném.

B) Neznám doklad na výskyt [d’] před zadní samohláskou (cf. 3.1.7 sub A a tam diskusi k příkladu [bor’d’úras]). Nepalatalizované [ž] před zadní samohláskou dokládají v litevštině jen výpůjčky, cf. [mahara’ž̃a].

• Na konci slova znělé [ž]//[ž’] stát nemůže. Uvnitř slova se mi podařilo najít jen jeden doklad [ž]//[ž’] (bez ohledu na palatalizaci) v kontextu před znělou souhláskou, a to v kompositu [b’r’iež=gal’v’-is] ‘člověk s hlavou jako los’ (← //bríed-is/ ‘los’ & /gál’v-a/ ‘hlava’), které jako *hapax legomenon* bez prosodemat uvádí LKŽ I:1044. Ve všech jiných případech morfologické derivace se etymologické [ž]//[ž’] vždy znělostně asimilovalo na [č]//[č’].

To platí jak o derivacích, tak o kompositech. V derivačním typu //júod-as/ → [‘juoč’-k’-is], který jsme rozebírali sub A, si můžeme představovat – avšak pouze představovat – strukturu /ž-k/, cf. //júod-as/ → //juož-k-is/ > [‘juoč’-k’-is]. Ve složeninách *didžtuřtis* ‘(vele)boháč’ (← //did-is/ ‘veliký’ & //tuřt-as/ ‘bohatství’), *didžponis* ‘velkopán’ (← //did-is/ ‘veliký’ & //põn-as/ ‘pán’) sice nalézáme švy /ž=t/, /ž=p/, avšak v důsledku znělostní asimilace vychází fonémová struktura /dič’-tuřt-is/, //dič’-põn-is/; grafematika {didžtuřtis}, {didžponis} pouze zdůrazňuje etymologický vztah k adjektivu *did-is*.

Distribuční prostor pro [ž]//[ž’] je potenciálně mnohem větší, než kolik z něho litevština zatím aktualizovala.

³³ Jde o jediné dva příklady doložené v AtgDLKŽ. Ve výrazu [‘ípač] je [č’] morfonologicky odvoditelné z kmenové finály /t/, cf. [‘ípač] < [‘ípač’aĩ] < //ípat-ĩ-aĩ/ ‘(ob)zvlášť’ ← /ipa’t-us/ ‘(ob)zvláštní’. Citoslovce *škàč* je nemotivované.

SHRŇME B. Fonologičnost protikladů ($d :: d'$) a ($\check{z} :: \check{z}'$) jsme probírali v 3.1.7 sub A: první jsme neprokázali, druhou ano, cf. /'rāžū/ :: /'rāž'ū/. Fonologičnost ($d :: \check{z}$) dokládá /'rādos/ 'nacházelo se' :: /'rāžos/ 'rádžové'. Příklad na ($d' :: \check{z}'$) neznám.

Protiklad ($d' :: \check{z}'$) nejlépe aproximuje dvojice $[t'v'irtapra'd'æ] \equiv \{\text{tvirtapradě}\}$ 'circumflexovou (intonací)' (I.SG.FEM) :: $[t'v'ir'ta pra'ž'æ] \equiv \{\text{tvirtà pradžià}\}$ 'tvrdý začátek' (N.SG), cf. suprā 3.3.2 sub 1. Vidíme, že i ve vztahu ($d' :: \check{z}'$) je volný prostor pro fonologizaci.

Zato příklady na fonologičnost ($d :: \check{z}$) jsou hojné a mají morfológickou oporu, cf. /'ród-au/ 'ukazují' :: /'róž'-au/ 'ukázal jsem'. Víme tedy bezpečně, že posloupnost $d :: \check{z} :: \check{z}'$ obsahuje tři navzájem různé fonémy. Fonologičnost protikladů ($d :: d'$) a ($d' :: \check{z}'$) jsme dosud neprokázali. Budeme však předpokládat, že oba jsou potenciálně fonologizovatelné.

SHRŇME A+B. V morfonologickém systému litevštiny, jaký budujeme, pracujeme s nepalátálním «archifonémem» (v postavení morfonému) a s palatalizačním prvkem /i/ (rovněž v postavení morfonému). Mezi souhláskové morfonémy patří i dentály /t/, /d/ a tupé polosy-kavky /č/, /ž/. Morfonémy /č/ a /ž/ mají dvě kontextově podmíněné realizace, nepalatalizovanou a palatalizovanou, tak jak to předpokládá bod 3.3.1 (v). Morfonémy /t/ a /d/ však mají po třech základních alo(mor)fonech, po jednom nepalatalizovaném a dvou palatalizovaných, v neznělé řadě [t], [t'], [č'] a ve znělé [d], [d'], [ž']. Před samohláskou se vyskytují jako [t]/[d] v kontextu /_V^u/, [t']/[d'] v kontextu /_Vⁱ/ a [č']/[ž'] v kontextu /_iV^u/. Kontextové varianty [č'], [ž'] přitom dentály /t/, /d/ sdílejí společně s tupými polosy-kavkami /č/, /ž/.

- Základní distribuci obou palatalizovaných variant dentálních morfonémů řídí výše uvedené pravidlo. To pokrývá všechny morfonologické vztahy souvisící s flexí, totiž s vlivem koncovky na kmenovou finálu. Výjimky z distribučního pravidla, jaké jsme uvedli výše sub A et sub B (všechny souvisí s kmenotvorbou), nejsou v rozporu se základním rysem budovaného morfonologického systému: fonémy /č/ a /ž/ jsou morfonémy ve smyslu části 3.3.1 (v) a jako takové mohou stát uvnitř kmene i na jeho konci a podléhají kontextové palatalizaci.

- Morfonémy /t/, /d/ a /č/, /ž/ jsou v našem systému rovnocenné. Rozsahem svého morfonologického uplatnění se však výrazně liší. Palatalizované podoby [č']/[ž'] jsou mnohem častěji variantami morfonémů /t/, /d/ než morfonémů /č/, /ž/. Kmeny s tupou polosy-kavkovou finálou jsou v litevštině okrajové (jde o několik domácích expresív a o slova přejatá), kmeny s finálou dentální jsou běžné. I v jiných morfonologických pozicích než v kmenové finále před koncovkou je výskyt polosy-kavky (at' již palatalizované či ne) v drtivé většině případů motivován produktivní (!) morfonologickou střídnicí za dentálu.³⁴ «Autonomní» vý-

³⁴ Ve složeninách typu *plac̄rāgis* představuje hláska [č] střídnici (kombinační variantu) morfonému /t/ na konci první složky, sc. /plat-/ → [plač-]. Složeniny typu *didžtūrtis* nás upozorňují, že i hláska [ž] by mohla fungovat jako střídnice (kombinační varianta) fonému /d/ na konci první složky, sc. /did-/ → [diž-]. Navíc se ve složeninách vedle [plač-] z *plac̄=rāg-is* uplatňuje i [plat-], cf. *plat=gal-ys* 'ten široký konec' [oproti úzkému] (← /'plat-us/ 'široký' & /'gāl-as/ 'konec'); vedle [diž-] (byt' v podobě znělostně asimilovaného [dič-]) stojí [did-] v *did=vyr-is* 'hrdina' (← /'did-is/ 'veliký' & /'vīr-as/ 'muž') nebo *did=vakar-is* 'předsvatební večer' (← /'did-is/ & /'vākar-as/ 'večer'). V této souvislosti se kladou dvě zásadní morfonologické otázky:

- (1) Jak vůbec na morfémovém švu vzniká střídnice [č] (hypoteticky i [ž])?
- (2) Podle jakých pravidel se distribuují varianty [plat-]/[plač-] a [did-]/[dič-] (hypoteticky [did-]/[diž-])?

V souvislosti s první otázkou nejprve upozorníme, že kromě *plac̄=rāg-is* 'parožnatka' (*Platyserium*) máme též *plac̄-ia=rāg-is brīedis* 'los se širokými parohy' a že vedle *did=vyr-is* 'hrdina' známe

skyt tupých polosykvavek doložíme nejlépe ve slovech «čerstvė» přejatých do litevštiny z jiných jazyků (e.g. *čárdašas*, *čárlstonas*, *džáulis*, *džòkeris*... překládat netřeba), z domácích lexikálních jednotek pak v citoslovcích. Protože však «autonomie» výskytu nějakého fonému je záležitostí produktivity morfologických vztahů, které ho motivují, může domácí litevské slovo ve svém kmeni dosvědčit «autonomní» polosykvavku i tím způsobem, že systém «zapomene» na morfonologickou cestu, po níž ona polosykvavka dentálu (alveoláru) vystřídala.³⁵

C) DODEJME, že tupé polosykvavky [č] a [ž] (nepalatalizované i palatalizované) mají ještě jednu morfonologickou existenci, a to jako výsledek setkání alveolární explozivy s alveolární frikatívou. V tom se shodují s ostrými polosykvavkami [c] a [z], jimiž jsme vůbec neměli dů-

i *didž-ia=jėg-is* výras ‘muž mocné síly’ (← /'did-è/ ‘veliká’ & /'jėg-a/ ‘síla’), tedy složeniny, jejichž první kmen nekončí poslední souhláskou svého kořene, nýbrž je rozšířen přes palatalizační prvek ještě o kmenotvorný vokál, jmenovitě o /-i-a/. Vznik [č] (hypoteticky i [ž]) na morfovém švu potom vyložíme ve dvou stupních: 1° pro první složku komposita se volí mezi kmenem prostým, cf. /plat-/ , /did-/ , a kmenem se samohláskovým rozšířením, cf. /plat-i-a-/ , /did-i-a-/ , 2° prostokmenné složeniny se nemění, ve složenině se samohláskovým rozšířením se provede synkopa *plač-ia=rāg-is* > *plač*=*rāg-is* ([pla|č'a|'rā|g'is] > [plač|'rā|g'is]), *didž-ia=tuřt-is* (tato varianta je skutečně doložena, cf. DLKŽ p.120) > *didž=tuřt-is* ([d'i|ž'a|'tuř|t'is] > [d'ič|'tuř|t'is]).

Na druhou otázku odpovědět nedovedu. Je málo pravděpodobné, že vyšetřovaný rozdíl nese nějakou informaci, protože prostý a samohláskou rozšířený kmen často koexistují vedle sebe beze změny významu, cf. *saldž-ia=rūgšt-is* i *sald=rūgšt-is* ‘sladkokyselý’ (← /sál'd-us/ ‘sladký’ & /rūgš't-us/ ‘kyselý’). Nicméně koexistence dvou formálně odlišných variant se nabízí k dodatečné intelektualizaci, tedy k tomu, aby se v případě potřeby oba tvary do systému zabudovaly jako významonosná opozice. Ostatně soudím, že pojmenování *plač=rāg-is* ‘platycerium’ vzniklo právě takovou druhotnou intelektualizací jedné z variant.

Analogicky k odpovědi na otázku (1) vysvětlíme i tvar {ýpač} ≡ ['ípač+], kde se [č] vyskytuje v koncové poloze, a to apokopou ze synonymního adverbia {ýpačiai} ≡ ['ípač'aī].

³⁵ Osamostatňuje se [č] (nikoliv však [ž]), a to ne na švech předpon (kde je stále možné vyslovovat i nesplynule dentálu a sykvavku) a složenin (kde je nutné vyslovovat splynulou polosykvavku), nýbrž v odvozovacích sufixech (důsledně s polosykvavkou). DLKG § 68.3 vykládá ['gùčas] ‘chytrák’ ← /'gud-&-š-as/ (cf. *gud-r-ūs* ‘chytrý’, *i-gùd-es* ‘zkušený’), ['snùčas] ‘dřímál, ospalec’ ← /'snud-&-š-as/ (cf. /snu'd-a/ ‘ospalost’). Je pravda, že existuje odvozovací přípona /-š-/ , cf. /'vařg-as/ ‘bída, chudoba’ → /'vařg-š-as/ ‘ubožák’, ‘chudák’. Leč derivační historie ostatních slov na /-č-as/ je nejasná. Je *giñčas* ‘spor’ od morfoloogicky složitějšího /gín-'t-is/ ‘obhajoba’, což by zajist'ovalo /tš/ > [č], nebo od morfoloogicky jednoduššího /'gin-a-(si)/ ‘hájí (se)’, kde ke kontaktu /tš/ nedochází? Slova *kiviřč-as* ‘hádka’, *stič-as* ‘umíněnc’, *kruč-as* ‘zlodějíček’ jsou v litevském lexiku bez morfoloogických předků a bez motivace dokládající morfonologickou proměnu /tš/ > [č] nebo /dš/ > [č]. Nao-pak sama tato slova jsou východiskem pro další deriváty, cf. /ki'viřč-as/ ‘hádka’ → /ki'viřč-ī-ti-s/ ‘hádat se’, /kiviřč-'n-us/ ‘hádavý’. V nich stejně jako v derivaci /'giñč-as/ ‘spor’ → /'giñč-ī-ti-s/ ‘být ve sporu’ → /'giñč-in-iñk-as/ ‘strana sporu’ vystupuje /č/ jednoznačně coby samostatný (mor)fo-ném vytvářející základní lexikální morf, od něhož se odvozují další kmene. Osamostatňování [č] a zároveň zánik synchronních morfonologických vazeb na /t/ můžeme doložit i v jiných případech. U slova *bičiūlis* ‘kamarád’ (s odvozeninami *bičiūlystė* ‘kamarádství’, *bičiūliškas* ‘kamarádký’) ještě víme, že pochází od *bič-ė* ‘včela’, je to ale znalost spíše historicko-národopisná než jazyková (odkaz na bratrstva včelařů). U slov *bučiūoti* ‘líbat’ (s odvozeninami *bučinys* ‘polibek’, *būčkis* ‘pusa’), či *týčia* ‘schválnost, (zlý) záměr’ (s odvozeninami *týčiotis* (*iš ko*) ‘vysmívat se (komu)’, *tyčeikà* ‘potměšilec’) morfo(no)logickou motivaci [č] již neznáme: je součástí nejen kmene, ale i kořene.

vod se zabývat: na rozdíl od tupých nepředstavují ostré polosykvavky kombinační variantu k žádnému z frekventovaných morfonémů, takže zůstávají na okraji zvukového materiálu litevštiny, pouze ve slovech přejatých a onomatopoických. Souhrnně lze polosykvavky popsat produktivními vztahy /tš/ > [č], /dš/ > [č], /ts/ > [c], /ds/ > [c], /tž/ > [ž], /dž/ > [ž], /tz/ > [z], /dz/ > [z]; ke všem vztahům ještě existuje palatalizovaný protějšek.

Úvedené vzorce můžeme pro /t/ snadno ilustrovat díky předponě /at-/, cf. /at-&-'sùk-o/ > /at='sùko/ > [a'cùko] 'odvrátil (tvář), odtočil (z cívky)', /at-&-'šaũk-ja/ > /at='šaũkja/ > [a'čauk'a] 'odvolává (slovo, činovníka)', /at-&-'zviĩb-ė/ > /at='zviĩbė/ > [a'z'v'ĩmb'ė] 'přibzučel (se bzučením přiletěl)', /at-&-'žai'búo-j-a/ > /at='žai'búoja/ > [ažai'búoja] 'blíží se (bouřka za neustálého blýskání)'; pro /d/ se příklady vyhledávají hůře, nejspíše na švec složenin, cf. /'púod-as/ 'hrnec' & /'šak-ėš/ 'vidle' → /'púod=šakėš/ > ['púoček'ėš] 'naběrák do hrnčírské pece', /'júod-as/ 'černý' & /'žol-ė/ 'tráva' → /'júod=žolė/ > ['júožol'ė] 'samorostlík' (*Actaea spicata*, jedovatá bylina).

3.3.4 SHRŇME ODDÍL 3.3. Za morfonologický systém pokládáme obecně každé uspořádání fonologických prostředků různé úrovně (segmentální, subsegmentální i suprasegmentální) učiněné s ohledem na výrazové potřeby morfologické, tedy s ohledem na jejich způsobilost vytvářet morfy. Takové uspořádání je specifickou součástí teorie, v níž popisujeme systém konkrétního jazyka. V oddíle 3.3 jsme přeuspořádali litevské konsonanty a jistý jejich fonologický rys přeřadili k vokálům, jednak jako imanentní složku vokálů předních, jednak jako doprovodnou jednotku vokálů zadních. V důsledku takového rozhodnutí se ve slabičném vrcholu objevily zvláštní, nepravé dvojhlasý a trojhlasý, jejichž první složka /i/ patří ve (zvukové) skutečnosti k iniciálnímu svahu slabiky; tyto nepravé dvojhlasý a trojhlasý se vyskytují pouze ve slabikách s neprázdným iniciálním svahem. Ono uspořádání jsme zavedli proto, abychom v dalších kapitolách mohli vyložit soustavu formálních paradigmát konjugačních (kniha II) i deklinačních (kniha III) tak, že od jistých základních řad koncovkových morfů jsou jednotným procesem palatalizace vokalické base koncovky odvozovány řady další.

Konjugační schémata *truĩk-a* vs. *tráuik-ja* vs. *pa-trũk-i* ('trvá', 'táhne', 'zatlačí'), stejně jako deklinační *stuĩbr-a-s* vs. *ėln-ja-s* vs. *bríed-i-s* ('zubr', 'jelen', 'los') vyložíme jako výsledek opakované palatalizace základního vokalického formantu *-a-* (*truĩk-a*, *stuĩbr-a-s*), jež v prvním kroku vede na *-ja-* (*tráuik-ja*, *ėln-ja-s*) a ve druhém na *-i-* (*pa-trũk-i*, *bríed-i-s*), cf. II/3.1, III/3.3.

3.4 Morfonologické ohodnocení slabičných vrcholů

Pokračujeme v přeuspořádávání fonématicko-prosodématického inventáře litevštiny do morfonologického systému, tedy do inventáře prostředků vytvářejících morfy. Nyní se zaměříme na fonémy vytvářející slabičný vrchol a na jejich morfologicky motivované proměny. Vyjďme od dvojhlasek, u nichž se morfologická motivovanost jednotlivých složek dá vyšetřovat názorněji, předvedeme však i morfologické proměny slabičných vrcholů jednohláskových.

Z hlediska fonologického je každý diftong dvojicí fonémů. Z hlediska morfonologického je užitečné rozlišit DVOJHLÁSKY na segmentálně JEDNOMÍSTNÉ a DVOJMÍSTNÉ. Záměr je jasný: v dvojmístném diftongu je každý člen dvojice morfonologicky samostatný, sám za sebe se může obměňovat s jinými prvky a sám za sebe může i nést morfématickou informaci, kdežto v jednomístném diftongu alternuje dvojhlaska jako celek s hláskou jednoduchou. Pro takové rozlišení je nejprve třeba najít operativní kritéria.

Následující výklad se týká dvojhlásek prvotních (řádky 3–6 shora v T 3.2); nepravé dvojhlásky, popř. trojhlásky, jež jsme zavedli v části 3.3.2, zkoumáme pouze v úseku mimo palatalizační element (cf. 3.4.5).

Budiž zdůrazněno, že dvojhlásky, jednomístné i dvojmístné, hledáme a rozlišujeme uvnitř jediné slabiky. Dvojhlásku nelze směšovat se setkáním dvou samohlásek na rozhraní dvou slabik, k čemuž v litevštině též dochází, byť pouze na morfovém švu, cf. {paup̃ys} ≡ /pa|u|p̃is/ ≡ [pa=u'p̃is] 'říční niva' (trojslabičné slovo bez dvojhlásky, *pa-* 'pod, podél', *up-ē* 'řeka'; mezi *a* a *u* zazní ráz)³⁶ vs. {paupl̃ys} ≡ /paũ|'pl̃is/ 'vyrážka' (dvojslabičné slovo s dvojhláskou ve kmeni *paũpl-*).³⁷

3.4.1 Dvojmístný diftong můžeme VYMEZIT OBSAHOVĚ, a to komutací morfémů: morf obsahující vyšetřovaný diftong srovnáváme s jinými morfy a ptáme se, zda vzniklé rozdíly lze uchopit – na morfématické rovině – aparátem sématickým. Chceme-li však zkoumat, zda každá složka diftongu vykazuje jistou morfologickou samostatnost, přispívajíc do svého morfu samostatným sématickým obsahem, záhy narazíme na nutnost rozdílného postupu u morfů kořenově-kmenových na jedné straně a koncovkových s předponovými na straně druhé.

Můžeme jistě prohlásit, že v koncovce slova *ma|t-aũ* 'vidím' je diftong *au* dvojmístný, protože v komutacích *ma|t-aũ* :: *ma|t-aĩ* :: *ma|t-eĩ* (1.SG PRAES, 2.SG PRAES, 2.SG PRAET) lze doložit, že druhá složka (*u* oproti *i*) vyjadřuje jedno konkrétní séma (osobu) a první složka (*a* oproti *e*) zase jiné (čas). A můžeme stejně dobře prohlásit, že v koncovce V.SG *sũ|n-aũ* 'synu' je též dvojhláska *au* morfonologicky jednomístná, alternujíc toliko s *ũ* v koncovkách A.SG *sũ|n-u* a G.PL *sũ|n-ũ* (neexistuje dvojhláskový morf, který by s koncovkou *-au* sdílel právě jednu složku a zároveň jistý právě na ni vázaný sématický obsah).

Pro jednomístnou povahu diftongů *au* i *uo* v jiných koncovkách téhož slova 'syn' svědčí zase posloupnost G.SG *sũ|n-aũ-s* :: N.PL *sũ|n-ũ-s* :: N.SG *sũ|n-ũ-s* :: L.PL *sũ|n-uõ-s* :: A.PL *sũ|n-u-s*, kde se dvojhláskový segment střídá s jednohláskovým, aniž lze kterou složku dvojhlásky označit za samostatného nositele nějaké morfématické funkce (sématického obsahu).

Z důvodů sématické totožnosti jsou nutně jednomístné i dvojhláskové varianty slovesných koncovek, které se používají před příklonkami, cf. 1.SG PRAES *skut-ũ* 'holím' ↔ *skut-ũo=si* 'holím se', 2.SG PRAES *skut-ì* ↔ *skut-ìe=si*. Dvojhlásky *uo* a *ie* nahrazují před zvrtnou příklonkou *si* krátké koncovky *-u* a *-i*, aniž jakkoliv mění sématický obsah, jež vyjadřují; dvojhlásková dloužení *u* ↔ *uo* a *i* ↔ *ie* se nijak neliší od jednohláskových dloužení ve tvarech 2.PL PRAES *skũt-a-te* ↔ *skũt-a-tẽ=s* a 2.DU PRAES *skũt-a-ta* ↔ *skũt-a-to=s*.

Můžeme ale též chtít prohlásit, že smíšená dvojhláska *ar* v kmeni substantíva *dár|b-as* 'práce' je morfonologicky dvojmístná, protože její první složka komutuje s *i* ve kmeni slovesa *dĩr|b-a* 'pracuje'.³⁸ S čím však komutuje druhá složka? A v jakém kontextu? Na roz-

³⁶ Trojslabičnost vyjadřuje i znak cirkumflexu nad *a* ve tvarech přízvukovaných na kmeni, cf. A.SG {p̃a|u|p̃i}, kde se, protože jde o substantívum, předponová slabika dluží, cf. 3.2.2 (iii). Cirkumflexově intonovaná slabika o dvojhlásce *au* by se zapisovala *aũ*, cf. {paũkš|tis} 'pták'.

³⁷ Význam 'vyrážka' nese obvykle plurál *paupliaĩ*, kdežto singulár *paupl̃ys* označuje jednotlivé hrboleky vyrážky.

³⁸ Pro jméno i sloveso můžeme dokonce najít homonymní dvojici koncovek, které umožní postavit rozlišení dvou slovních tvarů výlučně na proměně diftongů *ar* ↔ *ir*, cf. G.SG *dár|b-o* :: *dĩr|b-o* NON-

díl od koncovkových morfů zde uvažujeme tak, že proměnlivá složka *a* vs. *i* v diftongu upřesňují jednotlivé varianty lexikálního obsahu kmene, zatímco neměnná složka *r* zajišťuje stabilitu základního lexikálního okruhu kořene *D_RB-*. Shodou okolností lze v systému jazyka najít i opozice *dárb-as* :: *dálb-as* ('práce' N.SG, 'sochor' A.PL), *ďirb-a* :: *ďimb-a* ('pracuje', 'loudal' N.SG), jež dokládají jiné lexikální kmeny mající s morfy *dárb-*, *ďirb-* shodný vokalismus smíšené dvojhlasčky a odlišené právě jen sonorní složkou. Ne vždy se nám ale tak elegantní odstínění druhé složky podaří. Kmenové morfy – na rozdíl od koncovkových i předponových – netvoří uzavřený systém, který lze vyčerpávajícím způsobem probrat jednou provždy, a mnohý kmenový morf stojí v opozici pouze potenciální: vedle jeho systémově ukotveného tvaru by v systému mohl být, leč není i morf jiný, s jiným sématickým obsahem. Budeme se velmi často muset spokojit jenom s rozdílem kmenové variace na pozadí kořenevého schématu.

V části 3.2.1 jsme předváděli kmenotvorbu ablautem na příkladech *tru|'k-us* 'trvalý' ⇔ *trū|'k-us* 'zprerhaný', 'trhající se' ⇔ *trau|'k-us* 'táhlý, vytahaný' a *'truk'| -t'i* 'trvat' (v čase) ⇔ *'trūk'| -t'i* 'zprerhat se (natahováním), nedosahovat, scházet' ⇔ *'trauk'| -t'i* 'táhnout, natahovat'. Obě trojice konkretizují proměnlivou vokalickou náplní různé kmeny vycházející z kořene *TR_K* (jehož společný obsah vyjadřuje namáhání materiálu vytahováním a jehož různé kmenové varianty upřesňují odolnost, neodolnost či poznamenanost vzhledem k onomu natahování). O dvojhlasce *au*, která se v některých kmenech vyskytuje, řekneme, že je jednomístná, protože ve slabičném vrcholu kořene alternuje jako celek s jednohláskovým obsazením *u* a *ū*, aniž která z jejích složek se může samostatně změnit.

3.4.2 Vzhledem ke složitosti obsahového přístupu můžeme usilovat i o PŘÍSTUP FORMÁLNĚ KOMBINATORICKÝ, jaký se sématickou interpretací morfů nepočítá. Jednu možnost představuje DISOCIACE DVOJHLÁSKY: za dvojmístné lze považovat všechny dvojhlasčky, jež jsou schopny se přeuspořádat tak, aby mezi jejich složkami vedla hranice slabiky.

Má-li se dvojhlasčka disociovat, tedy rozetnout slabičnou hranicí, musí se její druhá složka realizovat konsonanticky. To je samozřejmě splněno u dvojhlasček smíšených, leč konsonanticky se může realizovat i druhá složka dvojhlasčky končící na *i* nebo *u*, a to tak, že ony krajní samohlásky přejdou po řadě na souhlásky (polosamohláskové sonory) *j* a *v*.

Tak dvojhlasčka *ui* se na hranici slabiky disociuje na *u-i* a mění na *u-j*, cf. *gù|ti* 'honit' (zvěř) ≡ *g-ù-i|-ti* ⇔ *g-ù|-j-o* ≡ *gù|jo* 'honil'; dvojhlasčka *au* se na stejné hranici disociuje na *a-u* a mění na *a-v*, cf. *gáu|ti* 'dostat' ≡ *g-á-u|-ti* ⇔ *g-à|-v-o* ≡ *gā|vo* 'dostal'.

Zároveň je jasné, že diftongy *ie* a *uo* (a pouze ony) nemohou být podle disociačního kritéria dvojmístné: jejich druhá složka není schopna se konsonantizovat.

Je-li třeba připojit samohláskovou koncovku ke kmeni zakončenému dvojhlasčkou *uo*, lze postupovat dvojmístným způsobem: (i) kmen se rozšíří o epenthetickou souhlásku, cf. *dúo|ti* 'dát' ≡ *d-ú-o|-ti* ⇔ *d-ú-o|-d-a* ≡ *dúo|da* 'dává', nebo (ii) dvojhlasčka *uo* se nahradí dvojhlasčkou *au* a ta se disociuje místo ní, cf. *dúo|ti* ≡ *d-ú-o|-ti* ⇔ *d-ú-o|-d-à|-v-* ⇔ *d-à-v|-é* ≡ *dā|vé* 'dal'. Je-li třeba připojit samohláskovou koncovku ke kmeni zakončenému dvojhlasčkou *ie*, lze postupovat jedině způsobem (i), cf. *siē|ti* 'spojovat' ≡ *s-i-ē|-ti* ⇔ *s-i-ē|-j-a* ≡ *siē|ja* 'spojuje'.

PERS PRAET. Že se vyskytuje dvojice koncovek pro dvě navzájem nijak nesouvisející morfologická paradigmatata, je nicméně «dílo náhody». Budeme-li dále srovnávat dvojhlasčky uvnitř různých slovních kmenů, omezíme se na kmeny samotné, nepožadující navíc shodný koncovkový kontext.

Kombinatoricky dvojmístné však mohou být i dlouhé krajní samohlásky \bar{i} a \bar{u} , dávající $i-j$ a $u-v$, cf. $\{l\bar{y}ti\} \equiv l\bar{i}|ti$ ‘pršet’ $\equiv l-\bar{i}-i|-ti \Leftrightarrow l-\bar{i}-i|-j-o \equiv l\bar{i}|jo$ ‘pršelo’, $\{b\bar{u}ti\} \equiv b-\bar{u}-u|-ti \Leftrightarrow b-\bar{u}-u|-v-o \equiv b\bar{u}|vo$ ‘bylo’. Dlouhé krajní samohlásky jsou tedy v jistých pozicích morfonologickými ekvivalenty diftongů.

3.4.3 Formální kritérium disociační nás nutí rozšířit pole úvah z dvojhásek na MORFONOLOGICKY JEDNOMÍSTNÉ a DVOJMÍSTNÉ NOSITELE SLABIČNÉ DÉLKY. Disociace dvojmístného nositele (at’ již dvojhásky, či dlouhé samohlásky) ruší slabičnou délku (cf. 3.2.1).³⁹ To však není nejdůležitější poznatek o disociaci. Disociace, již jsme si zvolili za formální kritérium, je v litevské morfonologii jev nanejvýše specifický: vyjadřuje rozdíl mezi kmenem infinitivním na straně jedné (na něj navazuje vždy souhláska, k disociaci nedochází, protože není důvod) a kmeny přítomným a přeteritním na straně druhé (na ně navazuje vždy samohláska, disociace může nastat). Disociace postihuje slovesné kmeny, a to jak prostokořenné, tak s kmenotvornými sufixy, a nic jiného než slovesné kmeny. Postihuje jistý uzavřený okruh slovesných kořenů a jistý rovněž uzavřený okruh kmenotvorných sufixů, které lze všechny uvést vyčerpávajícím výčtem (II/2.3.1, 4.3.2) a charakterizovat ještě dalšími rysy (disociují se především akútové slabiky).

I bez vědomosti o specifickém výskytu tohoto jevu vidíme, že disociace na slabičné hranici může sloužit pouze jako kritérium pozitivní: dvojhásky, již lze rozetnout, je dvojmístná. O dvojháscce, již rozetnout nelze, nemůžeme říci nic.

V oddíle 3.4.1 jsme při obsahovém vymezení ukázali, že smíšené diftongy ve kmenech $d\bar{a}r|b-as$ ‘práce’ a $d\bar{i}r|b-a$ ‘pracuje’ jsou dvojmístné. Přijatým formálním kritériem to však neprokážeme, protože žádný «příbuzný tvar» neumožňuje vést slabičnou hranici mezi samohláskou i nebo a a sonorou r , takže slabika vždy obsahuje smíšenou dvojhásku o obecné podobě $/\check{V}r/$, cf. $d\bar{i}r|b-o$ ‘pracoval’ et $d\bar{i}rb|-ti$ ‘pracovat’, $d\bar{a}r|b-as$ ‘práce’ et $darb|-\check{s}t-\check{u}s$ ‘pracovitý’.

3.4.4 Vedle disociace můžeme za formální kombinatorické kritérium zvolit též SLABIČNÝ SONORNÍ UZÁVĚR. Jeho mechanismus jsme popsali v části 3.2.1, diskutující o proměnách nositele slabičné délky. Kritérium zní takto: mějme posloupnost $VV|R$ nebo $\check{V}|R$ (dvojhásky nebo dlouhá samohláska a sonora, rozdělené slabičnou hranicí) a necht’ při morfológické derivaci za R přistoupí konsonant C a slabičná hranice se přenesse mezi ně ($R|C$); pokud se VV nebo \check{V} v takovém případě krátí na \check{V} (nositelem délky se stane dvojhásky $\check{V}R|C$), jsou výchozí nositelé délky (tedy VV nebo \check{V}) morfonologicky jednomístní.

I toto kritérium sleduje proměny slabičné hranice, není však vázáno na jediný morfonologický jev. Dokážeme jím pozitivně jednomístnou povahu diftongu uo jak ve slovese $p\bar{u}ol\acute{e}$ ‘(na)padl’ (cf. $p-\bar{u}o|l-\acute{e} \rightarrow p-\bar{u}l|t-i$ INF), jak v číslovce $a\check{s}|t-\bar{u}o|n-is$ ‘osm’ (A.PL.MASC, cf. $a\check{s}|t-\bar{u}o|n-is \rightarrow a\check{s}|t-u\check{n}|-t-as$ ‘osmý’); dokážeme jím jednomístnost dlouhé samohlásky \bar{i} v $t-\acute{y}|r-\acute{e}$ ‘zkoumal’ (cf. $t-\acute{y}|r-\acute{e} \rightarrow t\bar{i}r|t-i$ INF) i v $de|v-\acute{y}|n-is$ ‘devět’ (A.PL.MASC, cf. $de|v-\acute{y}|n-is \rightarrow de|v-i\check{n}|-t-as$ ‘devátý’). Dokážeme jím však i negativně dvojmístnost ei v $e\bar{i}ti$ ‘jít’ (jednomístné je totiž dlouhé \acute{e} v PRAET $\acute{e}\bar{t}|j-o$, jež se krátí do e , cf. $\acute{e}\bar{t}|j-o \rightarrow e\check{j}|t-i \equiv e\bar{i}|t-i$ INF).

Důležité však je omezit sledované morfológické procesy pouze na derivaci a vyhýbat se kompozici. Na morfovém švu dvou kmenů sice též může vzniknout sonorní uzávěr slabiky, jím uzavřená dvojhásky se však nekrátí: slouží k rozpoznání svého kmene.

³⁹ Na tom nic nemění skutečnost, že krátká kmenová slabika s yrcholem $/\check{e}/$ nebo $/\check{a}/$ se pod přízvukem zpětně dluží podle pravidel z 3.2.2, cf. $l'g\acute{a}u|ti/ \equiv l'g-\acute{a}-\check{u}|-ti/ \Leftrightarrow l'g-\acute{a}|-v-o/ > l'g\acute{a}|vo/$.

Nekrátí se ani jednomístné dvojhlásky *uo* a *ie*, cf. *núo|ma* ‘nájem’ $\equiv n-ú-o|-m-a \rightarrow n-ú-o-m=pi|ni|g'ai \equiv núom|pi|ni|g'ai$ ‘nájemné’ (*uo* se nestřídá s *u* ani s jinou jednoduchou hláskou, nýbrž vytváří trojhlásku *uom*); *víe|nas* ‘jeden’ $\equiv v-í-e|-n-as \rightarrow v-í-e-n=val|dī \equiv víen|val|dī$ ‘samovládce’ A.SG (*ie* se nestřídá s *i* ani s jinou jednoduchou hláskou, vytvářejíc trojhlásku *ien*).

3.4.5 Kombinatorická formální kritéria jsme hledali proto, abychom nemuseli sématicky interpretovat jednotlivé složky v dvojhlásce. Uvážíme-li však, co jsme dělali v předchozích částech 3.4.2–4, musíme uznat, že i formální kritéria nás nutí pracovat se sémantikou, byť ne přímo s aparátem sémát z morfématické roviny: k vyšetřované dvojhlásce vždy hledáme takový «příbuzný tvar», v jakém slabičná hranice vede jinak. Vidíme v tom varování, že sémantiku v morfologii obejít nelze. Budeme se tedy dále vždy řídit vymezením obsahovým, porovnávajíc morfy a sémata, a nakolik to jen půjde, budeme povahu diftongu ověřovat kombinatoricky.

Kombinatorická kritéria, pracující s proměnami slabičné hranice, se mohou uplatnit pouze uvnitř kmene, tedy právě tam, kde může být obtížné vyšetřovat morfológickou motivaci obou složek dvojhlásky najednou. Na «okrajích» ohebného slova, tedy v koncovce i v předponě, zůstáváme odkázáni výlučně na obsahové vymezení, máme však k dispozici uzavřené soubory morfů, jež lze vyčerpávajícím způsobem probrat. Kritické empirické prozkoumání hláskového materiálu litevštiny nás vede k závěru, že morfonologicky jednomístné mohou být jen ty slabičné vrcholy, které tabulka T 3.2 uvádí na řádcích 1–4 (shora), zatímco ostatní slabičné vrcholy jsou vždy dvojmístné. Vždy jednomístné jsou slabičné vrcholy tvořené 1° krátkou samohláskou, 2° dlouhou samohláskou nekrajní, 3° dvojhláskou *ie* nebo *uo*. Dlouhé krajní samohlásky \bar{i} a \bar{u} , jakož i dvojhlásky *au* jsou obojetné: v některých morfonologických kontextech vytvářejí slabičné vrcholy jednomístné, v jiných dvojmístné. Přehled všech těchto vrcholů podává tabulka T 3.4.

T 3.4

Jednomístné

i		e	a		u
ie /iĕ/	ė	ē	ā	o	/ūõ/ uo

Obojetné

\bar{i}			au		\bar{u}
-----------	--	--	----	--	-----------

Dvojmístné

		ei	ai		ui
iR		eR	aR		uR

POZNÁMKA: Před slabičné vrcholy začínající zadní samohláskou lze předřadit morfoném palatalizačního elementu /i/, aniž se tak změní počet morfonologicky relevantních míst dotyčného vrcholu, cf. /'sĭũ|ti/ ‘šít’ \equiv /'s-ĭ-ũ-u|-ti/ \Leftrightarrow /'s-ĭ-ũ|-v-o/ \equiv /'sĭũ|vo/ ‘šil’.

3.4.6 V části 3.3.2 jsme zavedli pojem nepravé dvojhhlásky (trojhhlásky), což je samohláska (dvojhhlásky), jíž předchází palatalizační prvek *ĭ*. V této části 3.4.6 dodáme, že okrajově litevština zná i nestandardní dvojhhlásky a trojhhlásky.

Za NESTANDARDNÍ DVOJHLÁSKU označíme slabikotvornou skupinu sestávající z dlouhé samohlásky a sonory: sonora je zde systémově hodnocena ne jako konec slabičného vrcholu, nýbrž jako začátek zadního slabičného svahu. Tento případ se ojediněle vyskytne v nemotivovaných prostokořenných kmenech, kde povětšinou svědčí o historické výpůjčce, cf. *mor|k-à* ‘mrkev’ (z východoslovanského морква), a stejně tak ojediněle ve kmenech odvozených a morfologicky motivovaných, kde svědčí o zvláštní morfologické nehybnosti kořenového vokalizmu, cf. *nó|r-i* ‘chce’ → *pa=nōr|-st-a* ‘zatouží (po čem)’ oproti *mý|l-i* ‘miluje’ → *pa=mił|-st-a* ‘zamiluje se (do koho)’.⁴⁰

Zmíněná nestandardnost se odráží i v grafické konvenci, jež klade znak cirkumflexu nad vokál, nikoliv nad sonoru, cf. {*mōr|kos*} N.PL ‘mrkev’ (nestandardní dvojhhláska) vs. {*maĩ|kios*} N.PL FEM ‘mokřý’ (standardní dvojhhláska).

Nestandardními dvojhhláskami jsou dále koncovky *-om*, *-ēm* D&I.DU deklinačních typů *-o* a *-ē* (cf. III/2) a koncovky *-oms*, *-ēms* (D.PL) týchž typů. Další nestandardní dvojhhlásky vznikají při tronkaci koncovky L.SG stále týchž deklinačních typů, cf. *Lietuv-ojē* > *Lietuv-ōj* ‘na Litvě’, *senóv-ēje* > *senóv-ēj* ‘za dávných časů’.

Za NESTANDARDNÍ TROJHLÁSKU označíme skupinu tvořenou vokalickou dvojhhláskou a sonorou, hodnocenou ne jako konec slabičného vrcholu, nýbrž jako začátek zadního slabičného svahu.⁴¹ Ojedinělý, leč systémový případ představují posloupnosti *-iem* a *-iems* v koncovkách D&I.DU a D.PL základního typu nesubstantivní deklinace (cf. III/2). Všechny ostatní trojhhlásky vznikají ve zvláštním morfovém prostředí, a to na morfovém švu, kde, jak již víme (3.4.4), neplatí kmenotvorná proměna nositelů slabičné délky, cf. *vien=val|d-ỹs* ‘samovládce’.

Ve složenině *kįáur=mie|g-is* ‘přerývaný spánek’ (*kįáur|r-as* ‘děravý’ & *miē|g-as* ‘spánek’) nalezneme nepravou čtyřhlásku *į-aur*. Takový nález však pro nás nemá žádnou poznávací hodnotu.

Je-li sonora v nestandardní trojhhlásce semivokalická a realizuje se (polo)samohláskově, můžeme celek interpretovat jako PRAVOU TROJHLÁSKU. Mohu doložit dvěma výrazy, oba jsou morfologicky motivované apokopou: {*sudiēv*} ≡ [su|’d’ieũ] ‘sbohem’ < /’su+die’v-u#/,⁴² {*tuõj*} ≡ [’tuõĩ] ‘ihned’ < /’tuõ=jaũ/ < /+’tuõ+’jaũ+/.⁴²

⁴⁰ V kořeni *M_L-* vyjadřujícím “milost” se vyskytuje různý vokalizmus, cf. *míel-as* ‘milý’, *mēil-ē* ‘lásky’, a uchování slabičné délky i intonace při změně vokalického nositele v odvozovacím procesu *mýl-i* → *pa=mił-st-a* je standardní. V kořeni *N_R-* vyjadřujícím “chtění” se vyskytuje jedině vokalizmus *o* a změna intonace při zachování vokalického nositele délky v odvozovacím procesu *nōr-i* → *pa=nōr-st-a* je nestandardní, nicméně nepřekvapí, uvážíme-li, že v litevském jazykovém systému funguje ještě jiný kořen *N_R-* znamenající “potápění”, který přijímá různý vokalizmus, včetně /ǎ/, jediněho systémového protějšku k dlouhému /ō/, cf. *nar-ūs* ‘mrštný’ (v potápění i jinak), vedle *nēr-ia* ‘noří se do vody, plave pod vodou’.

⁴¹ To se odráží i v grafematice, kde litevština klade znaménko cirkumflexu nad druhou složku vokalické dvojhhlásky, nikoliv nad následnou sonorou, zatímco v pravé smíšené dvojhhlásce se cirkumflex klade právě nad sonoru, cf. *abiēm sūnuũ* ‘oběma syny’ (I.DU).

⁴² Toto je jediný případ, kdy máme v domácím litevském slově doloženo *eu* (cf. 3.3.2 sub 3), a to nikoliv jako dvojhhlásku, ale jako segment trojhhlásky *ieu*.

3.4.7 Morfologicky podmíněné proměny nositelů slabičné délky uvádějí do vztahu nejen dvojice samohlásek, ale též samohlásky se souhláskami, jmenovitě $j \leftrightarrow i$, $v \leftrightarrow u$. Samohláskově-souhláskové korespondence jsou tak nápadné, že dotyčným souhláskám se říká polosamohlásky. Lze se dokonce ptát (motivace dotazu je nejčastěji historickovývojová), zda proměna postihuje fonémy či alofony, zda nejen ve dvojhláskách, ale vůbec v soustavě litevského jazyka nemůžeme uvažovat o abstraktní dvojici morfonémů přední polosamohlásky (historicky značované \dot{i} či y) a zadní polosamohlásky (historicky značované \underline{u} či w), které se podle okolností realizují buď konsonanticky (j , v), nebo vokálně (i , u). Pokud bychom uznali j a i za kontextové varianty jedné abstraktní polosamohlásky, musíme též vyložit, jaký by byl její vztah k našemu palatalizačnímu elementu, jež vědomě a záměrně značíme \dot{i} .

- Uvědomme si především, že morfonologická proměna dlouhé samohlásky na krátkou nic nemění na skutečnosti, že dlouhá a krátká samohlásky jsou rozdílné fonémy (příklady jsme uvedli sub 3.1.3). Podobně morfonologická proměna $[j] \leftrightarrow [i]$, $[v] \leftrightarrow [u]$ nemůže sama být důvodem k tomu, aby oba členy dvojice byly nutně alofony.

- Vzhledem ke značně komplementární distribuci (j , v) a (i , u) musíme hledat takové minimální dvojice, které by proti sobě stavěly segment dvojhláskový a segment konsonanticko-vokální, jmenovitě $uo :: vo$, resp. $ie :: je$. Před jinými samohláskami se totiž i a u ve společné slabice nevyskytují, před souhláskou se zase nevyskytují souhláskové členy j a v , na konci slova se protiklad samohlásky a souhlásky neutralizuje do klouzavých $[i]$, $[u]$.

- Fonologičnost $v :: u$ dokládají dvojice (A.PL) /võ'lus/ :: /uõ'lus/ (N.SG MASC), (A.SG) /'võlā/ :: /'uõlā/ (A.SG) slov *uolā* 'skála', *võlas* 'válec', *uolūs* 'horlivý'.

- Pro fonologičnost $j :: i$ jasné doklady neznám. Na počátcích litevských slov zní důsledně konsonantické $[j]$ s následnou dvojhláskou ie $[\dot{i}\dot{e}]$, či spíše s přechodovou polosamohláskou \dot{i} a e -vokálem různého timbru i délky, $[\dot{j}\dot{i}\dot{e}]$ // $[\dot{j}\dot{i}\dot{e}]$ // $[\dot{j}\dot{i}\dot{e}]$, ačkoliv grafika obvykle klade $\{ie_ \}$, cf. $\{\dot{i}\dot{e}vos\} \equiv [\dot{j}\dot{i}\dot{e}|vos]$ (N.PL) 'střemcha' (*Padus racemosa*), $\{\dot{i}etis\} \equiv [\dot{j}\dot{i}\dot{e}|t'is]$ 'oštep', $\{\dot{i}eško\} \equiv [\dot{j}\dot{i}\dot{e}š|ko]$ 'hledá'. Grafika $\{jie_ \}$, kterou má pouze zájmeno $\{j\dot{i}\dot{e}\} \equiv [\dot{j}\dot{i}\dot{e}]$ 'oni' – kvůli tvarům $\{j-\dot{i}$, $j-\dot{u}$, $j-u\dot{o}\}$ – a pak litevská místní jména jako *Jiėznas* (město), *Jiesià* (řeka), zaznamenává stejnou zvukovou skutečnost $[\dot{j}\dot{i}\dot{e}]$. Náslovné $[ie_]$ v domácích litevských ani v přejatých slovech vůbec nemohu doložit. Náslovné $[\dot{j}\dot{i}\dot{e}]$ // $[\dot{j}\dot{i}\dot{e}]$ // $[\dot{j}\dot{i}\dot{e}]$ v litevštině alternuje jednak s $[j\dot{e}]$ v nářečním *jėknos* 'játra' a v izolovaném *jėrubės* (N.PL) 'jeřábek lesní' (*Tetrastes bonasia*), jednak s $[j\dot{e}]$, ve slově *jėgà* 'síla' (s četnými odvozeními);⁴³ v přejatých slovech dokládají náslovné $[j\dot{e}]$ *Jėzus* 'Ježíš' a *jėzuitas*, všude jinde stojí náslovné $[j\dot{e}]$, cf. *Jerevānas*, *Jerūzalė*, *Jeremijās*. Uvnitř slova se pak vyskytuje jediné /C'ie_/ , cf. *piemuō* 'pastevec', nikoliv /C'je_/ . Za uvedené distribuce nemůžeme fonologičnost $j :: i$ doložit žádným minimálním párem.

- Ani protiklad fonému /j/ a morfonému /i/ není v litevštině významonosný. Dějiny litevského pravopisu sice znají spory o to, zda jisté segmenty analyzovat spíše $[b'au]$ nebo $[b'jau]$, v morfonologickém prepise /bjaũ/ vs. /bjau/, ortograficky $\{biaũ\}$ vs. $\{bjau\}$, v systému litevského jazyka však na takovém protikladu žádná znaková dvojice nestojí, cf. 4.2.1.

3.4.8 SHRNU TÍ ODDÍLU 3.4. V morfonologickém systému, jaký do litevštiny zavádíme, představují souhlásky /v/ a samohlásky /u/ odlišné (mor)fonémy (jejich fonologický rozdíl

⁴³ LKŽ IV:343 uvádí též grafické varianty $\{jiegà\}$, $\{jiėgti\}$ k moderním spisovným tvarům $\{jėgà\}$ 'síla', $\{jėgti\}$ 'být s to', což znovu svědčí o rozdílném fonologickém hodnocení náslovného $[\dot{j}\dot{i}\dot{e}]$.

jsme prokázali). Klouzavou polosamohlásku [u], již lze foneticky doložit ve dvojhlásce [au] i v trojhláskovém [su|d'ieũ#], pokládáme za alofon samohlásky /u/.

Toto rozhodnutí je arbitrární, stejně dobře jsme mohli položit [u] jako alofon /v/. Jde o to, že s [u] nebudeme dále pracovat jako s významotvorným prvkem, takže jemu odpovídající zvuk musíme někam «přirozeně» uklidit.

V témže morfonologickém systému zavádíme souhlásku /j/ a samohlásku /i/ jako odlišné (mor)fonémy, ačkoliv jejich fonologickou platnost nelze z důvodů hláskové distribuce dokázat: držíme se analogie k protikladu /v/ :: /u/. Klouzavou polosamohlásku [i], již lze foneticky doložit ve dvojhláskách [ei], [ai], [ui] i v tronkovaných tvarech jako [l'ie|tu|voĩ#], [dan|guĩ#], pokládáme za alofon samohlásky /i/, přičemž opět jde o arbitrární rozhodnutí založené na systémové analogii.⁴⁴ Palatalizační prvek /i/ pak zavádíme jako třetí, od předchozích dvou odlišný morfonologický element: zavádíme jej jako nástroj, jehož pomocí budeme vykládat strukturu formálních morfolozických paradigmat.

UPOZORNĚNÍ. Znak *i* interpretujeme zcela rozdílně podle toho, na které výkladové rovině se právě pohybujeme. Na fonetické, jejíž zápisy dáváme do hranatých závorek, vyjadřuje [i] klouzavou polosamohlásku interpretovanou jako alofon fonému /i/. Na morfonologické rovině, jejíž zápisy dáváme do závorek šikmo skloněných, vyjadřuje /i/ samostatný morfoném zvaný palatalizační prvek. S palatalizačním morfonémem /i/ budeme v dalším textu při popisu morfů soustavně pracovat, polosamohláskovým alofonem [i] se už zabývat nebudeme.

3.5 Vokalismus koncovek a předpon

Až dosud jsme výrazem *slovo* označovali jednotku morfonologické roviny vymezenou čistě fonotakticky. Fonotaktické vymezení neopustíme, leč spojíme je s vymezením, jež pochází ze zcela jiné roviny jazykového popisu, z roviny významové. Slovo pro nás v dalším bude zároveň i jednotkou pojmenovávací. V tomto oddíle 3.5 se podíváme na proměny vokalismus (a v následujícím 3.6 na proměny konsonantismu) slovních morfů, k nimž dochází v závislosti na proměnách větných vztahů (morfolozie «gramatická», «větotvorná», «usouvztažňovací») či pojmenovávacích potřeb (morfolozie «derivační», «slovotvorná», «pojmenovávací»).

Začneme vztahy mezi slabičnými vrcholy, jež jsou (vždy nebo v daném výskytu) morfonologicky jednomístné. Samohlásky a dvojhlásky schopné zakládat slabičné vrcholy morfonologicky jednomístné lze posdružovat podle morfonologického vztahu DLOUŽENÍ. Krátké hlásky se dluží buď beze změny timbru (*i* ↔ *ī*, *a* ↔ *ā*), nebo se změnou. Při dlužení se změnou timbru se krátké střední hlásky úží (*e* ↔ *é*, *a* ↔ *o*), kdežto krajní diftongizují (*i* ↔ *ie*, *u* ↔ *uo*). Dlouhé krajní samohlásky se mohou ještě dlužit do dvojhláskového stupně (*ī* ↔ *ie*, *ū* ↔ *au*), dlouhé nekrajní již nikoliv. Úplný přehled všech druhů morfonologického dlužení podává tabulka T 3.5, jež spojuje horní a střední blok tabulky T 3.4. Směry morfonologického dlužení jsou v tabulce T 3.5 vyjádřeny šipkami. Prvkům, které nejsou KRÁTKÉ, budeme souhrnně říkat ZDLOUŽENÉ (= dlouhé samohlásky a dvojhlásky).

⁴⁴ Grafika L.SG {dang-ùj} < {dang-ujè} je čistě konvenční, zvukové skutečnosti více odpovídá zápis [danguĩ], jen polohou přízvuku odlišný od D.SG [d'auĩ] ≡ {daũgui}. Ostatně i názor na počet českých dvojhlásek se změní, přejdeme-li od ortografického zápisu {kraj, hraj, rej, dej} k fonetickému [kraj, hraj, rej, dej].

T 3.5	↙i↓		↙e↓	↓a↘		↓u↘	
ie↗	ī↓	ē↗	ē↑	↑ā	↖o	↑ū	↖uo
	ie↑					↑au	

3.5.1 Vidíme, že vztahem dlužení se morfonologicky jednomístné slabičné vrcholy (samohlásky i dvojhásky) rozpadají do čtyř disjunktních subsystémů, dvou krajních: přední (sloupce 1–2 zleva) je zastoupen krátkým členem *i*, zadní (sloupce 7–8 zleva) krátkým členem *u*; a dvou středových: přední (sloupce 3–4 zleva) je zastoupen krátkým členem *e*, zadní (sloupce 5–6 zleva) krátkým členem *a*. Disjunktnost znamená, že vztah morfonologického dlužení umožňuje pohybovat se pouze uvnitř jediného subsystému; z jednoho subsystému do jiného se dlužením nedostaneme. Sjednocení uvedených čtyř disjunktních subsystémů pak pokrývá celý systém. Pomocí těchto subsystémů popíšeme v knize III základní deklinační schémata, tedy okruhy koncovek, jež se připínají ke kmeni. Při popisu konjugace v knize II těchto uzavřených okruhů pro výklad nevyužijeme.

Ve schématech koncovek deklinačních lze zvláště vyčlenit okruhy krajních samohlásek, jež využívají možností třístupňového dlužení, cf. A.PL *ugn-ì-s*, *liet-u-s* :: N.PL *ùgn-ī-s*, *liet-ū-s* :: G.SG *ugn-iě-s*, *liet-aū-s* (‘ oheň ’, ‘ déšť ’; stupně krátký ↔ dlouhý ↔ dvojháskový) a okruhy středových samohlásek, jež mají k dispozici jen dvoustupňové dlužení, cf. A.PL *várn-a-s*, *gerv-e-s* :: N.PL *várn-o-s*, *gerv-ě-s* et G.SG *várn-o-s*, *gerv-ě-s* (‘ vrána ’, ‘ jeřáb ’; stupně krátký ↔ dlouhý).

Mezi koncovkami konjugačními potkáváme pouze dlužení se změnou timbru, a to ve vztahu krátká ↔ dvojhásky pro krajní samohlásky, cf. *skut-ì*, *skut-ù* :: *skut-ie=si*, *skut-úo=si*, a ve vztahu krátká ↔ dlouhá pro samohlásky středové, cf. *skùt-a-te*, *skùt-a-ta* :: *skùt-a-tè=s*, *skùt-a-to=s* (sloveso ‘holí’ :: ‘holí se’ po řadě v osobách 2.SG, 1.SG, 2.PL, 2.DU IND.PRAES).

Pro výklad formální morfologie, který budeme předvádět, je důležité, že jednomístné dlužení se u deklinačních koncovek děje v první koncovkové slabice (III/2), kdežto u konjugačních v koncovkové slabice poslední (II/2).

3.5.2 Tabulka dlužení T 3.5 vyčerpává právě všechny alternace (morfonologicky) jednomístných slabičných vrcholů, jaké mohou nastat v jednotlivých morfových segmentech na konci i na začátku slova (coby morfolologicky modulované pojmenovávací jednotky). Na vztahy v koncovkách slov ohebných jsme poukázali výše v části 3.5.1 a soustavně je vykládáme na jiných místech této monografie. Vztahy na počátku morfolologicky modulovaných slov se týkají předpon. I v nich se totiž uplatňuje volba mezi krátkým a zdloženým (sc. dlouhým nebo diftongovým) stupněm, i tam je taková volba funkční: zdložený stupeň označuje primární jména (podstatná i přídavná) a krátký, primární slovesa, cf. *priē=das* ‘při=davek’, *núo=monè* ‘ná=zor’ vs. *pri=dějo* ‘při=dával’, *nu=māno* ‘dovtípí se’, což představuje dokonalou paralelu k českým vztahům *ná=zor* ↔ *na=zírá*, *dů=vtip* ↔ *do=vtípí se*.⁴⁵

⁴⁵ Sekundární jména odvozená od sloves však mohou mít předponu v krátkém stupni, cf. *pri=dějimas* ‘při=dávání’ ← *pri=dějo* ‘při=dával’, *nu=manùs* ‘důvtipný’ ← *nu=māno* ‘dovtípí se’ (od českého slovesa *ne-do=vtípí se* je odvozeno substantívum *ne-do=vtipa*, zatímco adjektívum *dů=vtipný* je od

Předpony *už-* a *at-* se dlouží pomocí přídatných slabik, kde teprve se objeví dlouhý protějšek krátkých samohlásek, cf. *už-* ↔ *už-uo-*, *at-* ↔ *at-o-*. Distribuce dlouhého a krátkého alomorfů se řídí stejným principem jako u *pri-* a *nu-*, cf. *užúo* = *mazg-a* ‘zá=pletka’, ‘zá=rodek’ vs. *ùž* = *mezg-a* ‘za=plétá’, *ató* = *mazg-a* ‘roz=uzlení’ vs. *àt* = *mezg-a* ‘roz=plétá’, cf. *māzg-as* ‘uzel’.

Proměnlivostí svého vokalizmu se litevské předpony nápadně liší od předložek, jejichž soubor je v litevštině téměř dokonale paralelní k souboru předpon. Předložky se vyskytují v různých délkových stupních, vždy však stále v jednom, cf. *priē* ‘při’, *nuo* ‘od’, *už* ‘za’ (předpona *at-* jako jediná k sobě předložkový protějšek nemá).

3.5.3 Všechny hláskové vztahy tabulky T 3.5 lze doložit rovněž uvnitř slova, speciálně ve slabice kořenové, kde se uplatňují při kmenotvorbě. Jednomístné dlužení funguje při rozlišování slovesného kmene přítomného a přeteritního, a to bez inflexe pro samohlásky krajní, cf. *tīr-īa* ↔ *tūr-ē* ‘zkoumal’, *tūp-īa* ↔ *tūp-ē* ‘usedl (do dřepu)’, s inflexí pak pro samohlásky středové, cf. *lēk-īa* ↔ *lēk-ē* ‘letěl’, *vāg-īa* ↔ *vōg-ē* ‘kradl’; soustavně předvedeme v II/3.

Kromě vztahů popsaných tabulkou T 3.5 se však uvnitř kořene vyskytují ještě další vztahy, jež v celkovém úhrnu dávají KMENOTVORNÝ ABLAUT, cf. *žēl-ē* ‘zelenalo se’ ↔ *žēl-īa* ‘zelená se’ ↔ *žāl-īas* ‘zelený’ ↔ *žol-ē* (A.SG *žōl-ē*) ‘tráva’ (jež je také zelená), *kyl-a* ‘zvedá se’ ↔ *kil-o* ‘zvedl se’ ↔ *kēl-īa* ‘zvedá’ ↔ *kēl-ē* ‘zvedl’ ↔ *kāl-n-as* ‘hora’ et *kal-v-à* (A.SG *kaļ-v-a*) ‘kopec’ ↔ *kēl-m-as* ‘pařez’ (vše se tyčí jako vyvýšeniny),⁴⁶ *piřk-o* ‘koupil’ ↔ *peřk-a* ‘kupuje’ ↔ *prēk-ē* ‘zboží’, *sēd-a* ‘usedá’ ↔ *súod-ys* ‘saze’ (usedají, usazují se), *ēd-a* ‘žere’ ↔ *úod-as* ‘komár’ (žere lidi i zvířata), *kiēm-as* ‘dvůr’ ↔ *káim-as* ‘vesnice’, ‘venkov’. Kmenotvorný ablaut představuje mocný nástroj litevské derivační morfologie. Skutečnost, že v této práci se zabýváme pouze morfologií gramatickou, nám dovoluje se mu vyhnout. Jsem tomu velice rád, protože netuším, jak tento jev při systémovém výkladu uchopit. Jistý úže pojatý kmenotvorný ablaut podrobně vyložíme pro slovesnou morfologii v II/4.1.

3.6 Konsonantismus kmenů a kořenů

Litevské slovo – ve fonotaktickém vymezení zde nadále propojovaném s vymezením významovým – může být, měřeno počtem slabik, velmi dlouhé. Přesto je morfologicky nejjednodušší kmen litevského slova v naprosté většině případů jednoslabičný. Velké slabičné délky dosahuje slovo kumulací kmenotvorných afixů, koncovek či zakončení a příklonných morfů.

substantíva *dū* = *vīp*). Stejně tak sekundární sloveso odvozené od jména může mít předponu ve stupni dlouhém, cf. *priē* = *dija* (LKŽ X:630) ‘dává při=davkem, ná=davkem (při obchodu)’ – a sekundární sloveso představuje i historický výraz *nuo* = *monauja* (LKŽ VIII: 943) ‘zastává názor, je (jistého) vyznání’, cf. *núo* = *monē* ‘ná-zor’, kterého použil Simonas Vaišnoras, překládáje *Margarita theologica* (vyšlo v Královci r. 1600). To vše je v nápadné shodě s češtinou, kde vedle primárního *na* = *zírá* s krátkým *na*- máme sekundární *z-ná* = *zorňuje* (od *ná* = *zor*) a vedle *při* = *dává* s krátkým *při*- si můžeme představit *u-při* = *davkoval se* (klavírista na koncertě; od *při* = *davek*).

⁴⁶ Nikoliv však už *kāl-v-is* ‘kovář’, *kāl-t-as* ‘dláto’ (oboje od slovesa *kāl-a* – *kāl-ē* – *kāl-ti* ‘kuje, buší, razí’), ani *kaļ-t-as* ‘vinen’ (od téhož kořene jako *kāl-ti*? ve smyslu “kdo má někde zásek, vroubek”?), cf. II/4.0.4.

V části 3.5.3 jsme ukázali, jak těžké je popsat kmenový vokalismus ve vztahu k morfologickým proměnám pojmenovávací jednotky. O charakteristiku kmenového konsonantismu bychom se v jazyce jako čeština ani nepokoušeli. Zde se o to pokusíme. Je velkou zvláštností litevského systému, že konsonantická skladba jednoslabičného slovního kmene se dá popsat pomocí jednoho velmi pravidelného schématu, jež respektují i nejrůznější jevy litevské kmenotvorby. Právě onomu schématu je tento oddíl věnován (v knize II je pak bohatě využijeme při výkladu slovesné kmenotvorby).

3.6.1 Za ZÁKLADNÍ podobu kmene považujeme KMEN bez předpon a slabičných kmenotvorných přípon; připouštíme v něm neslabičná kmenotvorná rozšíření a předpokládáme u něho již zcela konkrétní vokalismus (tím se náš základní kmen liší od kořene). Standardně je takový kmen jednoslabičný. Počáteční hranice základního kmenového morfu je zároveň hranicí slabičnou,⁴⁷ zato koncová hranice kmenového morfu se slabičnou nijak nespojuje, cf. (INF, slabičný sufix) *dīrb* | -ti :: (IND.PRAES, slabičná koncovka) *dīr* | b-a :: (IMPER, neslabičný sufix) | *dīrb*-k | u slovesa ‘pracuje’. Než se plně soustředíme na kmeny jednoslabičné, podívejme se, jak lze charakterizovat litevské kmeny o jiném počtu slabik.

Neslabičný kmen má pouze několik málo zájmen a číslovek jako *t-às* ‘ten’, *tr-ỹs* ‘tři’.⁴⁸ Všechny takové případy lze uvést vyčerpávajícím výčtem.

Má-li slovní kmen více slabičných vrcholů, lze jej obvykle rozložit na jednoslabičný úsek základního kmene a slabičné afixy (sufixy či prefixy), e.g. *pri=si=min-im-as* ‘připomenuti’ (základní kmen je *-min-*, prefixy a volné afixy jsou napojeny znakem =, sufixy a koncovky -), *iš=tek-ě-j-us-i* ‘vdaná’ (základní kmen je *-tek-*); v případě komposit lze dokonce vyčlenit více základních kmenů, e.g. *sén=daikt-in-ink-as* ‘vetešník’ (základní kmeny jsou *sen-*, cf. *sēn-as* ‘starý’, a *daikt-*, cf. *dáikt-as* ‘věc’).

Výjimky, tedy víceslabičné kmeny morfologicky nerozložitelné, se vyskytují pouze v oblasti jmenné. Jsou dvojího původu:

(i) víceslabičný kmen je projevem zvláštního deklinačního typu, cf. (N.SG) *van* | d-uō :: (A.SG) *ván* | d-en | -i ‘voda’, (N.SG) *mė* | n-uō :: (A.SG) *mė* | n-e | s-i ‘měsíc’, (N.SG) *sė* | s-uō :: (A.SG) *sė* | s-e | r-i ‘sestra’, cf. III/3.4, III/5;

(ii) víceslabičný kmen není ničím motivován. Odhlédneme-li od slov přejatých v historické době, e.g. *struk* | tū | ra | liz | m-as, nalezneme v domácí slovní zásobě e.g. *va* | lan | d-à ‘hodina’, *per* | kū | n-as ‘hrom’, *ė* | že | r-as ‘jezero’, *sā* | ka | l-as ‘sokol’, *si* | dāb | r-as ‘stříbro’, *de* | šim | t-is ‘deset’, *tūks* | tan | t-is ‘tisíc’, et al.

V oblasti slovesné neznám – až na půldruhou výjimku – víceslabičné kmeny, které by nebyly v soudobém systému morfologicky rozložitelné na jednoslabičný kmen základní a slabičné afixy. Žádné takové se mi nepodařilo najít ani v AtgDLKŽ.⁴⁹

⁴⁷ A zůstává jí i při rozšiřování kmene směrem dopředu. Pouze druhotně může na hranici předpony a kmene, případně dvou kmenů v kompositech dojít ke splnutí kontaktních souhlásek.

⁴⁸ U oněch slov se při ohýbání může navíc měnit hranice mezi «kmenem» a «koncovkou», takže tyto pojmy přestávají mít jasný obsah, cf. (A) *m-ūs* < **m-ūs* :: (G) *mūs-u*; (D) *m-ūms* :: (I) *m-umīs* :: (L) *mum-ysė*, což jsou různé pádové tvary zájmena ‘my’; více o tom v III/6.2.

⁴⁹ Přirozeně pomíjíme druhotná slovesa odvozená od víceslabičných výrazů, jež samy jsou buď morfologicky nerozebíratelné, cf. *sidābr-as* ‘stříbro’ → *si* | dab | r-uo | -ti ‘postříbřil’, nebo irelevantní, cf. *die* | vā | ž-y | -ti ‘dušoval se’ ← *dievāž* ‘na mou duši’, ‘jako že je Bůh nade mnou’ ← *Diėvas žino*

Cesta morfologických rozborů, kterou se vydáváme, je v jednom ohledu adekvátní, kdežto v jiném nikoliv. Adekvátní v tom, že kmenotvorné morfy vyčleňujeme s ohledem na jejich systémové zapojení. Neadekvátní však v tom, že tvar v systému jazyka morfologicky odvozený, a tudíž rozložitelný nemusí být mluvčími jako odvozený a rozložitelný vnímán.

Novodobý Čech, který – s ironickou expresivitou – o někom řekne, že *dštil oheň a síru*, si sotva uvědomí, že lexikálně příznakové sloveso, jehož užil, morfologicky souvisí s lexikálně nepříznakovým substantívem *děšt'*. Onen abstraktní mluvčí naší mateřštiny si ještě asi všimne, že je souvislost mezi peněžní *s-plat-ností* faktury a pravdivostní *plat-ností* tvrzení, což souvisí s dvojím *u-plat-něním* slovesa *plat-í*, ale bez historického poučení o souvislosti slov *platí* a *plátno* sotva přijde na myšlenku vykládat výrazy *zá-plat-a* a *vý-plat-a* jako deriváty téhož kořene a téže morfologické složitosti nebo jen spojit výrazy *zá-plat-a* a *za-plat-í* do téže úměry jako *vý-plat-a* a *vy-plat-í*.

3.6.2 Nyní už se omezíme na základní kmeny jednoslabičné. Jejich slabičný vrchol obsahuje jednu až dvě samohlásky: jedna je nezbytně nutná, dvě jsou nejvýše možné (cf. 3.4.6). VRCHOL budeme schématicky zaznamenávat $_V(V)_$. Před vrcholem stojí souhláskový ÚSEK INICIÁLNÍ, za vrcholem souhláskový úsek FINÁLNÍ. Iniciální úsek může mít nejvýše tři souhlásky, finální nejvýše čtyři. Jeden i druhý úsek může chybět, iniciální častěji, finální velmi vzácně; oba zároveň chybět nemohou.⁵⁰ První souhlásce kmenového úseku iniciálního budeme říkat kmenová INICIÁLA, poslední souhlásce kmenového úseku finálního, kmenová FINÁLA.

Takto podaný popis kmene je nápadně podobný popisu slabiky. Zdůrazněme rozdíl, na nějž jsme upozorňovali již v předchozím oddíle: zatímco iniciální úsek se kryje se slabičným začátkem kmenového morfu (kmenová iniciála je zároveň i iniciálou slabičnou), finální úsek se se slabičným koncem kmenového morfu nekryje, leda by za kmenovou finálou následoval přinejmenším vnější, sc. mezislovní předěl. Napojí-li se na finální úsek kmene koncovka nebo sufix začínající slabikou, tedy slabikotvorný morf, část kmenové finály snadno přejde

'Bůh ví' (sc. že mluvím pravdu). «Plnou» výjimkou je sloveso *galánda galándo galásti* 'ostřil, brousil', jehož dvojslabičný kmen *galand-* je příbuzný se slovy *glód-n-as*, *glod-ùs* 'hladký, rovný', /'glód-&-st-/ > *gló-st-o gló-st-ě glóst-y-ti* 'hladil' (ale též s čes. *hlad-ký* a něm. *glatt*). V litevském kontextu nijak nepřekvapuje vnitřní kmenové rozšíření *-n-* (cf. 'nachází' *ra-ñ-d-a* vs. *rā-d-o* 'našel'), nemáme však obdoby pro vokalizaci */glā-n-d-/ > /gālā-n-d-/, jež ve výsledku napodobuje východoslovanské plnohlásí. Ernst Fraenkel (1962: 130) to vysvětluje kontaminací se slovem *gāl-as* 'konec'.

Morfologická rozložitelnost, již zdůvodňujeme, že litevské slovesné kmeny mají jednoslabičný základ, je nicméně argument založený na jisté dovednosti, na schopnosti dávat do kontrastu a odhalovat morfy. Za «poloviční» výjimku v tomto smyslu pokládáme sloveso *púoseleja púoselejo púoseleiti* 'pěstoval, choval (rostliny, zvířata, city)', kde sice snadno rozpoznáme kmenotvorný sufix *-ė-*, který je v soudobé litevštině hojný a produktivní (cf. II/4.3), leč etymologická vazba na *pósa posėjo posėiti* 'uctíval (modly)' nijak samozřejmá není: musíme dokázat vidět neproduktivní sufix *-el-* (má jej sloveso *at-si-gaiv-el-ė-j-a atsigaivelėjo atsigaivelėiti* 'vzpamatoval se, zotavil se (z čeho)', cf. *gaiv-ùs* 'čilý, osvěžující'), stejně jako ablautový vztah *pós-* ↔ *púos-*, cf. Fraenkel (II, 1965: 669). Abychom snáze přijali sémantické spojení obou sloves, připomeňme pohanské uctívání hadů, jež na litevském venkově přežívalo dlouho po přijetí křesťanství: lidé nosili hadovi jídlo a všemožně o něho pečovali; i to se označovalo slovesem *pósa*, cf. LKŽ (X: 454).

⁵⁰ Zdůrazněme, že studujeme kmeny ohebných pojmenovávacích jednotek. Pouze ze samohláskového vrcholu mohou sestávat morfy citoslovcí (DLKG § 1266), morfy koordinační (spojka *o*) či jinak pomocné (předložka *i*).

do iniciálního svahu následující slabiky, aniž tím přestane – z hlediska morfového rozboru – patřit ke kmeni.

Na základní kmen se mohou napojovat různé dílčí morfy, jež s ním tvoří jediný fonotaktický celek: jiný základní kmen (při komposici; zepředu i zezadu), prefix (zepředu), morf aktualizační (zepředu), či reflexivní (zepředu i zezadu), kmenotvorné rozšíření (zezadu i zevnitř), sufix (zezadu), koncovka, komplexní zakončení.

Napojuje-li se na kmen zezadu jiný morf než další kmen a onen morf přitom začíná souhláskovým úsekem, dbá se na to, aby finální konsonantický úsek výchozího kmene rozšířený o iniciální konsonantický úsek navazujícího morfu nevytvořil posloupnost o více než čtyřech souhláskách (a navíc, aby ony souhlásky po sobě následovaly v jistém pořadí, cf. *infra*). Pokud by juxtapozicí morfů vznikl řetěz delší, zkrátí se, cf. (IND.PRAET) *beřgžd-é* → *beřgžd-&-ti* > *beřgžs-&-ti* (disimilace *d* na *s*) > *beřgž-ti* (INF; redukce úseku pěti souhlásek na čtyři) ‘být jalový, neplodný, na nic’. Redukci *rgžst* > *rgžt* přitom nelze vykládat obecnou «animositou» sousedství *žs*, protože to je mezi předponou a kmenem možné a vyvolává pouze znělostní asimilaci, cf. /už=stó-ti/ ≡ [uš|stó|t'i] ‘zastoupit, zastat se’.

Napojuje-li se na kmen jiný morf zepředu, může na švu finály přidávaného morfu a iniciály výchozího kmene vzniknout posloupnost o více než třech samohláskách, aniž dojde k morfonologickým úpravám, cf. *ant-&-skryd-is* > *aňt-skryd-is* ‘vzlet, odlet’, kde kmenovému vrcholu *i* předchází pět souhlásek, tři pocházející z kmene (což je největší možný počet) a dvě z předpony. Pouze druhotně je možné zjednodušení [ant|s'k'r'i|d'is] > [anc|k'r'i|d'is], i tak ale kmenovému vrcholu *i* předcházejí čtyři souhlásky.

3.6.3 Pro potřeby dalšího výkladu zavedeme obecné symboly pro skupiny morfonémů.

V	libovolný vokál; \check{V} samohláska krátká, \bar{V} dlouhá, VV čistě vokalická dvojhláska, $V(V)$ samohláska nebo čistě vokalická dvojhláska
C	libovolný konsonant
R	sonora (<i>r, l, m, n, j, v</i>)
R ⁻	vlastní sonora (<i>r, l, m, n</i>), bez polosamohlásek ⁵¹
T	nesonora nefrikativní, «zobecněná» explozíva (<i>p-b, t-d, č-ž, k-g</i>)
T ⁻	vlastní explozíva (<i>p-b, t-d, k-g</i>), bez afrikát
S	nesonora frikativní, sykavka (<i>s-z, š-ž</i>)
X	komplex guturální explozívy a alveolární frikativy v kontextově proměnlivém pořadí (<i>ks//sk – gz//zg, kš//šk – gž//žg</i>)
P	souhláskový úsek na počátku kmene, iniciální
∅	prázdný úsek nebo prázdná pozice v úseku

POZNÁMKY

- Párové souhlásky jsou uspořádány do dvojic neznělá – znělá. Palatalizaci nevyznačujeme, využíváme morfonologické úpravy provedené v 3.3.
- V seznamu chybějí periferní souhlásky *f, h, x, c-ž*. První tři se vyskytují pouze v kořenech slov přejatých, zbývající dvě v kořenech slov regionálních a onomatopoických (*c* též v internacionalismech); na produktivní kmenotvorbě spisovného jazyka se nepodílejí.

⁵¹ Smíšené diftongy mají schematickou podobu $\check{V}R^-$. Sonory /j/ a /v/ se ve dvojhláskách realizují jako klouzavé polosamohlásky [ij] a [uv]. Ty přitom jsou, fonologicky vzato, pouze alofony samohlásek /i/ a /u/, cf. 3.4.7. Proto vydělujeme /j/ a /v/ oproti vlastním sonorám jako sonory polosamohláskové.

- Tupé afrikáty \check{c} - \check{z} vystupují ke konci kmene, před koncovkou či sufixem, povětšinou jako morfonologické střídnice k explozivám t - d . To je vedle fonologických rysů nesonornost a nefrikativnost další důvod, proč je pokládáme za «zobecněné» explozivy.⁵²

3.6.4 Základní kmen o jediném slabičném vrcholu budeme zapisovat obecným schématem podchycujícím jeho maximální možný rozsah

$$-C^1C^2C^3_V(V)_C^4C^5C^6C^7-$$

kde $V(V)$ označuje samohláskový (dvojháskový) vrchol kmenové slabiky, $C^1C^2C^3$ je souhláskový ÚSEK INICIÁLNÍ (obecně označovaný též P) a $C^4C^5C^6C^7$ souhláskový ÚSEK FINÁLNÍ. Vazby před kmenem ($-C^1C^2C^3$) i za ním ($C^4C^5C^6C^7$) vyznačují místa, kde se mohou napojit další morfy. Patří k jedinečným vlastnostem litevské morfonologie, že výše uvedené obecné schéma lze dále specifikovat, neboť souhlásky v úsecích $C^1C^2C^3$ i $C^4C^5C^6C^7$ nastupují v pevném pořadí. S odvoláním na symboliku zavedenou v 3.6.3 můžeme obecné schéma litevského kmene upřesnit do podoby

$$-S^1T^2R^3_V(V)_R^4T^5S^6T^7\//R^7-$$

kde symboly S , T , R s příslušnými indexy vyjadřují, že na 1. a 6. souhláskovém místě stojí sykavka (S), na 2. a 5. (případně též 7.) místě stojí «zobecněná» exploziva (T), na 3. a 4. (též 7.) místě pak sonora (R). Pouze v 7. pozici se mohou vyskytnout dva druhy souhlásek, buď sonora, nebo exploziva, všude jinde je souhlásková pozice obsazována jednoznačně. Libovolný prvek této konsonantické řady může chybět, v domácích litevských slovech je však pořadí konsonantů závazné.⁵³ Poslednímu realizovanému konsonantu daného kmene budeme říkat kmenová FINÁLA.

Schéma $-S^1T^2R^3_V(V)_R^4T^5S^6T^7\//R^7$ jsme sestavili pospojováním toho, co DLKG §§ 27-29 vykládá jako možné shluky souhlásek v litevském slově.⁵⁴ Pro hranici slabiky

⁵² Tupé afrikáty (polosykavky) \check{c} - \check{z} spolu s ostrými c - z vystupují dále na vnějším předělu morfů – mezi kmeny komposit nebo mezi předponou a kmenem – jako monofonémová realizace setkání alveolární explozivy s alveolární frikativou (sykavkou), cf. 3.3.3 sub C.

⁵³ Nepřekvapí proto přejaté slovo *elektr-à* ‘elektřina’ s finálním úsekem $T^5T^7\&R^7$. Spíš si uvědomme, že cize působí i vlastní jméno *Maskv-à* ‘Moskva’ s úsekem $S^6T^7\&R^7$. Toho si byl dobře vědom Kazys Būga, který navrhl a sám používal (cf. Būga 1924) politevštění na *Maksv-à* s regulárním zakončením $T^5S^6R^7$ (cf. *móksl-as* ‘věda’). Příslušný díl panchronního thesauru LKŽ (VIII, 1966) nicméně variantu *Maksv-à* vůbec nezmiňuje.

⁵⁴ DLKG (§ 29) cituje toliko dvě výjimky v podobě finálního úseku, *žiegžd-à* ($T^5S^6T^7\&R^7$) ‘šterk’ a *iršt-à* ($R^4S^6T^7\&R^7$) ‘medvědí brloh’; pomocí AtgDLKŽ jsem navíc našel *mėzdr-à* ($S^6T^7\&R^7$) ‘mízdra’ (podkožní vazivo), *biržtv-a* ($R^4S^6T^7\&R^7$) ‘březina, březový háj’ a *gráičtv-a* ($S^6T^7\&R^7$) ‘závit, zářez’ (v hlavní střelné zbraně). Jde o slova různým způsobem okrajová: *žiegždrà* je ve slovnících (DLKŽ, LKŽ XX:538–539) označeno jako dzúkijský, jiholitevský regionalismus (vůči nepříznakovému *žviřgžd-as* se standardním úsekem $R^4T^5S^6T^7$), *mėzdrà* nese dokonce charakteristiku «neteiktina» “nedoporučováno” (DLKŽ; LKŽ VIII:125 je odmítá coby slavismus) a nahrazuje se výrazem *kaišà*;

DLKG §§ 32-33 uvádí obecnou tendenci, aby každá slabika začínající na souhlásku (což je většinový případ) začínala v pořadí STR. Schéma $-S^1T^2R^3_V(V)_R^4T^5S^6T^7//R^7-$ je rozhodující v otázkách souhláskových změn (redukce, asimilace, disimilace) při napojování sufixu (i neslabičného rozšíření) na kmen zezadu. Schéma $-S^1T^2R^3_V(V)_R^4T^5S^6T^7//R^7-$ naopak nevyžaduje souhláskové změny při napojování prefixu (při kompozici dokonce i jiného kmene) zepředu: iniciální úsek kmene vytváří jiné morfonologické prostředí než úsek finální.

V dalším textu budeme ve schématech kmenů příležitostně uvádět i pořadové číslo konsonantické složky. Toto číslo se nevztahuje k pořadí hlásek v daném kmene, ale vyjadřuje projekci vyšetřovaného kmene do obecného schématu $S^1T^2R^3_V(V)_R^4T^5S^6T^7//R^7$. Jsou-li možné projekce dvě (sc. T^5 vs. T^7 , R^4 vs. R^7), pak nevystanou-li zvláštní morfolozické důvody, promítáme souhlásku finálního úseku do pozice s nižším číslem, předpokládáme, že takový kmen ještě lze dále rozšiřovat, e.g. *penk-ì* ‘pět’ $\cong \emptyset^1T^2\emptyset^3_V_R^4T^5\emptyset^6\emptyset^7$, cf. *peñk-t-as* ‘pátý’ $\cong \emptyset^1T^2\emptyset^3_V_R^4T^5\emptyset^6T^7$.

Ze schématu $-S^1T^2R^3_V(V)_R^4T^5S^6T^7//R^7-$ v této práci vysvětlíme všechny druhotné změny, k nimž dochází při litevské kmenotvorbě.

PŘÍKLADY: Maximální počáteční úsek $S^1T^2R^3_V$ předvádějí například slovesa *skrid-o* ‘letěl’ ($S^1T^2R^3_V_R^4T^5\emptyset^6\emptyset^7$), *skleñb-ia* ‘tuhne’ ($S^1T^2R^3_V_R^4T^5\emptyset^6\emptyset^7$), či substantiva *strãzd-as* ‘kos, drozd’ ($S^1T^2R^3_V_R^4\emptyset^5S^6T^7$), *sprãgš-is* ‘kovařík’ (brouk) ($S^1T^2R^3_V_R^4T^5S^6\emptyset^7$). Maximální koncový úsek typu $R^4T^5S^6T^7$, tedy s finálou z obecné explozivy, dokládají slovesné tvary *liñk-st-a* ‘sklání se’ ($\emptyset^1\emptyset^2R^3_V_R^4T^5S^6T^7$), *čirkš-k* ‘cvrlikej’ ($\emptyset^1T^2\emptyset^3_V_R^4T^5S^6T^7$), či jména jako *beřgžd-as* ‘jíl’ ($\emptyset^1T^2\emptyset^3_V_R^4T^5S^6T^7$), *živřgžd-as* ‘štěrka’ ($S^1\emptyset^2R^3_V_R^4T^5S^6T^7-$); maximální koncový úsek typu $R^4T^5S^6R^7$, tedy s finálou ze sonory, dokládají substantiva *ãlksn-is* ‘olše’ ($\emptyset^1\emptyset^2\emptyset^3_V_R^4T^5S^6R^7$), *vñkšn-a* ‘jilm’ ($\emptyset^1\emptyset^2R^3_V_R^4T^5S^6R^7$),⁵⁵ slovesa s takovým kmenovým úsekem neznám. Současný výskyt maximálního úseku iniciálního a finálního doložit nemohu.

Nulový souhláskový úsek iniciální dokládají kmeny jmen i sloves jako $\emptyset_áu_g-a$ ‘roste’, $\emptyset_úo_g-a$ ‘bobule’, $\emptyset_ù_p-è$ ‘řeka’, $\emptyset_ě_d-a$ ‘žere’ (a mnoho dalších). Nulový úsek finální existuje však jenom teoreticky: známe kořeny, které končí na samohlásku, avšak reálné kmeny, jež se od nich odvozují, jsou zakončeny souhláskou, kterou buď přináší sufix (třeba infinitivní *-ti*), nebo vkladnou souhláskou,

biržtva je rovněž označeno za regionalismus, tentokrát žemaitický (DLKŽ, LKŽ I:852; oproti standardnímu *beržýnas*), *irštvà* ani *gráižtva* žádnou poznámku o spisovné okrajovosti nenesou, jsou však okrajová svou úzkou lexikální sémantikou. V posledních třech uvedených příkladech narážíme na sufix *-tv-a* (s variantou *-tv-as*), cf. *bérž-as* ‘bříza’, *griez-ia* ‘zařezává, ořezává’; jen u *irštvà* je motivace pochybná: v úvahu přicházejí slovesa *ir-ia*, resp. *ir-st-o*, jež nyní znamenají ‘vesluje’, přičemž by se veslovací pohyb musel přenést na hrabání oběma předními tlapama zároveň. Saulius Ambrazas (1993: §§58–59) nicméně sufix *-tv-a/as/è* dokládá právě jako starou a žemaitisky okrajovou variantu, jež vedla od archaického *-tu-s* na nynější veleproduktivní *-tuv-as* a *-tuv-è(s)*, a předvádí jejich pomocí ještě příklad nestandardního finálního úseku *keřštv-as* ‘msta’ (oproti standardnímu *keřšt-as*).

⁵⁵ Souhlásková složitost litevských kmenů je zvláště nápadná ve srovnání s indoevropskými protějšky, ať již s českým *olš-e* (slov. kmen **olχ-*), *jilm*, nebo s latinským *aln-us* (< **alsn-us*), *ulm-us*. Litevská slova *ãlksn-is*, *vñkšn-a* bychom tedy měli pokládat za morfolozické deriváty /kořen *-&-* kmenotvorné rozšíření/, jež nejsou produktivní, protože jejich kořen se již jinde nevyskytuje, leč zůstávají slovotvorně motivovány, protože obsahují kmenotvorná rozšíření, jež se vyskytují i v jiných souvislostech, cf. *slúog-a* ‘navážka, pokrytí, zatížení’ → *slúog-sn-is* > *slúok-sn-is* ‘vrstva’ vs. *ãlk-sn-is* (slov. **olχ-*); *veľk-a viľk-o* ‘vleče vlekl’ → *vãlk-šn-a* ‘zátaň’ (sítí na ryby) vs. *vñk-šn-a*.

přes kterou se napojuje koncovka (nejčastěji *j*, vzácně *d*), cf. *d úo_Ø* → *d úo-ti*, *d úo-d-a* ‘dát, dává’, *st_ó_Ø* → *st_ó-ti*, *st_ó-j-a* ‘stát, stojí’, *d_ě_Ø* → *d_ě-ti*, *d_ě-j-o* ‘klást, kladl’, *s_ě_Ø* → *s_ě-ti*, *s_ě-j-a* ‘set, seje’ (všechny mají IE protějšky), *jó-ti* ‘jet (na koni)’, *spě-ti* ‘stihnout’ (s protějšky slovanskými), *griě-ti* ‘sbírat (jako smetanu)’, *žvie-ti* ‘chytat ryby’ (a asi 20 dalších).⁵⁶

Zdůrazněme ještě, že palatalizační morfoném /i/ stojí mimo konsonanty i vokály a ve struktuře, kterou zde popisujeme, nezaujímá žádnou pozici.

3.6.5 Uspořádání souhláskových úseků kmene je závazné. Začíná-li kmen sonorou (R), může po ní následovat jedině samohláska (V), protože v iniciálním úseku kmene obsazuje sonora 3., poslední možnou souhláskovou pozici. Podobně, obsahuje-li finální úsek kmene dvě ražené souhlásky, není možné přidat žádnou další, protože jsou již obsazeny pozice 5 a 7.

Kořen slova ‘sedm’ má v litevštině podobu *SePT-*. Vyskytuje se především v kmeni se sufixem *-īn-*, cf. *sept-yn-ī*, *sept-īn-t-as*, *sept-yn-er-ī* ‘sedm, sedmý, sedmero’. Bez sufixu *-īn-* můžeme kořen *SePT-* doložit jenom v kmeni slova *sēkm-as* ‘sedmý’ (okrajová, archaická varianta k nepříznakovému *sept-īn-t-as*). Ve slově *sēkm-as* se vyskytuje kmenové rozšíření *-m-*,⁵⁷ cf. *āš-m-as* ‘os-m-ý’. Segment *-m-* však nelze připojit k posloupnosti *sept-*. Ta se totiž nutně promítá do struktury $S^1\emptyset^2\emptyset^3_V_ \emptyset^4T^5\emptyset^6T^7$, kde je obsazena již 7., poslední možná souhlásková pozice. Aby se 7. pozice uvolnila pro *-m-* (R⁷), nahradila se dvojice explozív *-pt-* (T⁵T⁷) jedinou explozívou *k* (T⁵). Díky této úpravě má slovo *sēkm-as* kmen $S^1\emptyset^2\emptyset^3_V_ \emptyset^4T^5\emptyset^6R^7$.

POZNÁMKY

- Při kmenotvorbě dochází ve finálním úseku k akomodaci souhlásek, nicméně i tato akomodace respektuje posloupnost $_R^4T^5S^6T^7 // R^7$.
- Při kmenotvorbě dochází dále k akomodaci souhlásko-samohláskové. Spočívá v tom, že první sonora finálního úseku, sc. R⁴, může přejít do úseku samohláskového, sc. $_V_$, a to jak za vzniku dvojhlásky $_V(V)_$, tak za vzniku dlouhé samohlásky $_V__$.
- Ve finálním úseku litevského kmene dochází vedle akomodace k jedné systémové přesmyčce. Jde o dvojí realizaci úseku T⁵S⁶T⁷ pomocí toliko dvou konsonantů, přičemž explozíva je guturální (k, g). Kmen je zakončen T⁵S⁶-, následuje-li konsonant, tedy T⁵S⁶-C (C = T⁷ // R⁷), ale S⁶T⁷-, následuje-li vokál, tedy S⁶T⁷-V. Úseku T⁵S⁶ // S⁶T⁷ za uvedených podmínek říkáme KOMPLEXNÍ FINÁLA (označení X).

PŘÍKLADY: v infinitivu *riġz-ti* ‘motat se, šmochchat’ končí kmen T⁵S⁶-(CV), v préteritu *riġz-o* končí S⁶T⁷-(V); v přítomnosti *rġzg-a* < *riñzg-a* tento kmen přibral (zevnitř) nosové rozšíření a končí R⁴S⁶T⁷-(V). Podobně se průběhem finály liší přezens a préteritum *reišk-ia*, *reišk-ė* od infinitivu *reišk-ti* ‘znamenat’ či substantív *reikš-m-ė* (I.SG *reikš-m-e*) ‘význam’, *reikš-l-as* ‘symbol’.⁵⁸

⁵⁶ Dále existuje na 25 sloves jako *ly-ti* ‘pršet’, *gy-ti* ‘hojit se’, *bū-ti* ‘být’, *šjū-ti* ‘šít’, *gū-ti* ‘honit (zvěř)’, jež můžeme nicméně interpretovat i jako kmeny typu P $_V__R$ zakončené sonorou *j* nebo *v*, která před další souhláskou vytváří s předchozí krátkou samohláskou *i* nebo *u* dlouhou samohlásku *ī* nebo *ū* (v tomto pořadí).

⁵⁷ Kmen stále žije v litevském názvu neděle *sekm-ā-dien-is* ← *sekm-à* ‘sedmý’ & *dien-à* ‘den’.

⁵⁸ Všimněme si, že slabičný morf /reiX-/ si při různých realizacích svého finálního úseku stále drží stejnou slabičnou intonaci.

ZÁVĚR 3. KAPITOLY. Vztahy předvedené v oddíle 3.6 budou hrát klíčovou roli při výkladu gramatické kmenotvorby slovesa (kniha II), vztahy předvedené v 3.5 jsou klíčové pro výklad skloňování jména (kniha III). Oddíl 3.4 je přípravou k oddílu 3.5 a zároveň předvádí hlavní potíže, s nimiž se musí vyrovnat každý budoucí pokus o celkové uchopení litevského kmenostupu (ablautu). Oddíl 3.3 zjednodušuje inventář oddílu 3.1, oddíl 3.2 předvádí alespoň ve vybraném rozpětí složitost prosodematického inventáře, jež jsme jen v hrubých obrysech načrtli v oddíle 3.0. Čtenáři, neztrácejte naději.